A

HUN-MAGYAR IRÁS

ÉS ANNAK

FENNMARADT EMLÉKEI.

IRTA

FISCHER KÁROLY ANTAL.

BUDAPEST,
HEISLER J. KÖNYVNYOMDÁJA.
1889.

A

HUN-MAGYAR IRÁS

ÉS ANNAK

FENNMARADT EMLÉKEI.

IRTA

FISCHER KÁROLY ANTAL.

»A magam részéről méltóknak itélem e betüket nemcsak arra, hogy valamennyi iskolánkban tanitsák, hanem arra is, hogy minden rendü honfiaink, gyermekek, ifjak, öregek, asszonyok, nemesek, parasztok, egy szóval: a kik csak magyaroknak akarják magokat megneveztetni, megtanulják.« Baranyai Decsi Jánosnak 1598. márczius 5-én Telegdi Jánoshoz intézett levele.

BUDAPEST,
HEISLER J. KÖNYVNYOMDÁJA.
1889.

Reprint kiadás. Budapest, 1992
A kiadásért felel
a Hatágú Síp Alapítvány kiadója
ISBN 963 7615 08 3

Készült ETO-Print Nyomdaipari Kft. – 92/069
Felelős vezető: Balogh Mihály

Budapesten, 1889. évi márczius hóban.

Bevezetés.

Azon tetszés, melyben első kis művem Önök részéről, szives olvasóim, részesült, arra bátorított, hogy ujra Önök elé lépjek s ismét régi dolgokról beszéljek. Igen, régi dolgokról; ezt előre kell bocsátanom, mert a mult alkalommal, első művem birálatában a biráló szinte rosz néven vette, hogy én régi dolgokról mertem irni. De miután az én meggyőződésem szerint sem nem bűn, ha valaki „régi dolgokról" ir, sem nem untató, ha valaki „régi dolgokról" még „ujat" tud mondani: másodszor is hozzáfogtam az iráshoz.

Sok régi dolog mellett ujat mondtam első alkalommal, s ujat fogok mondani most is sok régi dolog mellett.

E foglalkozás, az irás, olyan mint a szellemidézés. A ki szeretettel foglelkozik a történelemmel, a mult idők emlékeivel: annak nincs nyugta; megjelennek a mult idők szellemei, környezik az idézőt éjjel-nappal, nem hagyják el többé. E szellemek először csak ködalakban láthatók, azután mindig tisztábban, élesebben körvonalazva, mig végre, az idáső szemei előtt, egészen láthatóan ott állanak; ekkor azután könyörögve azt mondják: tégy minket láthatókká a többiek előtt is!

A kinek pedig igy könyörögnek, az nem tehet mást, mint én teszek: fogja a tollat s rajzolja őket s leirja azt, mit neki a szellemek súgnak.

Ha talán ennek ellenében egyik-másik tudós azt állitaná, hogy az ily szellemidézéshez csak ő ért: azt kell ellene vetnünk, hogy ez nem igy, sőt néha egészen megforditva áll; mert a mig ő a fekete pápaszemén, vagyis a sokféle mesterkélt elmélet és tudákos badarságon át vizsgálgatja a föl-idézett szellemek seregét: addig mi a mi romlatlan szűz szemünkkel szemléljük és vizsgáljuk azt. Ha azután az ily fekete pápaszemes úr még megvetés és lenézéssel tekint e szellemekre: attól végkép el is fordulnak. Ilyenkor azután a tudós úr, a vezető, fényes szellemek útmutatásának hiányában annyira eltévedhet a mult idők tömkelegében, hogy az öncsinálta mécs pislogása mellett kénytelen a homályban botorkálni, s többé rá sem talál a helyes, igazi útra.

Ez alkalommal azonban nem magukról a szellemekről, hanem nemzetünk ősi irástudásáról lesz szó, mely iránt mai nap is még igen sok a kétkedő, mindamellett, hogy voltak lelkes hazáukfiai, kik egy külön ősi magyar irás fönvoltát kézzelfoghatólag bebizonyitották.

A krónika- és történetirók ez irásnak különböző neveket adtak; az olasz Bonfini valamint Szamosi hazánkfia scythiai, Verancsis, Telegdi, Otrokocsi Fóris és Lakatos hun, Bél és Dezsericzky hun-scytha, Katona éz Csipkés magyar, Tsétsi scytha-magyar, végre mások, köztök jeles tudósunk Szabó Károly tanár hun-székely irásnak nevezték el azt.

Tagadhatatlan, az igaz, hogy ez irást az utóbbi századokban csak a székelység gyakorolta, mely elszigetelt bérczes honában egyéb ősi szokásaival együtt, századok hosszu során át ápolta s fentartotta kebelében, fajunk ősi honából magával hozott, hajdani műveltségünk e legfényesebb bizonyságát. De minthogy semmi kétségünk nem lehet az iránt, hogy ez irást ősi hazájukból hozták volt magukkal: ugy kétségünk nem lehet az iránt sem, hogy a magyarok is, mint testvérnép, melynél vallás, szertartások, szokások és nyelv egyek és ugyanazok voltak, ne éltek volna szintén egy és ugyanazon irással is.[1])

Elvitázhatatlan tény ugyanis, hogy a hegyi lakók szokásaik megőrzésében sokkal szivósabbak, mint a rónák lakói. Ez nagyon természetes is, mert azok elszigeteltségökben az idegen befolyásnak kevésbbé vannak kitéve, mint emezek. Ezt találjuk Svájczban, hol a hegyi lakók mai napig is megőrizték szokásaikat, melyekkel kezdettől fogva éltek vala, holott a rónák lakója már csaknem egészen átidomult modern emberré. Igy a székelyeknél ma is a szokások még sokkal élesebb körvonalokkal birnak, mint minálunk a rónaságban.

---

[1]) A hun és magyar nép testvériségét és a székelyek hun' eredetét soha kétségbe nem vonta senki, ki történelmi alapon járt. Csak avatatlan kezek kontárkodtak e hit ellen a szerzője által helytelenül »kun«-nak nevezett »Codex Cumanicus« felfedezése, Deguignes a hunokról irt művének megjelenése s ujabb időben a történelem megdöntésére irányitott kétes természetű szószármaztatások óta.

Igy volt ez bizonyára az irással is. Itt minálunk, hogy úgy fejezzem ki magam, a nép könynyebben volt szemmel tartható, mint a közkormánytól félreeső székelység. Nálunk gyorsabban és könynyebben folyhatott az irtóháború a keresztyén idegen papok szemében pogánynak és veszedelmesnek tartott ősi szokás, s így az irás ellen is; nem úgy a távoli, elszigetelt székelységnél. Nálunk alaposan, gyökeresen lett kiirtva minden, mi az ősi hitre, míveltségre emlékeztetett, holott a székelyeknél titokban rejtegethettek még egyet-mást, addig, míg a válságon túl estek. Akkor azután, midőn a keresztyén vallást már nem kellett félteni, bátran előhozhatták rejtekeiből azt a néhány emléket, mely még fönnmaradt; nem félt már attól a keresztyén pap sem, ártalmatlan dolognak tekintette azt ő is.

Nincs is végkép kizárva a lehetőség, hogy Magyarországon is léteztek még itt-ott ily emlékek, melyekről azonban az akkori iróknak tudomásuk nem volt. Arról a Komáromi Csipkés György által említett debreczeni, ősi betükkel irott könyvről nincs megmondva, hogy az a székely földről származott oda, megirhatta azt bármely magyar ember bárhol. Látni fogjuk továbbá, hogy többen ez irást egyenesen régi magyar irásnak nevezték, mely elnevezés különben, nem szorosan véve, annak székely elnevezése alatt is rejlenék. Hickesius[1]) magyarnak nevezi azon Harsányit, ki számára az ősi alphabetet emlékezetéből leirta; Otrokocsi Fóris pedig ugy vélekedik, [2]) hogy a kezénél lévő ősi betűk, melyeket egykor Velenczében kapott egy barátjától, Magyarország nyugoti részéről származtak.

Egy, a legrégibb korból fennmaradt ilyféle emléket pedig az azon lévő görög fölirat egyenesen a jászokkal hozza kapcsolatba, kik nem tartoztak, mint a székelyek, a hunok fekete törzseihez, hanem tartoztak a fehérekhez vagyis azokhoz, kik alatt a szó szorosabb értelmében vett magyarokat értjük.[3])

Ez okoknál fogva kénytelen vagyok jeles tudósunk, Szabó Károly nézete ellenében is ősi irásunkat hun-magyar irásnak nevezni, mint a mely kétségtelenül gyakorlatban volt mindkét testvérnépnél, de tagadhatatlanul legtovább tartotta fönn magát a székelységnél, a hunok utódainál.

Mindamellett, hogy vannak hiteles történelmi bizonyságaink és emlékeink, melyek a hun-magyar nemzet ősi irásának léteztét kétségen kivül helyezték: voltak és vannak többen, mind a külföldön, mind nálunk, kik ez irás hitelességét megtámadták.

Az eféle, külföldi iróknak két faja különböztetendő meg; az egyiket képezik a Schlözer-féle iskola tanitványai vagyis azok, kik mindenféle álokoskodással megtámadják történelmi kútforrásainkat, gyalázzák legszentebb emlékeinket s különféle ráfogások által megutáltatni akarják velünk saját nemzetünket, hogy azután frigytársakul hozzájok álljunk. Ez irók egy részének támadásai nyiltak és páratlan arczátlansággal intézvék; szavaik megválasztásában éppen nem válogatósak; használnak sokszor olyanokat, melyeknek kiejtését az utczagyerek is meggondolja. Másik részök ellenben alattomos és szinlelt hizelgéssel párosult, jóakaratúnak látszó oktatással akar bennünket az igazi útról lecsalni; de mindkettőnek czélja egy és ugyanaz, t. i. az, hogy mondjunk le nemzeti hagyományaink, emlékeink, szokásaink, nyelvünkről, ők majd adnak érte kárpótlást. Köszönjük! Nem kérünk belőle. Ezek mindkettejének hiába beszélnek, hiába irnak; mire sem hajtanak, mert megvan a kitüzött czéljuk, mely felé tántoríthatatlanul törnek.

A külföldi iróknak az a másik, becsületes, józan gondolkozású, elfogulatlan része az, mely viszonyainkat, történelmünket, szokásainkat csak amazoknak vagy hasonló hazai iróink könyveiből ismeri. Ezek, a mint látják, hogy amazok révén fönsültek, minden gyülölség és roszakarat nélkül azt mondják nekünk: „Tanitsanak Önök bennünket jobban és mi többet fogunk Önökről tudni."

De voltak és vannak fájdalom — mint mondám — hazai iróink is, kik saját történelmi kútforrásainkat, hagyományainkat mellőzik, s bámulatos kedvteléssel idegen eredetünek tüntetik föl műveltségünk minden nyilvánulását, mintha bizony nem lenne elég tisztességes forrás, ha azt a magyar nép kebelében születettnek ismernék el; ezeknek tahát természetesen a hun-magyar irás eredetiségét is kétségbe kell vonni és tagadni.

Ám teljék kedvök nemzetünk legszentebb hagyományai és emlékeinek gúnyolásában; de mi ne higyjünk nekik és ne hajtsunk az ő okoskodásaikra, melyeknek egész alapja a „talán", az „ugylátszik", a „feltehető", a „valószinű" s a „nem valószinű" és egy pár tudákos floszkula.

Árpád kortársa, bölcs Leo császár irta, hogy a magyar nép férfiakban gazdag és szabad fényüzéshez és kincsgyűjtéshez semmi hajlama; csak arra törekszik, hogy a lélek ereje által elleneit felülhaladja.

És ennek már akkor is igaznak kellett lenni, mert különben az aránylag csekély számu hun és csekély számu magyar nemzet nem hódithatta volna meg a fél világot s nem tarthatta volna fenn hazáját, annyi balsors és viszontagság közepette, ezer és több éven át. És az a nemzet, mely ily magasztos tulajdon-

---

[1]) Georgii Hickesii Antiquae Literaturae Septentrionalis Libri Duo. Oxonii 1703—1705. 2-rét Előbeszéd XVII. l.

[2]) Origines Hungaricae. Franequerae 1693. 8-r. 320. 321. l.

[3]) E származást bővebben fejtegettem »A hunok és magyarok fekete illetve fehér elnevezésének megfejtése« czimü értekezésemben. Budapest, 1888.

ságokkal volt és van megáldva, ne birt volna még saját irással sem? Lehetetlen! Nem hihetnők akkor sem, ha nem volnának kétségtelen bizonyitékaink az ellenkezőről.

Tekintélyes, teljes hitelt érdemlő történetirók egész sora tanuskodik a mellett s kétségen kivül helyezte, hogy a hunoknak ugy mint testvéreiknek, a magyaroknak, volt saját irásuk a legrégibb időktől fogva. Hitelt érdemlő forrásból tudom, hogy a betű szó megvan a mandzsu nyelvben is, hol biti-hű annyit tesz mint betűt irni. Ebből sem azt nem lehet és nem szabad ismét következtetni, hogy e két nép akár fajra akár nyelvre nézve rokon, sem azt, hogy egyikök vagy másikok e szót eltulajdonitotta, hanem következtetni kell egyedül azt, hogy a hun-magyar nemzet irástudása annak csaknem bölcsőjéig vezetendő vissza.

Igen, a hun-magyar nemzetnek a legrégibb időktől fogva volt saját irása, mely a székelyek, a hunok e kétségtelen utódai közt fentartotta magát a legujabb időkig, s csupán csak a történeti kútforrások nem ismerésére vagy szándékos mellőzésére vall, ha valaki ez irás léteztét kétségbe vonja vagy tagadja, elfogultságot tanusít pedig az, ki a fennlévő ilyféle emlékeket koholmányoknak tekinti vagy nevezi.

A ránk szállott emlékek gyérek, sőt ezeknek egy részét csak másolatban mutathatjuk fel; de azért nem lehet és nem szabad kételkednünk abban sem, hogy ily irott emlék volt hajdanában sok, hogy léteztek akár könyv- akár más alaku ilyféle emlékek is, melyek a nemzet vallása és vallási szertartásai, törvényei s történetéről szólottak, ugy mint volt ez más régi, irástudó népeknél. De ez emlékeket a XI-dik században a többnyire idegen hittéritők vakbuzgósága, mint a pogány kor gyűlölt emlékeit megsemmisitette, s később a keresztyén magyar papság mindent elkövetett, hogy a nemzetből az óskori szokásokat kiirtsa, sőt azoknak emlékezetét is eltörölje. Hisz tudjuk egész bizonyossággal, hogy, midőn Béla, Endre öcscse, ki a Sándor-féle, vagy, mint mások nevezik, Csiki Székely Krónika szerént 1049-ben bátyjával megosztozva, Erdély vezérévé vagy vajdájává lett, a rabonbán, gyula, harkáz, régi székely méltóságneveket eltörölte, a családok, várak, helységek régi neveit szentek neveivel főlcseréltetni s a családok régi irományait összeégettetni parancsolta. [1])

Sok ily, e pusztítást kikerült emlék veszhetett el később is a tudatlanok kezében, kik nem ismervén azoknak becsét, a nekik haszontalannak látszó iratot a lángoknak adták át.

Higyjünk tehát a régi tiszteletreméltó bizonyságoknak s higyjünk azon emlékeknek, melyeknek létéről saját szemünkkel még mai nap is meggyőződhetünk. Ez emlékek ékesebben bizonyitanak a hun-magyar nemzet régi dicsősége és műveltsége mellett, mint a legügyesebb szószoló.

A történelmi források és bizonyságok felkutatásában egy Cornides Dániel, Jerney János, Szabó Károly buzgó fáradozásai után nekem már csak kevés letarolni valóm maradt; de azért átkutattam e forrásokat és bizonyságokat ujra s felkerestem azokat is, melyeket ők nem láthattak; viszont a Cornides-féle gyüjteményben található néhány kéziratra nézve egészen Szabó Károly jeles tudósunk értekezésére kellett támaszkodnom. Volt ugyan kezemben egy-két csomag ilyféle kézirat, de a mily kelletlenül adták le a polczról azokat, oly kelletlenül lapozgattam azokban, s nem találtam semmit; a többi csomagot pedig már nem kértem.

Rámutathatok továbbá néhány emlékre, mely eddig, legalább mint hun-magyar irás, még nem volt bemutatva.

Igy több évi tanulmány és szorgos kutatás után azon biztos reménynyel és hittel fogtam e munkához, hogy rámutatva a jelzett emlékekre, el fogom némitani azokat, kik eddig még ősi irásunk eredetisége s hitelessége felől kétkedtek vagy azt tagadták.

Hogy én teszem ezt, és nem valamely bejegyzett hírneves iró: azt hiszem, Önöknek, szives olvasóim, mindegy lesz, mert — hiába, — a drágagyöngy, a szinarany az marad akkor is, ha a tyúk kaparja ki, nem szükséges, hogy tudós találja meg, hogy értéke legyen.

Cserébe olvasóimtól csak azt kérem: legyenek szives elnézéssel a könyv fogyatékosságai tekintetében.

---

[1]) »Quo tempore post iussit Bela Vajvoda Transylvaniae ut non amplius dignitates more antiquorum nominarentur, non familiae, non arces, non villae, non castella, verum Sanctorum nominibus insignirentur. Unde factum est, ut plures viri nobilissimi milites Siculi ascendentes suos ignorarent et literalia etiam combusserunt — — — — — et attamen dignitatum honorificarum nomina amplius non audiebantur, non Rabonban, Supremus Rector, sed Comes Siculorum, non Gyula, Harkáz, sed Vicecomes Siculorum etc. etc.« A Nemes Székely Nemzetnek Constitutiói. Pesten 1818. 8-rét. (A székely krónika e mű függelékét képezi.)

A hun-magyar irásról emlékező irók időrendszerént való felsorolása

E mű czélja tehát nem más, mint bebizonyítása annak, hogy a hun-magyar nemzetnek régi időktől fogva, semmi más nemzettől nem kölcsönözött, saját irása volt. Ennek beigazolására elegendő lenne ugyan az imént jelzett régi emlékek s az utolsó három századból, különböző forrásokból eredő alphabetek megismertetése és összehasonlitása, a mely alphabeteket oly férfiak jegyezték föl, kiknek azon emlékekről tudomásuk nem volt, mert nem lehetett. De felette érdekes és tanulságosnak tartom mindazon irók megismertetését, kik a hunok és magyarok irástudásáról említést tettek. Ezek közül a régiek, habár határozottan nem is nyilatkoztak: mégis inkább mellettünk, mint ellenünk bizonyitanak. Különösen érdekesek és tanulságosak ránk nézve azon tudósok véleményei és itéletei, kik e kérdéssel három-négy század óta foglalkoztak, mert azokból látni fogjuk azt, kik jártak közülök az igazság s kik a tévedés utján.

V-dik SZÁZAD.

Priszkosz Rhetor, e tudós görög, kit II. Theodosius császár 449-ben az Attilához követül küldött Maximinus mellé rendelt, bejárta a dunamelléki Hunniát, időzött a hunok közt s az általa leirt jeleneteknek szemtanuja volt. Müve fennmaradt töredékeiben azt olvassuk, hogy Attila a követségnek azt mondá, „hogy még számos hun szökevénynek kell a rómaiak területén tartózkodni, kiknek neveik a papiron foglaltattak, melyeket az irók által fölolvastatott.“ [1])

Igaz, hogy Priszkosz nem mondja, hogy a hun szökevények nevei hun betükkel voltak irva; de képzelhető-e, hogy a hun alphabethez képest csak felényi görög vagy latin alphabet betüivel le lehetett volna irni a hun neveket ugy, hogy azok érthetők is legyenek? A ki a görög és római irókat olvasta, annak határozott felelete az lesz: nem! Annál kevésbbé hiszszük pedig, hogy e névjegyzék más, mint hun betükkel volt volna irva, mert száz és egynéhány évvel későbben Menander Protector már egészen világosan és határozottan scytha betükről szól.

VI-dik SZÁZAD.

Menander Protector byzanczi iró azt irja, hogy II. Jusztin császár uralkodása negyedik évének elején (tehát 569. évben) Dizabulosz, a turkok (= magyarok), tehát a hunok véreinek fejedelme, Mányák vezetése alatt ajándékok és scytha betükkel irott levéllel ellátott követeket küldött ugyancsak Jusztinhoz. Menander iratainak szószerénti szövege ez: „Miután tehát (Mányák) a királyi (császári) palotába lépett s a királyhoz (Jusztin császárhoz) vezettetett vala, megtett mindent, mit a barátság kötelmei megkivánnak, átadá az erre kijelölt embereknek az irást s az ajándékokat s kéré, hogy az utazás alkalmatlanságai rá nézve ne legyenek elöny nélkül. De miután a király (Jusztin császár) a tolmácsok segélyével a scytha irást elolvasta vala, szivesen bocsátá maga elé a követséget.“ [2])

---

[1]) «— — — φυγάδας γὰρ τοῦ σφετέρου ἔθνους παρὰ Ῥωμαίοις εἶναι πολλούς, ὧν ἐκέλευε τὰ ὀνόματα ἐγγεγραμμένα χάρτῃ τοὺς ὑπογραφέας ἀναγινώσκειν.» Corpus Sciptorum Historiae Byzantinae. Bonnae 1829. Prisci Rhetoris Excerpta de legationibus Romanorum ad gentes. 8-r. I. rész 178. l.

[2]) «— — καὶ τοίνυν εἰς τὰ βασίλεια παρελθὼν καὶ παρὰ βασιλέα γενόμενος ἅπαντα ἔπραξε τὰ ὅσα ἕπεται τῷ τῆς φιλίας δεσμῷ, τό, τε γράμμα καὶ τὰ δῶρα ἐνεχείρισε τοῖς ἐς τοῦτο ἀνειμένοις, καὶ ἐδεῖτο μὴ ἀνονήτους αὐτῷ γενέσθαι τοὺς τῆς ἀδοιπορίας ἱδρῶτας. ἀτὰρ ὁ βασιλεὺς ἀναλεξάμενος διὰ τῶν ἑρμηνέων τὸ γράμμα τὸ Σκυθικὸν ἀσμενέστατα προσήκατο τὴν πρεσβείαν.» Corpus Sriptorum Historiae Byzantinae. Bonnae 1829. Ex Historia Menandri Protectoris Excerpta de legationibus Barbarorum ad Romanos. I. rész. 298. l.

Itt kétség nem foroghat fenn az iránt, hogy e turkok alatt valamely magyar törzset vagy nemzetséget kell értenünk, mert a turk gyüjtőnévvel nevezték e korban, sőt még később is az összes byzanczi irók a magyarokat. Igy Dukász Mihály császár 1072-ben azon koronán, melyet Gézának küldött s mely a mai magyar szent korona alsó részét képezi, Gézát a „turkok királyának“ nevezi. A Mányák név magyar volta pedig megállapitható a Tolna-megyében létező két Mányok helységnév által. Hogy végre azon irás, melyet a hun-magyar irás neve alatt meg fogunk ismertetni, közös volt az összes fekete, ugy mint a fehér hun, azaz magyar törzseknél, azt a bevezetésben, okokkal támogatva, fejtegettem.

Aligha tévedünk, midőn a hunok irástudására vonatkoztatjuk egy másik történetiró, a göth eredetü Jordanes vagy Jornandes püspök följegyzéseit is. Jordanes a catalauni csatát megelőző estén történtekről igy emlékezik: „Ennélfogva Attila, a hunok királya a dolgok ily (bal) kimenetelétől tartván, s hadaiban nem bizván, nem akart harczot kezdeni. S midőn e közben a visszavonulásra gondolt, mely szomorubbnak tetszett neki mint a halál, azt határozta, hogy a javasok által meg fogja vizsgáltatni a jövőt. Ezek a bevett szokás szerént majd az állatok beleit, majd ismét hántott csontok bizonyos ereit vizsgálták s a hunoknak balsorsot hirdettek.“[1])

Gondolhatunk-e itt mást, mint azt, hogy a javasok a hántott csontok erecskéiben betűket képzeltek látni, melyeknek segitségével a csontról szinte leolvasták a jövendőt?

X-dik SZÁZAD.

Ibn-Foszlan arab tudós és történetiró, ki Kr. u. 921-ben követségben járt a volgamelléki bolgároknál, az ott talált s a szlávoktól általa megkülönböztetett, ruházatuk s fegyverzetük után csak valamely magyar törzshez tartozó ruszokról [2]) a következőket irja: „Erre azután ők (a ruszok) azon a helyen, hol a szárazra vont (s a meghalt tetemével együtt elégetett) hajó állott, kerekded domb alakjára összehányták a földet, melynek közepén nagy bükkfa karót helyeztek el, s erre rá irták az elhunytnak s a ruszok királyának nevét,“[3]) bizonyára — teszszük hozzá mi — sem görög, sem latin, hanem saját betűikkel.

Egy másik arab iró ugyanazon századból, Ibn-abi-Jakub-el-Nedim, másként Ibn-Iszhák-el-Nedim, kinek valódi neve azonban Abu'l-Feredzs Muhamed ben Iszhák volt, már bővebben értesit minket a ruszok irásáról. Szavai ezek: „A rusz irás. Szavahihető ember beszélte nekem, hogy a Kabk (= Kaukázus) hegység királyainak valamelyike a ruszok királyához küldte őt, s ez alkalommal azt jegyzé meg, hogy ezek irása olyan, hogy azt fába szokták róni. E szavak után fehér fadarabot vett elő, melyet nekem átnyujta. E fadarabon betűjegyek voltak beróva, melyek, nem tudom, szavakat vagy egyes elszigetelt betűket ábrázoltak-e. Ime a másolatuk.“[4])

---

[1]) »Igitur Attila rex Hunnorum tali perculsus eventu diffidens, suis copiis metuit inire conflictum, inter que fugam revolvens ipso funere tristiorem, statuit per aruspices futura inquirere, qui more solito nunc pecorum fibras, nunc quasdam venas in abrasis ossibus intuentes Hunnis infausta denunciant.« Jordanis Getica. Monumenta Germaniae Historica. Berolini 1882. 108. l.

[2]) Bővebb fejtegetésemet erre nézve adtam »A hunok és magyarok fekete illetve fehér elnevezésének megfejtése« czimű értekezésemben. Budapest 1888. 28. 29. l.

[3]) »Darauf führten sie über dem Orte, wo das aus dem Flusse gezogene Schiff gestanden, etwas einem runden Hügel ähnliches auf, errichteten in dessen Mitte ein grosses Büchen Holz und schrieben darauf den Namen des Verstorbenen nebst dem des Königs der Russen.« Ch. M. Fraehn. Ibn-Foszlan's und anderer Araber Berichte über die Russen älterer Zeit. St. Petersburg 1823. 4-r. 21. l.

[4]) »Die Russische Schrift. Jemand, dessen Worten ich trauen darf, erzählte mir, dass einer von den Königen des Berges Kabk (Kaukasus) ihn an den König der Russen geschickt habe; und er nahm davon Veranlassung zu der Bemerkung, dass diese eine Schrift hätten, die auf Holz eingekerbt wurde. Dabei zog er ein Stückchen weisses Holz hervor, das er mir hinreichte. Auf demselben waren Charactere eingeschnitten, die, ich weiss nicht, ob Wörter oder isolirte Buchstaben dar-

Kaukázus hegysége vidékén a X. században tudvalevőleg laktak még kazar és avar (tehát magyar faju) népágak, s hogy az említett „rusz"-ok alatt csakugyan nem oroszokat, hanem magyarokat kell értenünk, kitűnik Ibn-Foszlan, még világosabban pedig Abu'l Abbasz Dimesky tudósításaiból; mert mindkettő határozottan mondja, hogy a ruszok nem szlávok, ez utóbbi pedig még hozzá teszi azt is, hogy a ruszok a turkok (vagyis magyarok) fajából valók.[1])

Hogy az irásnak Ibn-abi-Jakub által közölt eme másolata mennyiben hiteles és minő körülmények közt másolta azt, nem tudjuk; tény, hogy 2—3 betűt megtalálunk Telegdi alphabetjében, ez a *j*, *k* és *a*.

De-Sacy, a tudós franczia orientalista ez iránt akként nyilatkozott, hogy, miután az Ibn-abi Jakub művében közölt idegen irásnemek az ábrákon egymáshoz oly annyira hasonlítanak: azoknak vagy koholtaknak vagy pedig a másolók által nagyon eltorzítottaknak kell lenniök.

Fraehn De-Sacy szavait még a következőkkel toldja meg: „hogy ismeretlen irások másolásánál mily pontatlansággal járnak el különben is, arra nézve, sajnos, nagyon is sok példánk van. Nézzük meg például az angol Archaeologiában azon különféle másolatokat, melyek az 1680. 1713. 1730. és 1768. években a (Rhode-Islandi[2]) Taunton-föliratokról készültek, vagy pedig a Jeniszei folyó melletti sirföliratokat Pallas és Spasky-nál."[3])

Akárhogy álljon különben a dolog a fent közölt irással: Ibn-abi-Jakub tudósítása azért becses marad ránk nézve, mert a későbbkori magyar irók tanútételeivel teljesen összhangzik, s minthogy a betűknek fadarabokra való rovása csupán csak a magyar törzseknél és — mint látni fogjuk — néhány más, azokkal szoros összeköttetésben élt idegen néptöredékeknél volt gyakorlatban.

E helyre vélem helyezendőnek a Sándor-féle, mások szerént Csiki Székely Krónika feljegyzéseit is. Igaz, hogy e krónika csak 1533-ban szerkesztetett, de 153 darab oly régi iromány alapján, melyek egy részének okvetlenül még a pogány család- és méltóságnevek kiirtásának, tehát a XI. század előtti időből valónak kellett lenni. E feltevésünket többek közt azon körülményre alapítjuk, hogy találunk a Székely Krónikában egy, kissé eltorzított nevet, melyet Priszkosz, mint Attila nagybátyjáét Rua-nak nevez, s mely név ugyanily alakban, mint családnév, egy svájczi hun telepen ma is megvan. Ezen szónak, hihetőleg pogány hivatalnévnek a XVI. században, a krónika szerkesztésekor már régen feledett értelme egy érthető szóval, Ruhá-val van helyettesítve, mely körülmény egyszersmind nem megvetendő tanubizonysága azon irományok hitelességének is, melyekből a Székely Krónika szerkesztetett.

A Székely Krónika szerént a székelyek az Árpáddal kötött vérszerződés pontjait köre metszették. „Zandirhám rabonbán idejében — igy szól a krónika — a hunok másik nemzete (a magyarok) Álmos fia, Árpád vezérlete alatt bejövén, Zandirhám követeket küldve fogadá azon nemzetséggel tündöklő nemzetet, mint azt urunk (Sándor Menyhért) házában (Alszeg falu mellett, Csikszéken) máig (1533-ig) is meglévő irományok és emlékek bizonyitják s a Hat-Kőszer[4]) (hat köre metszett) törvényt kitévén s rabonbáni módra Bondvárban[5]) áldozatot tartván, a kövekről következő törvényeket olvasott föl és alkalmazott nemzetére— — —.[6])"

Meg kell itt említenem, hogy e krónika hitelessége szintén meg volt már támadva és gyanúsítva, természetesen, mint más hasonló esetekben, ismét csak puszta okoskodással.

A krónika védelmére kelt jeles tudósunk Szabó Károly, ki annak belhitelességét birálati értekezésében okokkal vitatta és fényesen bizonyította.[7])

---

stellten. Hier ihre Nachbildung:« (adja az irás másolatát). Ch. M. Fraehn. Ibn-abi-Jakubel-Nedim's Nachricht von der Schrift der Russen. — Memoires de l'académie impérial des Sciences de Saint-Pétersbourg. St. Pétersbourg. 1836 4-r. III. kötet, 513. l.

[1]) »Das Land der Russen. Diese bestehen aus vielen Völkerschaften und sind eine grösse Türkische (= magyar) Nation. Ihre Länder gränzen an die der Slaven.« Ch. M. Fraehn. Ibn-Foszlan's und anderer Araber Berichte über die Russen älterer Zeit. St. Petersburg 1823. 4-r. 3. és 42. l.

[2]) Észak-Amerikában.

[3]) Mémoires de l'académie impériale des Sciences de Saint-Pétersbourg. St-Pétersbourg 1836. III. köt. 519. 520. l.

[4]) A krónikában hibásan Hat-Kövér áll.

[5]) Szabó Károly Budvárt vél olvasandónak. De én megtartottam e nevet változatlanul, mert az a Székely Krónikában is következetesen igy van irva. Különben is a Bond név mint családnév a már érintett svájczi hun telepen ma is él.

[6]) » — — hoc enim tempore (Zandirhami) gente Hunnorum altero, Duce Arpad, adveniente, filio Almos, missis legatis Zandirham eandemque gentem nobilitate pollentem (testantur acta et monumenta hodieque superfluentia in aedibus Domini nostri) excepit, expositisque legibus sculptis in lapidibus Hat-Kövér, celebratoque more Rabonbani in arce Bonda sacrificio, sequentes leges ex lapidibus perlegens, adplicuit genti suae.« A Nemes Székely Nemzetnek Constitutiói. Pest 1818. 8-r. Ennek függelékét képezi a székely krónika.

[7]) Uj magyar Muzeum, 1854. II. köt. 383—409. és 456—487. l. ujabban pedig: Kisebb történelmi munkái, 2. kiadás, Budapest 1878. 8-r. II. köt. 11—123. l.

Az eddig fölsorolt történelmi tanúbizonyságok közül egészben csak kettő nyilatkozott határozottan az iránt, hogy a magyarnak volt külön, saját irása. De minél hitelesebbek az ezután megismertetendő régi krónikáink és iróinknak bizonyságai a székelyeknél még az utolsó századokban is gyakorlatban volt ösi irásról: annál inkább nyernek belső hitelességben azon, már felsorolt, nem egészen határozottan nyilatkozott irók adatai, melyek viszont az ősi irásunknak ázsiai eredetére vonatkozó tanubizonyságokat támogatják.

XIII-dik SZÁZAD.

Kézai Simon mester az első iró, ki egy magyar fajnál, a székelyeknél még a keresztyénség fölvétele után is gyakorlatban volt külön irásról értesít minket. Kézai azt irja: „Mert azon székelyek a hunoknak maradványai, kik, midőn megtudták vala, hogy a magyarok Pannoniába ismét visszatérnek,[1]) a visszatérőknek Ruthénia vidékére elébök mentek, és miután egyúttal Pannoniába elértek vala, egy részét már itt megtalálták, de nem a panonniai síkságon, hanem az oláhokkal együtt az országszéli hegyekben. A honnan az oláhokkal összeelegyedve, mint mondják, azoknak betűit használják."[2])

Kézai e szavaiból mindenekelőtt meggyőződünk arról, hogy a székelyeknek az ő idejében voltak külön s nem latin betűik, melyeket ő tévesen oláh betűknek nevez. De szavaiban föltűnik egyszersmind az „uti perhibentur" — használni mondatnak — is, mely azt tanusítja, hogy ő maga e betűket nem látta, hanem azoknak létezétéről csak hallomás utján szerzett tudomást. Így nem fogadhatjuk el alaposnak azon állítását, hogy azon betűk oláh betűk voltak; nem fogadhatjuk el már csak azért sem, mert az oláhok saját betűkkel sohasem birtak és birhattak, mert azok léteztének nyomára sem a történelemben sem a hagyományokban nem akadunk, sem soha „oláh" betűkkel irott emlékek napvilágra nem kerültek. Az oláhok a Cyrill betűket a szlávoktól csak azért vették át, mert maguknak nem voltak saját betűik. Ha voltak volna: fentartották volna magukat azok az „oláh" betűk épen úgy, mint föntartották magukat nálunk a hun-magyar betűk annak ellenére, hogy mi a latin alphabetet vettük át.

A Cyrill betűk maguk pedig a hun-magyar irás betűitől, melyek több alphabet és más emlékekben maradtak fön, olyannyira különböznek, hogy ezeknek azokból való alakulhatását még csak vitatni sem lehet. Kézai állítását egyébiránt határozottan meg is czáfolják s tévedésnek bizonyítják későbbi krónikáink és iróink, kik a székelyek közt gyakorlatban fönmaradt ősi irást részletesebben ismertetik s azt határozottan hun, scytha vagy régi magyar irásnak nevezik.

XIV-dik SZÁZAD.

Az ezen század első felében szerkesztett Bécsi Képes Krónika már határozottabban és világosabban szól a hun-magyar irásról. „Ezek a székelyek, — azt mondja e krónika — kik a scythiai betűket még el nem felejtették, azokat nem ténta és papir segítségével, hanem pálczákra metszés mesterségével, rovás módjára használják."[3])

XV-dik SZÁZAD.

E század második felében élt Thuróczy János mester, ki a Bécsi Képes Krónikát kiadta, ennek idézett helyét saját krónikájába is átirta s ez úttal bizonyságot tett arról, hogy az ősi irás a székelységnél az ő idejében gyakorlatban volt. Krónikája előbeszédében ezt irja: „Mert e mi időnk-

[1]) E szót azon oknál fogva használja, mert a hunok és avarokra czéloz, mint szintén magyar fajra, kik a magyarok előtt már birták vala ez országot.

[2]) Isti etenim Zaculi Hunnorum sunt residui, qui dum Hungaros in Pannoniam iterato cognoverunt remeasse, redeuntibus in Rutheniae finibus occurrerunt insimulque Pannonia conquestata, partem in ea sunt adepti, non tamen in plano Pannoniae, sed cum Blackis in montibus confinii sortem habuerunt. Unde Blackis commixti literis ipsorum uti perhibentur.« M. Simonis de Keza. Chronicon Hungaricum. Edit. Alexius Horányi, Viennae 1782. I. könyv, 4. fej. 62. l.

[3]) »Hi Siculi nondum Scythicis literis obliti eisdem non encausti et papyri ministerio, sed in baculorum excisionis artificio, dicarum ad instar utuntur.« Thuróczinál I. könyv, XXIV. fej. 78. l. (Edit. Schwandtner.)

ben is ezen nemzet egy része, mely az ország erdélyi határain lakik, bizonyos jegyeket ró fára, s az efféle irásmóddal betűk gyanánt él."[1])

Az olasz származásu Bonfini Antal, ki Korvin Mátyás által Magyarországba hivattatott s itt halt meg 1502-ben, a székelyeket, nemzeti hagyományainkkal egyezőleg, Attila hunjai utódainak tartja, s rólok ezt irja: „Ezek maig sem házasodnak össze idegenekkel, hogy vérőket meg ne fertőztessék. Szigorúbb erkölcseiket máig is megtartják, s a többi magyaroktól sokban különböznek. Scythiai betűik vannak, melyeket nem papirra irnak, hanem rövid fácskára rónak, kevés jegygyel sok értelmet foglalnak egybe."[2])

Bonfini ezen utolsó szavai a gyakorlatban volt rövidítésekre s a betűk összerovására czéloznak. Ősi irásunk e sajátságáról alább bővebben fogunk szóllani.

XVI-dik SZÁZAD.

Joannes Boemus Aubanus Teutonicus német iró is emlékezik a magyarok saját irásáról e szavakkal: „vannak saját betűik is, de a római betűket örömestebb használják."[3])

A székely származásu Benczédi Székely István Krakkóban 1559-ben megjelent krónikájában ezt irja: „Mert Atila halála után a Magyarok fél részint a hadba veszének Sicambriánál, mikort Attilának a két fiai a birodalomért meg vívának, fél részint pedig avagy Csabával menének el, avagy Erdélybe a Moldovaság felől szállának meg, holott mind e napiglan lakoznak, és nem Magyaroknak, hanem Székelyeknek hivattatnak, kik még most is különböznek a többi Magyaroktól törvényekkel és irásokkal, kik Hunniabeli módra székely bötűvel élnek mind e napiglan."[4])

Oláh Miklós esztergomi érsek, Magyarország primása s királyi helytartója s a XVI. század tudományos férfiainak egyik jelesbike, kinek munkáit Európa legfőbb tekintélyü tudósai is méltányolták és a ki 1568-ban halt meg, a szerénte is Attila hunjaitól származó székelyekről bővebben emlékezvén, azoknak irásáról következőleg nyilatkozik: „Lelkök gondolatjának és minden napi akaratjoknak kifejezésére, papir és ténta vagy más nyelvek betűjegyeinek használatán kivül, fapálczákra holmi jegyeket rónak, melyek kapcsolatosan együtt véve valamit jelentenek, s az igy rótt pálczákat barátjaikhoz és szomszédjaikhoz izenet és levél gyanánt használják."[5])

A sebenicoi születésű Verancsics Antal, ki mint esztergomi érsek 1573-ban halt meg, a székelyekről s azoknak irásáról a következőket mondja: „Erkölcseik nem éppen bárdolatlanok; hanem azok, kikből még kiri a scythiai nyerseség, csaknem minden szokásaikban, törvényeikben és életmódjokban, kivéve a vallást, különböznek a magyaroktól; még nyelvökre nézve sem egyeznek velök minden részben, mert a régiek módja szerént beszélnek. Betűk gyanánt bizonyos jegye-

---

[1]) »Nam et hoc nostro aevo pars nationis eiusdem quaedam, Transilvanis regni posita in oris, characteres quosdam ligno sculpit, et talis sculpturae usu literarum ad instar vivit.« Thuróczi, Chron. Hungariae, az I. könyvhöz való előbeszédéhen, 40. l. (Edit. Schwandtner.)

[2]) »Hi adhuc sua matrimonia externis non communicant, ne proprium sangvinem inficiant. Severiores adhuc mores retinent, multumque a caeteris Ungaris differunt. Literas Scythicas habent, quas non in papyro scribunt, sed brevissimo ligno incidumt, paucis notis multa sensa comprehendunt« Bonfinii Res Hungaricae. Decad. I. Lib. VII. Coloniae 1690. 77. l.

[3]) »Habent et privatas literas, sed Romanis libentius utuntur.« Mores, leges et ritus omnium gentium. Friburgi Brisgoviae 1540. 12. r. 189. l. és Antverpiae 1571. 12-r. 299. l.

[4]) Székely István, Chronica ez világnak jeles dolgairól. Krakkó 1559, 4-r. 142. levél. Megvan e krónika a magy. tud. Akademia könyvtárában Régi magy. irod. Qu. 26. könyvtári jegy alatt. Jerney szerént létezik annak latin kiadása is: Chronicon Mundi, Craccoviae 1558.

[5]) »Ad explicandam animi sui sententiam ac voluntatem quotidianam, praeter usum papyri et atramenti, aut characteris aliarum lingvarum, notas quasdam bacillis ligneis incidunt, aliquid inter se significantes, quibus ita incisis, apud amicos ac vicinos vice nuntii epistolaeque utuntur.« Nicolai Oláhi Metropol. Strigoniensis Hungaria et Atila. Vindobonae 1763. 8-r. 195. l.

ket metszenek koczka alakjára négyszegletűvé faragott botokra, s a sort, ugy mint a zsidók, egyptomiak és törökök jobbról balra vezetik; egy, legfölebb két ilyen sor, holmi pontok hozzá tételével, a jegyek számához képest, igen sok értelmet ad. Hogy a hunok ezen jegyekkel éltek, a benszülöttek közönségesen beszélik."[1])

Ez a hiteles férfiu és főpap saját tapasztalásából ismerte az általa leirt dolgokat s így a hun-magyar irást is; erről tanuságot tesznek a következő sorai: „Mert sokat saját szemeimmel láttam, mint a ki sokáig forgottam Erdélyben; többet az oda valókkal való társalkodásból és az ő elbeszélésök után igyekeztem gondosan megismerni."[2])

Verancsics az, ki legelsőbben tudósít minket az ősi irás azon sajátságáról, hogy sorai jobbról balra folynak; továbbá egyedül ő tesz említést az ezen irásnál használtatni szokott pontokról a rövidítések megjelölésére; az irásnak ez utóbbi sajátsága alább bővebben lesz tárgyalva.

Az erdélyi származásu házankfia, Szamosi (Zamosi) Istvánnak némely dácziai föliratos kövek és más régiségekről 1593-ban Paduában megjelent művében a következőket olvashatjuk a székelyeknél gyakorlatban volt ősi irásról: „Ezeknél (a székelyeknél) Erdélyben van még ma is bizonyos hazai irásmód, mely régi őseikről, a scythákról, sok századon keresztül szállott át az utódra, s ezen Európába keletről behozott irásukat maig is föntartják."[3])

Midőn azután Szamosi alább előadja, hogy az európaiak balról jobbra, a keletiek ellenben jobbról balra irnak, ezt jegyzi meg: „Csupán a székelyek irása nem akarta ezen törvényeket követni. Mert az nem innen arra, mint a görög és zsidó irás (vagyis nem balról jobbra vagy jobbról balra) hanem felülről kezdődve tart felénk, a betűk lefelé folyván és oly finomul egymásba fonódván, hogy igen kevéssel sok értelem fejeztessék ki. E szerént nem mindég iró téntával irnak, hanem hosszukás fadarabokra és négyszögüre gyallott pálczákra késhegygyel, mint a stylussal, rójják a sürüen egymásba tapadó betűket. Mely rovási irás mód ἐγγλυφογραφία azon ősi betűjegyekkel együtt nálok mai napig fönmaradt. Ilyen nyomtatvány igen régi példánya egész kötetben van ma is a hetruriai (toszkánai) nagyherczeg könyvtárában Firenzében".[4])

Becses Szamosinak e tudósítása, mert bizonyítéka annak, hogy az ősi magyar irás még gyakorlatban volt az ő korában, és hogy rövidítés kedvéért a betűjegyeket egymásba szokták róni, hogy a tér szűke miatt minél többet fejezhessenek ki.

Nagyot botlott és tévedett azonban, midőn a többi irók s a fennmaradt emlékek bizonysága ellenében azt állítja, hogy a székelyeknél gyakorlatban volt ez irás „felülről kezdődve tart felénk, a betűk lefelé folyván." Tévedett továbbá akkor is, midőn a firenzei könyvet ily, ősi magyar betűkkel nyomtatott emléknek állította.

Én hiszem, hogy Szamosi látott a székelyeknél ily összerótt betűs fát, s hiszem azt is, hogy saját szemeivel látta a firenzei könyvtárban azon khinai, japáni vagy mongol könyvet, mely más mint ilyen nem lehetett.

De hogy követhette el akkor azt a megbocsáthatlan tévedést, hogy régi irásunkat akár a khinai, akár a japáni vagy mongol irással összetévesztette? Én e tévedésnek a következő magyarázatot adom. Király Pál úr, a bndapesti állami tanitóképezde tanára, ki szintén tett és tesz nyomozáso-

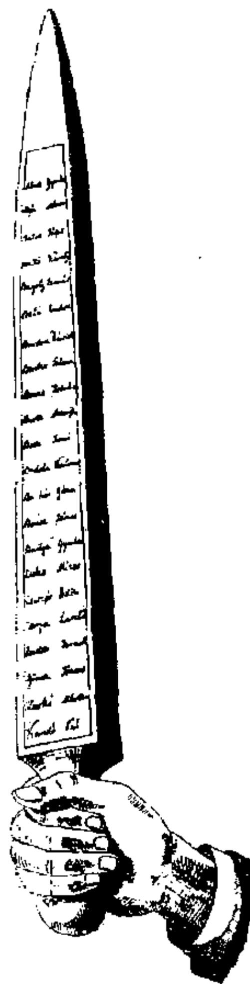
---

[1]) »Mores penitus incultos non habent Siculi, verum quiScythicam adhuc praeseferunt cruditatem, omnique paene consvetudine, legibus et vitae institutis ab Hungaris, religione excepta, discrepant, ne lingua quidem omni exparte, quum veterum more loquuntur, similes. Pro literis notas quasdam in scipionibus ad formam tesseram quadratis excindunt, lineamque a dextra in sinistram, ut Judaei, Aegyptii ac Turcae ducunt, quarum unae, seu ad summum duae punctis quibusdam additis plus puam pro numero characterum praebent intelligentiae. Hunnos his usus fuisse, apud indigenas tritum est.« Verantii Fragmentum de rebus gestis Hungarorum ab inclinatione regni. (Martini Georgii Kovachich, Sriptores Rerum Hungaricarum Minores. Budae 1798. II. köt. 109. l.

[2]) »Multa enim propriis oculis sum consecutus, utpote diu in Transilvania versatus, plura indigenarum consvetudine ac relatu data opera studui cognoscere.« Verantii Fragmentum de rebus gestis Hungarorum ab inclinatione regni. (Martini Georgii Kovachich, Scriptores Rerum Hung. Minores. Budae. 1798. II. köt, 84. l.)

[3]) »Superest apud hos (Siculos) in Transilvania genus quoddam vernaculum scribendi, quod ab ἀρχαιογόνοις eorum Scythis, iam inde per multa secula, posteritati traditum ac ab Oriente in Europam illatum retinetur.« Stephani Zamosii, Analecta lapidum vetustorum et nonnullarum in Dacia antiqitatum. Patavii 1593. 8-r. III. fej.

[4]) »Sola Siculorum scriptura noluit eas leges imitari. Ea enim non ultro citroque, uti Graeca et Hebraica, sed initium a summo faciens, horsum se capessit, literis deorsum tendentibus, ac tam sublimi complexione implicatis, ut paucissimis multa absolvatur sententia. Itaque non scriptorio semper atramento, sed particulis oblongis fustellisque in quadrum dolatis, cultelli cuspide, veluti stylo, literas confertim haerentes insculpunt. Quod genus ἐγγλυφογραφίας cum iisdem priscarum literarum notis, hucusque temporis penes illos remansit. Talis typi exemplar pervetustum integro volumine in bibliotheca Magni Ducis Hetruriae Florentiae hodie exstat.« Stephani Zamosii, Analecta lapidum vetustorum et nonnullarum in Dacia antiquitatum. Patavii 1593.

kat az ősi magyar irás ügyében, a Királyhágón túli részekben tett egyik utazása alkalmával — mikor és hol, megirandó munkájában ő maga fogja mondani — meglátogatott egy kollegiumot. Az egyik tanuló ekkor kiállt a középre s egy fadarabról leolvasta a tanulók névsorát. Király tanár e szokás eredete után tudakolódott; azt felelték, hogy ez bevett, régi szokás, melynek eredetét ők nem ismerik. Ő elkérte a fadarabot, mely jelenleg is az ő birtokában van s melyet az 1888. évi márczius 31-én nála tett tisztelgésem alkalmával nekem megmutatott. E fa háromélűre van gyalulva s van fogantyúja vagyis markolatja; hossza 55—60, a három lap mindegyikének szélessége pedig 5—6 centiméter. Alakját rajzunk világosabban mutatja.[1]) A három lap hoszszában fehér papirszalagok vannak felragasztva, s ezekre a deákok vezeték és keresztnevei latin betűkkel irva; egy-egy vezeték- és keresztnév képez egy sort; e nevek a fa hegyétől a markolat felé folynak, tehát egymás alá vannak irva.

Föltéve tehát, hogy régebben is igy szokták a sorokat (de nem a betűket alkalmazni) Szamosi, ki ily fadarabot akár hányat is láthatott, de a ki az ősi betűket nem ismerte, könnyen nézhette az összerótt régi magyar betűkből állott rövidke sorokat egyes betűknek vagy szavaknak, s könnyen állíthatta, midőn a firenzei könyvet szemlélte s midőn az általa egykor ugyan látott, de nem ismert régi magyar betűk szeme előtt nem voltak, hogy e könyv magyar nyomtatvány.

Az általa említett e féle könyvről még fogunk emlékezni.

A hun-magyar betűjegyek első megismertetésének és közzétételének érdeme a derék Telegdi Jánost illeti, ki 1598-ban mint tanuló külföldön járván, egy igen érdekes és becses munkácskát adott ki Leydenben e czím alatt Rudimenta priscae Hunnorum lingvae brevibus quaestionibus et responsionibus comprehensa, cum praefatione epistolari Joannis Decii Barovii ad Telegdium. Lugduni Batavorum 1598.

E kis munkában ő közli legelsőben az általa hunnak nevezett alphabet betűit, s nála találjuk legelsőben azt az észrevételt följegyezve, hogy a székelyek a mássalhangzók neveit a betűjegy hangja elébe tett *e*-vel ejtik, azaz a *b, cs, cz, d, f*, stb. hangok jegyeivel *eb, ecs, ecz, ed, ef* stb. néven nevezik. Egy kivételt képez a szó végén használt külön *k* (mert volt kétféle *k*) mely *ak*-nak mondatik.

Ezen körülmény is elősegítette a régi irásnak krónikáink által emlegetett rövidségét, a mennyiben a nyelvünkben igen gyakran előforduló *e* betűt a leiró kihagyhatta. Igy az 1501-ki csik-szent-miklósi föliratban az *ezer* szót a *z (ez)* és *r (er)* betűkkel s azokat is egyberóva, az *egy* szót pedig csupán magával a *gy* hang jegyével találjuk leirva, mely betűt a székely *egy*-nek hivott és olvasott.

A mi magát a könyvecskét illeti, az éppen kisded voltánál fogva, mert csak négy levélből állott, annyira ritkává vált, hogy sem Budapest könyvtáraiban, sem a bécsi cs. és k. udvari és egyetemi, sem a leydeni és amsterdami könyvtárakban már nem található. Csakis másolatai vannak fön és pedig Szabó Károly szerént a magyar nemzeti Muzeum, a magyar tudományos Akadémia a Maros-vásárhelyi Teleki-féle könyvtár s az erdélyi Muzeum kézirattárában. Én legelőször a magyar tudományos Akadémia s a nemzeti Muzeum kézirattárában kerestem e könyvecskét, de hiába, mert Telegdi név a jegyzékekben nem fordul elő, ugy a Decsi név sem.

Igy tehát Maros-Vásárhelyre kellett utaznom, hol az a Teleki könyvtárban Szabó Károly által jelzett 1503 B. könyvtári jegy alatt csakugyan megvan.

Ezen czímlap nélküli kézirat 4.-rétben összesen 25 lapból áll, s Telegdinek a végén csonka Rudimentáin kivül még más, a hun-magyar irásra vonatkozó becses adatokat tartalmaz; ezek a következők:

Literae Siculae ex Notationibus Generosi Steph. Dobai. Anno 1753 die 2-a May.

Alphabetum Ungaricum Clar. Dési Udvarhelyini.

Abbreviationes in initio vocum scribendae. Abbreviationes in fine vocum . . . . 1. l.

Literae Hunno-Scythicae ex M. Stis Clarissimi Kapossi.

Ex Mss-o Anonymi Literae antiquae Hunnorum quibus antiquitus ut Pagana utebatur Gens nostra . . . . 2. l.

Inscriptio Oratorii Oppidi Csik-Szent-Mártoniensis in I. Sede Siculicali Csik exist. (Hibásan áll itt „Csik-Szent-Mártoniensis," mert e fölirat nem más, mint a csik-szent-miklósi. E hiba a 7. lapon már mellőztetett, mert ott Csik-Szent-Miklós olvasható. 3. l.

---

[1]) A fát emlékezetből rajzoltam, a rajta olvasható székely neveket pedig Kriza János »Vadrózsák« czímű művéből vettem.

Kájoni F. János ferenczrendi szerzetesnek a hun-magyar alphabetre vonatkozó, 1623-ban írt jegyzeteit annak hátrahagyott kézirataiból Simonchicz Incze, kegyesrendi tanár a tatai gymnasiumban, ismerteté.

Minthogy Kájoni kéziratainak holléte felől még csak tudomást szerezni sem sikerült, annak feljegyzéseit ugy kell adnom, amint azokat éremtani munkájában Simonchicz közli. [1])

Kájoni az ősi alphebetet kéziratának 46. lapján közli ily czím alatt: „Régi mód szerént való Székely *A. B. C*, melylyel régenten a Székelyek éltek, melyet vissza kell olvasni és irni, a mint ebből kitetszik." Az alphabet után adja a rövidítéseket vagyis az összerótt betűket és így folytatja: „Ha ki pedig mostani mód szerént akar velek élni, irja ügyében őket mint a mostani *A. B. C.* — — de a régi Székelyek így pronuntiálták: *A., eb, ecs, ecz, ed, ef, e, eg, egy* etc. Minden betű eleibe *e* betűt tettek in pronunciando".

Simonchicz Incze a Kájoni hagyatékából eredő három alphabetet Révai Miklóssal közölte s kérte őt, ne hagyná e hazal emléket az ő (Simonchicz) fiókjában „száradni". [2]) Révai Miklós e kérésnek meg felelt s „Elaboratior Grammatica Hungarica" czímű művében közölte is ez alphabeteket, melyek után mi is hozandjuk azokat, és pedig kettőt a hun-magyar alphabetek, egyet pedig a koholmányok közt.

Kájoni ezek szerént szintén önálló forrás a régi magyar alphabetekre nézve.

Geleji Katona István, az erdélyi reformált egyházak püspöke, Gyula-Fehérvárt 1645-ben kiadott „Magyar Gramatikácskájában" határozott bizonyságot tesz az „igaz magyar betűk" mellett. Tizenkét levélből álló kis művének előbeszédét „A kegyes olvasóhoz" így kezdi: „A Magyar nyelv egy az Orientalis lingvák közül, mely megtetszik mind ebből — — — — mind továbbá ebből, hogy őnéki tulajdon saját régi bötüi vagynak, melyeknek sem a Sidó, sem a Görög, sem pedig a Deák betükvel semmi hasonlatosságuk nincsen s mind végézetre ebből, hogy az önnön bötüivel jobbtól, mint egyéb napkeleti nyelvek, balra irattatik." Kis művét e szavakkal rekeszti be: „A Székelyek a régi Scythiai Magyaroknak igaz maradványi, ugy mint kiknél még az igaz tulajdon Magyar bötük is meg-vagynak, kik noha sok-tsufos, és mi tőlünk értetetlen szókval is élnek ugyan, de az enyett igen ékesekvel és jegyzősökvel is, mellyeknek le-jegyzegettetésekvel itt papyrost nem foglalok; e'digmostan légyen elég." [3])

Komáromi Csipkés György, elébb debreczeni tanár, utóbb odavaló ref. pap, Utrechtben, 1655-ben „Hungaria Illustrata" czímű, latin nyelven kiadott magyar nyelvtanában bővebben tárgyalja az ősi magyar irás kérdését. Munkája elején azt a tételt állítván föl, hogy a magyar nyelv a keleti nyelvek közzé tartozik, ennek bizonyságára fölhozza, hogy „a (magyar) irás módja egy és ugyanaz a legtöbb keleti nyelvekével mint a héberrel, khálddal, szírrel, arábbal, perzsával, törökkel sat. tudniillik jobbról balra megy, mit egy nyugoti nyelv sem követ. A hogy irnak ugy olvasnak is."[4])

Csipkés ezután áttér a firenzei könyvtárban létező nyomtatott könyvre, melynek sorai felülről lefelé folynak, s melyről Szamosi művénél szóltunk. De Csipkésnek nem Szamosi művéből volt e könyvről tudomása, hanem Boxhornius Márk egyetemes történelméből, s egyenesen kimondja, hogy a hires tanár tévedett, midőn a régi magyar irásmódot is ilyennek s e könyvet magyar nyelven irt nyomtatványnak hirdette. „Boxhorn Márk — ugy mond — a leydeni akademia hires történettudósa, Historia Universalisa 181. lapján, a Kr. utáni 103 évnél, azt állítja ugyan, hogy a magyarok régi irása lefelé folyik (éppen ugy mint a chinaiaké, a milyent én Utrechtben egykor magam is láttam), s hogy egy ily betű-

---

[1]) Innocentii Simonchicz, Dissertatio de Numismatica Hungariae, Viennae 1794. 8-r. 112—115 l.

[2]) »Ipse possideo — irja Simonchicz — triplex huiusmodi Alphabetum, accurate ex Manuscriptis F. Joannis Kajoni Ord. S. Franc. famosi piarum cantionum in Transylvania editoris, dum Szárhegyéni degeret. — — —« »Communicavi — így folytatja Simonchicz — hoc Manuscriptum cum viro celebri, et non minus animo, quam eloquio vere Hungaro N(icol.) R(évai) eumque oravi, ne sineret hoc patrium monumentum in meis Scriniis contabescere. Qui cum sit Musarum Hungaricarum cultor eximius, spero cum hac Alphabeta Dea, quam tantopere intercidisse dolemus, in medium proditurum.« Innocentii Simonchicz, Dissertatio de Numismatica Hungariae, Viennae 1794. 8-r. 113. l.

[3]) Magyar Gramatikátska, a vagy az igaz magyar irásban és szóllásban kévántató nehény szükséges Observátiók. Gyula-Fejir-Váratt 1645. 4-r. Ezen már nagyon ritkává vált kis mű megvan a többek közt a magy. tudom. Akademia könyvtárában M. Nyelv. O. 104. könyvtári jegy alatt.

[4]) »Scribendi modus unus et idem est cum eo, quo gaudent lingvae orientales pleraeque, nimirum Hebraica, Chaldaica, Syriaca, Arabica, Persica, Turcica ect. a dextra nimirum ad sinistram: quam nulla occidentalium habet. Scribendi modum sequitur modus legendi.« Georgii Csipkés Comarini, Hungaria Illustrata. Ultrajecti 1655. 19. r. 20 l.

jellemekkel nyomtatott könyv a toszkánai nagyherczeg könyvtárában is létezik; de téved. Mert van nálunk (Debreczenben) is régi magyar betűkkel irott könyv, de semmi efélét nem veszünk észre benne, jóllehet ezt a régi irást olvasni, érteni, sőt még mai nap is tudjuk irni."[1])

Néhány lappal alább az eredeti magyar irás betűiről értekezve, melyekről megjegyzi, hogy mind egyszerűek, ezt irja: „A tulajdonképi magyar irásnak harminczkét betűje van; mert a *k*-t másképen irják közepett, másképen végül s elől, mint kitetszenék a betűk alakjaiból, melyeket örömest adnánk, ha nyomtatásra ugy lennének betűjegyeink, mint a hogy tollunk és újjaink vannak az irásra. Minthogy azonban scythiai typusaink nincsenek, rómaiakkal irjuk le."[2])

Csipkés idézett szavaiban két érdekes dolog jegyzendő meg, az: hogy az ő idejében még ismerték és használták a régi betűket, s hogy a debreczeni könyvtárban létezett egy, régi magyar betűkkel irott könyv, melyről alább még emlékezni fogunk.

Ezen korra, a XVII. század közepe tájára véli helyezendőnek Szabó Károly Rettegi István ily czimű kéziratát is: „Historia Transilvaniae hungaricae per quaestiones descripta. Accedit ex vetusto exemplari in Bibliothca M. Ducis Hetruriae existente norma literarum Hunnicarum."

Rettegi e kéziratát hiába kerestem az 1888-ki év elején az Akademia kézirattárában, hol annak állítólag [3]) meg kellene lenni.

Rettegi kézirata, ha, mint feltehető, mutatványokat tartalmaz a firenzei könyvből, bizonyára kiderítené azt, hogy e könyvnek a hun-magyar irással semmi köze sincs, amint ezt Csipkés is nagyon helyesen kimutatta.

Szentiványi Márkos Dánielnek, „Commentatio de literis antiquis Hunnorum" czimű kézirata Jerney János által említtetik, mint szintén a magy. tudományos Akademia kéziattárárában a Cornides gyűjteményben létező. [4])

Szabó Károly a 60-as években, én pedig 1888-ban szintén hiába kerestem e kéziratot a jelzett helyen, s így arról egyebet mondani sem lehet.

Ide, s nem máshová vélem sorozandónak egy cseh történetiró feljegyzéseit, szerénte a kunoktól, tehát magyar fajtól [5]) származott s általa látott külön irásról.

Balbinus Bohuszláv jezsuita és cseh történetiró erre nézve ezt irja: „Az 1253-dik évben Béla (magyar) király kunjaival, a most Magyarországot biró törökök előfutárjaival, a keresztyének nyugodalmát ismét megzavarta, s egész Morvaországot, nem irgalmazván kornak és nemnek, leütvén valamennyit, földúlta, — — — — —. E barbárok, a kunok némi emléke még máig is fön van, nem messze Evancziciumtól [6]) és az oslavani zárdától, a keresztyé-

---

[1]) »Dicit quidem Cl. D. Marcus Boxhornius, celebris in Academia Leydensi Historicus, Historiae Universalis pag. 181. ad annum Christi 103. vetustam Ungarorum scripturam, deorsum tendere; (non secus ac Chinensium, quam et ego ipse olim Ultrajecti vidi) et librum quendam, typis istiusmodi exaratum Florentiae, in Bibliotheca magni Ducis Hetruriae, asservari; sed labitur. Extat etenim et apud nos liber, literis vetustis Ungaricis exaratus, sed nihil tale in eo observamus, quamvis scripturam istam vetustam legere, intelligere, praeterea etiamnum hodie, scribere eadem possimus.« Georgii Csipkés Comarini, Hungaria Illustrata. Ultrajecti 1655. 12. r. 21. l.

[2]) »Literae — — — proprie hungarice scriptae sunt 32. *k* enim aliter in medio, aliter in fine et principio scribitur; ut pateret in figuris literarum, quas libenter daremus, si ita typos ad exprimendum, ut pennam et digitos ad describendum habere possemus. Quia vero typis Scythicis destituimur: Romanis describimus — — —.« Georgii Csipkés Comarini, Hungaria Illustrata. Ultrajecti 1655. 12. r. 24. l. — Csipkésnek ezen szintén már a ritkaságok közzé tartozó kis könyve megvan a többek közt a magy. tudományos Akademia könyvtárában M. Nyelv. O. 105. könyvtári jegy alatt.

[3]) Jerney János, Tudománytár, 1840. évfolyam VIII. kötet és Szabó Károly a »régi hun-székely irásról« szóló értekezése szerént. Budapesti Szemle. Pest 1866. V. köt. 129. l. Szabó Károly azonban megjegyzi, hogy ő sem találta meg ott e könyvet a 60-as évek elején.

[4]) Tudománytár 1840. évfolyam VIII. kötet.

[5]) Néhány, s köztük, fájdalom, hazai irónk is az ő mindent kiderítő nyelvbuvárkodásukkal már igazán sokra vitték. Az egyik közülök, Hunfalvy Pál azt hirdeti, hogy a »kéneső,« »kicsi,« »jász,« és »tolmács« szó a kunoknak, e tősgyökeres magyar népnek tatár eredetére vall (!). (Die Ungern oder Magyaren. Wien und Teschen 1881. 92—99 l.) Az eziránt való véleményemet kifejtettem »A hunok és magyarok fekete illetve fehér elnevezésének megfejtése« czimű értekezésemben. Budapest 1888. 75. 76. l.

[6]) Evanczium a mai Eibenschütz (Ivanczice) mezőváros Morvaország brünni járásában, Brünntől nyugotdélre mintegy két és fél mértföldnyi távolságra.

nek egy derék egyháza, melyben a kunok igen számos sírjai és saját betűikkel metszett sírkövei láthatók, mely kövekkel az egyház földje csaknem egészen borítva van, mint magam láttam."[1])

Nekem szándékom volt e köveket szemügyre venni s a föliratokat másolni, ha — még léteznek. Megkértem ennélfogva levélben az oslavani alesperest, Zažimal János urat, hogy tudassa velem, vajjon léteznek-e még maradványai vagy hire azon föliratos köveknek. Kérésemnek Zažimal megfelelt a legnagyobb készséggel s bejárta a vidék összes zárdáit és egyházait, különösen pedig szemügyre vette az oslavani egykori cziszterczita apácza-zárda templomát, de már nem talált semmit; bizonyosan azért nem, mert e zárda, több izben kerülvén világi kezekbe, sok átalakitáson ment keresztül. [2])

Nem nyughattam, hanem irtam ezenkivül Brünnbe az ottani két régiséggyűjtőnek, Dubik Sándor és Sommer Sebestyénnek, figyelmeztetvén őket Balbinus szavaira s kérdeztem, vajjon nem láttak-e még olyféle föliratos köveket? Tájékozásukra mellékeltem a csik-szent-miklósi templom föliratának másolatát, mely egyike a másolatban ránk maradt ilyféle emlékeknek.

Dubik azt felelte, hogy hasonló emlékek még nem fordultak meg nála.

Többet mondott Sommer, ki 1888. évi junius 11-én kelt levelében ezt irta: „P. Wolny Gergely, a jeles és tudós benczés szerzetes, Morvaország egyházi topografiájában az 1253-ban elesett kunoknak az oslavani cziszterczita apáczazárda egyházában egykor, állítólag létezett sírköveiről mi említést sem tesz; Morvaország polgári topografiája II. fejezetének 2. részében (a 262. lapon) ellenben azt irja, hogy Balbin állítására mitsem kell hajtani. Schwoy és Pilař — Wolny nyomán — ugyanezt irták. A morva régészek tudta szerént Morvaországban a küldött mintának megfelelő betűjellemekkel metszett kövek még nem találtattak."[3])

Balbin szavaira tehát „mit sem kell hajtanunk." Különös, tág értelmű szavak ezek! Még azt sem tudjuk belőlök kisütni, hogy vajjon Balbin roszul látott-e, tévedett, roszul értesült vagy hazudott-e?

Feltétlen hitelt Balbinus szavainak mi sem adhatunk, mert nem nevezi meg a forrást, de még a hagyományt sem említi, mely szerént az általa látott sírköveket a IV. Béla királylyal ott járt kunoknak tulajdonítja. Jártak ott mongolok is, akiktől ilyféle kövek származhattak. Hogy pedig Balbinus maga ismerte volna a kunok irását: alig tételezhető föl. Más részről — csatlakozván Szabó Károly nézetéhez — nem vehetjük Balbinus említett szavait alaptalan, üres beszédnek, annyival kevésbbé czélzatos ámitásnak, mert erkölcsi képtelenségnek tartjuk föltételezni azt, hogy ezen cseh iró és pap, Morvaország szorosan meghatározott pontján létező emlékekről, mint saját szemével látottakról, a tudományos világ előtt nyomtatásban közzétett munkájában, beszélhetett volna, ha tudósítását kézzel fogható emlékekkel igazolni képes nem lehetett. Ezen esetben számíthatott arra, hogy őt hazafiai közül, kik között hazája történelmét tárgyaló munkája bizonyosan leginkább volt elterjedve és olvasva, hárki rögtön megczáfolja és megszégyeníti. De nem is képzelhetünk indokot, mely őt ez ámításra bírhatta, és czélt, melyet vele elérni akarhatott volna. Ezek szerént kellett még — Wolny állítása ellenében is — 1677. évben létezni az oslavani zárda közelében fekvő egyházban sajátságos betűkkel metszett sírköveknek, melyeket Balbinus — helyesen-e vagy nem, azt most már senki sem képes meghatározni — Béla király kunjai saját betűikkel rótt sírköveinek hirdethetett.

---

[1]) »Anno 1253 Béla Rex iterum cum suis Cumanis, Turcarum, qui nunc Ungariam obtinent, praeambulonibus Christianorum quietem sollicitavit, totamque Moraviam, non parcens aetati nec sexui, caesis omnibus, pervastavit — — — —. Superest hodieque aliqua barbarorum memoria non procul Evanczicio et Oslavanensi Coenobio, insigne templum Christianorum, in quo plurima Cumanorum sepulchra et saxa literis illorum incisa spectantur, quibus saxis totum fere templi solum stratum est, ut ipse vidi.« Bohuslai Balbini, Epitome Historica rerum Bohemicarum. Pragae, 1677. 2-r. 267. l.

[2]) »In Betreff der Grabaufschriften der Cumanen konnte ich weder in dem ehemaligen Nonnenkloster zu Oslawan (nun aufgehoben) noch in Eibenschitz oder in der Umgebung etwas auffinden. Es ist bei den Umwälzungen, da das Nonnenkloster vielmal in weltliche Hände übergegangen ist, Alles entfernt worden.« Oslawàn, am 28. Juni 1885. Joh. Zažimal, Dechant.

[3]) »In Beantwortung Ihres w. Briefes vom 8. Juni 1888 bringe ich zur g. Kenntniss, dass von einst in der Klosterkirche der Cistercienser-Nonnen zu Oslawan gewesen sein sollenden Grabsteinen gefallener Kumanier vom J. 1253 in der kirchlichen Topographie Mährens von unserem ausgezeichneten, gelehrten Benedictiner P. Gregor Wolny keine Sylbe enthalten ist, dagegen spricht er in seiner weltlichen Topographie Mähren's II. C. 2. Abth. S. 262, dass von der Angabe Balbins, die Schwoy und Pilař nachschrieben, nichts zu halten sei. Bis jetzt sind in Mähren, so weit Archaeologen bekannt, keine Grab- oder Denksteine mit den von Ihnen mir zugeschicktem Muster ähnlichen Typen und Characteren gefunden worden.« Brünn am 11. Juni 1888. Sebastian Sommer.

Sepsiszéki lisznyai születésü Lisznyai K. (Kovács) Pál, debreczeni tanár, Debreczenben 1692-ben kiadott magyar krónikájában ezt irja; „Ezek a Magyarok (székelyek) telepedtek vala meg Székelyföldében An. Chr. 447." — „Ezeknek a Székelyeknek (a mint az Atyllának és még az előtt való magyaroknak is) tulajdon magános magyar bötüi és irási voltanak, és valamint ma irnak a Sidók és a napkeleti népek, az ő irásokban jobb kéz felől bal kéz felé mentenek, mely magyar betüket és irásokat, hazámban lakván, én magam is láttam, sőt Erdélyben és székely földén olyan Praedikátorokat is, kik magyar betükkel egymásnak irtanak, láttam s ismertem; ilyen vala Tsulai [1]) nevü Erdélyi püspök is."[2])

E szavaival Lisznyai Kovács Pál világosan bizonyitja, hogy az ő korában mennyire volt még elterjedve Erdélyben, tanult emberek közt is, a régi irás ismerete és gyakorlata.

Gömörmegyei születésü Otrokocsi Fóris Ferencz 1693-ban megjelent munkájában azt irja, hogy kezénél vannak némi betük, melyeket egykor Velenczében kapott egy barátjától, ki az ő (Fóris) vélekedése szerént ezen alphabetet Magyarország nyugoti részéből kapta volt. „Minthogy azonban, így folytatja előadását, ezék a betük magam előtt is még gyanusak külösen azért, hogy a magánhangzók (melyek száma nyelvünkben hét) a mássalhangzókkal vegyesen vannak az európaiak módjára elősorolva, azért azok közzétételét vagy rólok való bizonyosabb itéletemet addig elhalasztom, míg, ha Isten megsegít, rólok másunnan jobban értesülendek. Mert az az ember vagyok, a ki nem szeretek semmit homokra épiteni." Mind e mellett is mások tanulságára, összehasonlitás végett közli az alphabet hat első betüjét, s megjegyzi, hogy a hun betük száma 34. [3])

Az Otrokocsi Fóris által bemutatott hat betüből látjuk, hogy kezében valósággal, nem a Telegdi-féle, hanem a később, Bél Mátyás által kiadott Kaposi-féle alphabettel egyező régi magyar betük voltak, s ez oknál fogva fel is vettük a bizonyságok sorába. Azon véleménye, hogy ő a kezében volt alphabetet azért tartotta különösen gyanúsnak, mert abban az önhangzók a mássalhangzókkal vegyesen vannak elősorolva, éppen nem nyomatékos, mert a betük ősi, eredeti sorrendjét nem ismerhetjük, s hogy Telegdinek, Kaposinak s a többieknek a latin alphabet sorrendjét, Harsányinak ismét más sorrendet tetszett követni: az ősmagyar betüket magukat e réven gyanúsoknak tartani semmi okunk nem lehet.

Otrokocsi Fóris különben maga is bevallotta, hogy a régi irás történetére vonatkozó adatokat nem ismeri, miért is jónak látta itéletét az alphabet betüi felül addig halasztani, míg rólok jobban értesülend.

XVIII-dik SZÁZAD.

Lakatos István, csik-kozmási római kath. lelkész, 1702-ben irt „Siculia" czimü történettudományi kézirata elején, a székelyeknél divatozó sajátságos irásmódról röviden értekezik, s annak alphabetjét is leirja e czím alatt: „Alphabetum Siculorum seu veterum Hunnorum, qui a dextra ad sinistram scribebant. Litera autem eorum sunt 34."

---

[1]) Csulai György, Geleji Katona István utódja, 1650—1660-ig volt az erdélyi reformált egyházak püspöke. Szabó Károly. A régi hun-székely irásról. Budapesti Szemle. Pest 1888. V. köt. 130. l.

[2]) Lisznyai K. Pál, Magyarok Krónikája. Debreczen. 1692. 12-r. 172. 173. l. E kis műve megvan a magy. tud. Akademia könyvtárában M. tört. O·544. könyvtári jegy alatt.

[3]) »Habeo apud me characteres quosdam, a dextra ad sinistram procedentes, cum titulo: Alphabetum antiquorum Hunnorum; quos aliquando Venetiis acceperam et descripseram, ab amico quodam, qui etiam ut reor, ex occidentali parte Hungariae eos acceperat. Verum cum mihi ipsi etiam illi characteres valde adhuc suspecti sint; praesertim ex eo, quod vocales (quas septem habemus,) mixtim ibi inter consonantes recenseantur, ad instar Europaeorum; idcirco eorum publicationem, aut certius de his iudicium, eo usque differo, donec Deo dante, melius de iisdem aliunde edoctus fuero. Sum enim homo, qui super arena, (quantum perspicere rem possum,) nihil fundare volo. Initiales eorum aliquot hic apponam, ut vel ex iis, qui forte similes aliquando viderint, iudicent, an hi sint iidem.« Következik az *a, b, cz, cs, d, e* hetü) »Sunt in universum 34.« Francisci Fóris Otrokocsi. Origines Hungaricae. Franequerae 1693. 8-r. 320. 321. l.

E kéziratot legelsőben Jerney János [1]) azután Szabó Károly [2]) ismerteté meg. Szabó Károly szerént ezen kézirat megvan a magy. tud. Akademia Teleki osztályában, a nagy-szebeni Bruckenthal-könyvtárban, az Aranka-féle gyűjteményben, mely most gr. Mikóék birtokában van, sőt magánosok gyűjteményeiben is.

Nemsokára ezután, 1703—1705-ben megjelent Oxfordban egy nord-nyelvészeti, nagyszerű s jeles munka, gyönyörű rézmetszetekkel: „Georgii Hickesii Antiquae Literaturae Septentrionalis Libri Duo," két vastag kötetben, mely Dánia örökös herczegének, Györgynek volt ajánlva. [3])

Hickesiusnak nagyszabású munkája a nord nyelvek s alphabetekkel foglalkozik; az egész, a régi magyar alphabetre vonatkozó, s így bennünket érdeklő rész az előbeszédben foglaltatik, melyet Hickesius Ottley Ádámhoz intézett, ki maga is a nord nyelvek körül vizsgálódott.

Hickesius az előbeszéd XVII. lapján ezt írja: „Grammatikáimban különféle alphabetekben lerajzoltam a góth betűket vagyis a régi rúnákat, melyeket a régi Scano-Góthok használtak. Néhány tudós megkért, hogy csatolnám ide a régi hunok 34 ősi betűjellegét is, melyeket az irásnál a keletiek szokása szerint balra irtak. Megfelelve a kérelmezők kívánságának, elkészíttettem e betűket a *magyar Harsányi János* által 25 év előtt (tehát 1678—1680-ban) készített vázlat szerént. Ha e rajz neked, Ottley, örömödre vagy segítségedre válhatik, akkor e szivességért ne nekem mondj hálát, hanem művem kiváló pártfogójának, Mill Jánosnak, kinek ez alphabet elnyerését köszönhetem." [4])

Az előbeszéd VIII. lapja melletti táblán VII. sz. alatt van a réznyomatú régi alphabet, „Antiqua Hunnorum Elementa" czímű fölirattal. Különös sorrendje végett itt is közlöm ez alphabetet, ugy mint azt, átlátszó másoló papir segítségével Bécsben, én magam lerájzoltam. [5])

f e e d cs cz b a

l ly k fin. *h gy gh*

R p o o ny n m t k j

sz i czs z v ü u s

ts t

Ez alphabet betűjegyeinek itt kitett értékére nézve lesz egy kis megjegyzés alább, az alphabeteknél.

Hickesius, műve harmadik részének 4. lapja melletti réznyomaton (I. tábla) bemutat továbbá — minden más megjegyzés nélkül — négy góth alphabetet e czím alatt: „Alphabeta 4 ex Joanne Hepburno, scil. 1. Gothicum, 2. Geticum, 3. Scythicum, 4. Massageticum." Nem tudjuk, mi alapon nevezte el Hepburnus az utolsó két alphabetet scytha és maszaget alphabetnek, melyeknek a hun-magyar irással semmi közük sincs, minthogy a scythák legnagyobb része, a maszagéták népe pedig kivétel nélkül a hun-magyar népfajhoz tartozott, mint ezt a byzanczi irók kétségen kivül helyezték. Mindemellett be fogjuk mutatni, illető helyen, ez alphabeteket is.

Hickesius művéből azt tanuljuk, hogy Angolországban már az ó korában érdeklődtek elődeink kulturája iránt s egyenesen nekik köszönhetjük, hogy ezen, Telegdiétől némileg, de nem lényegében eltérő s így kétségtelenül más, amazétól különböző forrásból eredő alphabet részünkre fentartatott.

---

[1]) Tudománytár 1840. évfolyam VIII. köt.

[2]) A régi hun-székely írásról szóló értekezéséhen, Budapesti Szemle 1866. V. köt. 131. l.

[3]) Tartalma a következő teljes czíméből látható: Antiquae literaturae septentrionalis libri duo, quorum primus Georgii Hickesii, S. T. P. lingvarum vett. septentrionalium thesaurum grammatico-criticum et archaeologicum, eiusdem de antiquae literaturae septentrionalis utilitate dissertationem epistolarem, et Andreae Fountaine equitis aurati numismata saxonica et dano-saxonica complectitur. Alter continet Humphredi Wanleii librorum vett. septentrionalium, qui in Angliae biblioth. extant, catalogum historico-criticum; nec non multorum vett. codd. septentrionalium alibi extantium notitiam, cum totius operis sex indicibus. Oxoniae. E theatro Sheldoniano, An. Dom. 1703—1705. 2-r. Két kötet.

[4]) »In Gramm. nostris literas Gothicas, sive veteres Runas, quibus utehantur antiqui Scano-Gothi, in diversis alphabetis descriptas exhibuimus. His ut adiicerem antiqua priscorum Hunnorum 34 elementa, quibus ad

Harsányi ez alphabetjének az eddig követett latin alphabet sorrendjétől teljesen eltérő betűrendjére nézve mit sem mondhatunk, minthogy Hickesius művében erre nézve semmiféle felvilágositást nem találunk. [1]).

Tsétsi János, 1708-ban elhalt sáros-pataki tanár azt irja ugyan, hogy „*a magyarok már sok század óta, mellőzve saját betüiket, melyekkel Scythiában, honnan hajdan kijöttek, éltek vala, azok helyett latin betűket használnak.*“ [2]) Ezen helyhez tett jegyzetében azonban ily módon nyilatkozik: „*Nem bizonytalan az a hagyomány, hogy a magyarok Scythiában tulajdon betűikkel éltek, irás közben jobbról balra menve, a zsidók és más keleti népek módjára. Hogy ezen betűknek némi nyomai, mint némelyek állítják, az erdélyi székelyeknél máig is fönvannak, kétségen kivül van, jóllehet azokat használni keveseknek adatott.*“ [3])

Bél Mátyás „*De vetere literatura Hunno-Scythica exercitatio* czim alatt Lipcsében 1718-ban megjelent munkája az első bő és tudományos értekezés a régi irásról. Bél két réznyomatú táblán közzé teszi az általa ugynevezett hun-scytha alphabetet, mely a Telegdi- s Harsányi-félétől csak lényegtelen eltéréseket mutat. Bél se Telegdi, se Hickesius munkáját nem ismerte, s így azon hiszemben volt, hogy ő mutatja be legelsőben a tudományos világnak ez alphabetet, melyet — mint maga mondja, — az 1713-ban elhalt Kaposi Sámueltől, az egykori gyulafehérvári ref. collegium tudós tanárától kapott volt. [4])

Bél ezen alphabet rajzát ismételve kiadta Meliboeus álnév alatt [5]) Pozsonyban 1728-ban, mely azután még több kiadást ért.

Ámbár Telegdi János volt az első, ki a hun-magyar irást a tudományos világ előtt megismerteté: mégis az arról keletkezett irodalom megállapítójának a derék Bél Mátyást kell tartanunk, ki a régi hun-magyar irodalomról tíz ívre terjedő önálló értekezéssel lépett a tudományos világ elé.

Bél könyvének dicséretére álljanak itt Szabó Károly szavai, melyeknél helyesebbeket és igazabbakat senki sem mondhatna.

„— — — tekintetbe kell vennünk, hogy a székely irásra vonatkozó adatok egy része Bél idejében még kiadatlan, más része előtte ismeretlen volt, hogy akkor még ezen irásnak egyetlen egy emléke sem volt ismerve, s így Bélnek csak az alphabet vizsgálatára kellett szorítkozni. De figyelembe veendő a tudományok, különösen a nyelvészet, valamint a régiségtan akkori fejletlen állása, mely mellett, miután a tudósok minden nyelvek ősanyjának a hébert ismerték, nem csodálhatjuk, ha Bél nyelvünket az orientalis, azaz szémi nyelvek közül valónak, s a hun-székely alphabetet a héberből alakultnak vitatta és hirdette. Hogy ő ily körülmények közt s ily tájékozatlanság mellett a kitűzött kérdést kielégítőleg meg nem fejthette, hogy némely nyomós érvei mellett munkájában gyenge okoskodásokra, képzelt erősségekre, s elég adatok hiánya miatt a dolog érdemére nem tartozó hosszas kitéré-

---

sinistram in scribendo more orientalium utebantur, docti nonnulli me rogarunt. Illa igitur ante XXV annos *Joh. Harsányi, Hungari*, manu delineata sub tab. nota num. (VII.) exhibenda rogantibus morem gerentes curavimus. Quod si, *Ottleye*, scalpta ea Tibi quoquo modo delectationi, seu etiam adiumento esse poterint, de beneficio illo non mihi, sed operis nostri fautori singulari, *Johan. Millio*, Aulae *S Edmundi apud Oxonienses* Principali, literarum divinarum humanarumque scientia praeclaro, cui ea accepta gratus refero, a Te agendae gratiae sunt.« *Hickesius idézett munkája előbeszédének* XVII. lapján.

[*]) Ezen, valamint az összes e könyvben találtató rajzokat ifj. Lovich Antal fényképezte, horganylemezekre átvitte és maratta. Fényképészeti műterme: Budapest. VII. Erzsébetváros, Akáczfautcza 47. sz.

[1]) Meg kell itt emlitenem, hogy Hickesius művét, Cornides óta, több tudósunk kereste, de hiába; mert e mű már a külföldön is a ritkaságok közzé tartozik, nálunk pedig épen nem található. Az általam használt példányt Bécsben kutattam fel az ottani cs. k. egyetemi könyvtárban, hol e mű *Ling. germ. fil.* III. 2. könyvtári jellel bir. Én 1888.junius 2-án utaztam Bécsbe, hogy a minket érdeklő részt sajátkezűleg másoljam.

[2]) »Hungari posthabitis suis iam a multis saeculis, quibus in Scythia, unde olim egressi sunt, utebantur literis, loco earum utuntur latinis.« *Johannis Tsetsii Observationes orthographico-grammaticae* 1. l. *Pápai Páriz Ferencz Dictionáriumához függesztve Leutschoviae* 1708.

[3]) »Traditio non incerta est, Hungaros in Scythia propriis literis fuisse usos, progrediendo inter scribendum a dextra versus sinistram, more Hebraeorum et aliorum orientalium. Harum literarum vestigia etiamnum, ut aliqui perhibent apud Szekelios Transylvanienses superesse extra dubium est, licet iis uti paucis datum sit.« *Ugyanő az idézett helyen*.

[4]) *Matthiae Belii, De Vetere Literatura Hunno-Scythica Exercitatio. Lipsiae*, 1718. 4-r. 25. l.

[5]) *Meliboeus, Ungarischer Sprach-Maister*, Pressburg, 1728. 8-r.

sekre találunk, nem csudálhatjuk, s igen természetesnek tarthatjuk, ha az ellenvéleményüek és kétkedők az ügy diadalát Bél által kivivottnak s magokat legyőzötteknek nem tekinthették. Ezt ugy látszik Bél maga is érezte s munkája gyenge oldalait maga is ismerte; mit világosan bizonyítanak értekezése befejező következő szavai: „Kinek kinek szabad másként vélekedni, csak nekem legyen szabad értelmemet ócsároltatás nélkül előadni. Én itt nem valami mértani megmutatás világosságával, hanem nyelvészeti sikamlós s legnagyobb részben hozzávetőleges tanulmánynyal foglalkoztam, hol a tévedést nem kell az embernek könnyedén szemére hányni, bár minden eseire ki lehet s ki kell mutatni. E téren előttem senki sem járt; bocsánatot érdemlek tehát, ha talán tévedtem, annyival inkább, minél könnyebb kalauz nélkül eltévedni; mit ha a tudományos férfiak megadandnak (mert a tudákosak megrovására ki hajtana?) ösztönöztetve érzem magamat, hogy az elémbe tüzött munka többi részeit, Isten segitségével, serényen végrehajtsam."

„Béltől, ha a nehéz kérdést tisztába hoznia nem sikerült s a rendelkezésére álló eszközökkel nem sikerülhetett is, azt az érdemet elvitatni nem lehet, hogy valóban buzgósággal s nemzeti miveltségünk ügye iránti nemes lelkesedéssel fogott a fárasztó munkához, mely által a bent és külföldön csekély figyelemre méltatott kérdést a tudományos világ itélő széke elébe terjesztette." [1])

Ez irók sorából ki nem hagyhatónak véljük Strahlenberg Fülöp Jánost sem, ki mint svéd tiszt orosz hadi fogságba kerülvén, az orosz kormány engedelmével Szibéria déli részeiben tudományos czélból utazásokat tett, és szabadulása után, 1730-ban, Stockholmban egy igen érdekes művet adott ki, [2]) melyben a déli Szibéria némely vidékein sziklákba bevésett föliratok egyikét hozza, melynek betűjegyei, legnagyobb részt, az alphabetek betűivel meglepően egyeznek. Ő határozottan kijelöli a helyeket, hol e föliratok nagy mennyiségben találhatók. Az általa közöltet alább adandjuk.

Kunics Ferencz jezsuita s kolozsvári tanár volt az első, ki, Kolozsvárt 1731-ben kiadott munkájában egy irott emlékről, a csík-szent-mihályi templom föliratáról tett említést. Ő ugyanis Csík-szék nevezetesebb helységei közé sorolván Szent-Mihályt „régi egyházával és fölirataival, melyeknek jegyeit (minthogy a görög, török és más betűktől nagyon különböznek), a régi scythákra viszik vissza. Minden iparkodásom ellenére azonban — ugy mond — ezen föliratok másolatát nem kaphattam meg." [3])

Schwarz Godofréd szepesi hazánkfia, 1740-ben kiadott munkájában a székelyek irásának valódiságán nem kételkedik ugyan, de azt állítja, hogy a Thuróczi, Bonfini és Oláh által emlegetett irás nem volt egyéb szláv betűknél, melyek ismét csak a görög betűkből eredtek. [4])

„Die so wichtig als nützliche Buchdruckerkunst und Schrieftgiesserei" czimű mű I. kötetének 6. lapján Béléhez hasonló betűket tartalmaz s ugyancsak Bél közleményei nyomán jelent meg. [5])

„Henselius Godofréd Nürnbergben 1741-ben megjelent „Synopsis universae Philologiae" czimű művében bizonyosnak tartja, hogy a hunok, ez igen régi scytha nép, melynek első lakhelyeit — nagyon helyesen — a Moeotis (azovi) tenger körül valóknak mondja, saját irás nélkül nem voltak. [6]) Közli egyszersmind az I. réznyomatu táblán, több más alphabet mellett a Hickesiustól vett, szerénte is hun betűket, melyeknek egyikét-másikát azonban már nem egészen híven adja s az *e*-t is, tévedésből, *he*-nek mondja.

---

[1]) Szabó Károly, »A régi hun-székely irásról« szóló értekezésében. Budapesti Szemle, 1866. VI. kötet. 238. 239. l.

[2]) Philipp Johann von Strahlenberg, Das Nord- und Ostliche Theil von Europa und Asia. Stockholm 1730. 4-r.

[3]) »Szent Mihály, i. e. Sancti Michaelis cum templo vetusto, et inscriptionibus, quarum notae ad antiquos Scythas (multum enim a graeco, turcico, aliisque characteribus absunt) reiiciuntur. Delineationem harum inscriptionum, quantumque adhuc dederim operam, nancisci non potui.« Kunics, Dacica Siculia. Claudiopoli 1731. 12-r. 55. l.

[4]) Initia religionis Christianae inter Hungaros ecclesiae orientali adserta. Auctore Gabriele de Juxta Honrad Hung. (Godofr. Schwarz) Francofurti et Lipsiae. 1740. 4-r. 76—78. l.

[5]) Die so wichtig als nützliche Buchdruckerkunst und Schriftglesserei. Leipzig 1740. 8-r.

[6]) »Hunni, Scythica natio antiquissima et per orbem terrarum celebratissima, (ex primis suis incunabulis circa Paludem Moeotidem in Thraciam progressa, per Pannoniam sive Hungariam penetrans, tandem sub Attila, Germaniam,

Oertelius János Godofréd, soproni evang. lelkész, művében a hun-magyar irás kérdésére nézve teljesen Bél Mátyás nyomdokain járt, de munkájában a magyar nyelvet az általa ismert nyugoti és keleti indogerman és szémi nyelvekkel a nyelvészeti tudomány fejletlen állásához képest gyarlóságokkal teljes erőltetések és szójátékok segitségével hasonlítgatja és egyezteti.[1])

Az általa közölt régi magyar alphabet a Telegdié és Bélétől némi eltéréseket mutat, melyek azonban emlékeink által igazoltatnak, s így alább közölni fogjuk azt is. Honnan kapta ő e becses betűket, nem mondja.

Ez alphabeten kivül hozza, Müller után, az „Attila-félét" is. Honnan ered azon föltevés, hogy Attilának külön betűi voltak, nem tudjuk. Mi nem hihetvén, hogy Attilának magánhasználatra tulajdon betűi voltak volna: ez alphabetet azok rovatába soroztuk, melyek a hun-magyar irással kapcsolatba nem hozhatók.

Az Orientalisch- und Occidentalischer Sprachmaister, Bél közleménye nyomán, hozza ennek alphabetjét.[2])

A hun-magyar irás valódisága mellett harczol Dezsericzky József Incze, nyitrai kegyesrendi szerzetes is és közli a Bél által kiadott alphabetet és — a mi főérdeme — hű hasonmásban a csík-szent-miklósi templom faláról 1749-ben lemásolt föliratot.[3]) Hogy e fölirat a betűk legkisebb részleteiban is híven közöltetett általa, arról tanuságot tesz a föliratnak egy másik, nem régen fölfedezett, 1751. május 26-án vett másolata, mely a már több ízben említett maros-vásárhelyi kéziratban látható.

Dezsericzky e fölirat némely jegyeinek a Bél-féle betűktől való különbözése s az összerótt jegyek miatt maga nem mert annak megfejtésébe bocsátkozni; érdeme e szerént csak annak közlésére szorítkozik, mi által valóban a leghasznosabb szolgálatot tette azon utódainak, kik ezen irás tudományos megvitatásával foglalkoztak.

Dezsericzky egy igen érdekes adatot beszél el a régi magyar irásnak a székelységnél volt divatoztáról. „Beszélte nekem — irja — kegyesrendi szerzetünk Benedek nevű s erdélyi, székely származású tagja, miszerént gyermekkorában már ősz öreg nagyatyjától hallotta, hogy őt gyermekkorában kortársaival együtt az iskolamester a zsidó betűkhöz hasonló hun-scytha betűk irására tanitotta volt."[4])

Dezsericzky ezen érdekes tudósításából joggal azon következtetést vonhatjuk, hogy a XVII. század végén a székelyföldön, meglehet, hogy talán csak elvétve itt-ott, az iskolákban még tanitották a régi irást.

Ide sorozzuk a maros-vásárhelyi Teleki-féle könyvtár azon 1503 B. könyvtári számmal jegyzett kis, czímlap nélküli kéziratát is, melynek tartalmát, Telegdiről szólván, egész terjedelmében már megismertettük. Az e könyvben előforduló évszámok közül a legujabbkori az első lapon levő 1753.

Bod Péter a „Magyar Athenas"[5]) előbeszédében tüzetesebben foglalkozott a hun-magyar irás tanulmányozásával, s tanulmányai eredményét külön könyvben igérkezett közzé tenni, mely igéretét azonban nem váltotta be, legalább eddig ismert kéziratai közt ily munka nem található.

Érdeme a csík-szent-miklósi fölirat megfejtésében áll, mit az e végett hozzá fordult Cornides kérésére 1768-ban teljesített.

Cornides Dániel, fáradhatatlan szorgalmu s éles elméjü történetbuvárunk éveken át foglalkozott a hun-magyar irás kérdésével, s, mint Jerney János, a hun-scytha irásról szóló munkákat

---

Galliam et Italiam devastavit) literis non caruere. Vide istas in Mappa nostra Europaea, sicuti a G. Hickesio, in Praef. ad Thes. LL. Sept. p. 8. exhibentur.« Godofredi Henselii Synopsis universae Philologiae. Norinbergae. 1741. 8-r. E szintén ritkává vált mű megvan saját gyűjteményemben.

[1]) Joann Godofr. Oertelii, Harmonia lingvarum Orientis et Occidentis, speciatimque Hungaricae cum Hebraea. Vittenberg 1746. 8-r.

[2]) Orientalisch- und Occidentalischer Sprachmaister. Leipzig 1748. 8-r.

[3]) Jos. Innocentii Desericii, De initiis ac maioribus Hungarorum. Budae 1755. 2-r. II. köt. 144—156. l.

[4]) »Retulit nobis Vir religiosus Benedictus nomine, institutum nostrum S. P. professus olim ab avo suo iam capulari sene, illum adhuc adolescentulum ab ludi rectore cum coaequalibus doctum fuisse formare characteres hunno-scythicos hebraicis congruentes.« Josephi Innocentii Desericii, De initiis ac maioribus Hungarorum. Budae 1758. 2-r. III. könyv, II. köt. 154,155. l.

[5]) Magyar Athenas. Szeben (?) 1766. 8-r.

elősorolva, megjegyzi, hagyott is hátra „De literatura hunno-scythica lucubratio“ czím alatt egy értekezést, melyet ugyanezen czím alatt hátrahagyott könyvtára jegyzékében[1]) említve találunk.
Horvát István szerént [2]) ezen kézirat *Oo* betűkkel jegyzett 4-r. kötetének legelején áll s megvan a magy. tud. Akademia kézirattárában, hol azt Szabó Károly 1866-ban, én pedig 1888. évi május havában hiába kerestük.[3])

Hájos István Gáspár kegyesrendi szerzetes is foglalkozott, Cornidessel egy időben, e kérdéssel.
Kéziratai közül felemlíti Szabó Károly az 1781-ben szerkesztett „Literaturae Scythico-Magaricae Monumentum“ czímű s mintegy hat ívre terjedő művét, melyben először a gellei imakönyvet, azután a régi magyar alphabetet ismerteti s a régi írásra vonatkozó adatokat közli, melyekhez ő másokkal folytatott levelezése által jutott. Könyve e szerént csak kevés eredetiséget bir fölmutatni.
Megvan e mű a magy. tudományos Akademia kézirattárában s az erdélyi Muzeumban. [4])
Én e kéziratot fájdalom nem tekinthetém meg.

Wallaszky Pál, jolsvai ev. lelkész, a magyar történeti irodalom egyik jeles úttörője, 1785-ben megjelent és 1808-ban uj kiadást ért magyar irodalomtörténetében [5]) a keresztyénség előtti magyar irodalomról s a nun-írásról bőven értekezik, a nélkül azonban, hogy az ügyet elődeinél csak egy lépéssel is elébb vitte volna.

Gyarmathi Sámuel 1794-ben közölvén Bél Mátyás alphabetjét, melyet „régi magyar betűk“-nek nevez, ujra kiadta „azt a valóságos régi magyar írást,“ t. i. a csík-szent-miklósi fölíratot, melynek megfejtésére is vállalkozott. De megfejtése sokkal gyengébb, mint a Bod Péteré. [6])

Simonchicz Incze kegyesrendi tanár is emlékezik magyar éremtani művében a hun-magyar írásró', melynek két, a Kájoni hagyatékából származott alphabetjét (a harmadikat nem soroz-hatván ide) Révai Miklóssal közölte, ki azokat közzé tette. [7]) E tárgyról bővebben emlékeztünk meg fönnebb Kájoninál.

XIX-dik SZÁZAD.

Révai Jáuos Miklós, előbb kegyesrendi szerzetes, azután a pesti egyetem tanára, a magyar nyelvtudomány terén halhatatlan érdemeket szerzett; de okoskodása az ősi írás ügyében gyarló és el nem fogadható. Ő 1803-ban kiadott s több kiadást ért művében [8]) igaztalan vádnak tartja, hogy régi őseink teljesen bárdolatlanok voltak s a hunokra nézve, már mások által is felhozott érvekkel bizonyítgatja, hogy a betűk használatát gyakorolták; de hogy e betűk milyenek voltak, szerénte nem lehet meghatározni, minthogy emlékeik nem szállottak reánk.
Nem is ezért soroztuk ide a bizonyságok közzé, hanem azért, mivel megörökítette utódai számára a Kájoni-féle kézirati hagyatékban talált és Simonchicz által vele közölt alphabeteket, melyek a Telegdi-, Harsányi- s Kaposi-félével, némely betűknél található lényegtelen eltérésekkel egyeznek.

---

[1]) Danielis Cornides Bibliotheca Hungarica, Pestini 1791. 267. l.
[2]) Tudományos gyűjtemény 1819. évfolyam X. köt. 81. l.
[3]) Meglehet, hogy ez alkalommal több érdekes tárgy fordult meg kezemen, de én a bevezetésben mondott oknál fogva nagyon kelletlenűl lapozgattam ez iratokban, s így könnyen meglehet, hogy figyelmemet kikerülte ez is.
[4]) Szabó Károly »a régi hun-székely írásról.« Budapesti Szemle. Pest, 1866. VI. köt. 246. l.
[5]) Wallaszky Pauli Conspectus reipublicae literariae in Hungaria. Posonii et Lipsiae 1785. 8-r. 35—52 l. és a második kiadás, Budae 1808. 8-r. 43—64. l.
[6]) Gyarmathi Sámuel, Okoskodva tanító Magyar nyelvmester. Kolozsvár. 1794. 8-r. I. köt. 2—7. l.
[7]) Innocentii Simonchicz, Dissertatio de numismatica Hungariae. Vindobonae 1794. 8-r. 112—115. l.
[8]) Joannis Nicolai Révai, Elaboratior Grammatica Hungarica. Pestini. 1803, 1806 és 1806. 8-r. 126—128 l. (ez utóbbinál.)

Jankovich Miklós „Magyar szónemzés“ czímű munkájában kiereszkedik a régi, a székelyek által gyakorolt irás hitelességének megvitatására is, melyet némely, általunk már ismert történelmi tanubizonyságok idézésével támogat. [1])

Horváth István, Schwartner „Introductio in artem diplomaticam“ czímű művének birálatában a régi magyarok irástudását tagadja, míg ellenben a szerénte szintén a hunoktól származott székelyek irására nézve akként nyilatkozik, hogy „míg a historiában hitelt fog érdemelni s hitelre méltó bizonyságtétel, addig okosan tagadni nem lehet, hogy a székelyek Erdélyben századokig különös és nem deák betűkkel éltek.“ Idézvén ezután a székely irásról szóló adatokat Kézaitól kezdve Geleji Katonáig, így szól: „Ha ennyi és ilyen bizonyságnak a tudósok hitelt nem adnak: nem tudom, mi légyen hihető a historiában.“ [2])

A mily határozottan tagadta Horváth 1819-ben a magyarok irástudását a keresztyénség felvétele előtti időkben, oly tökéletesen hiszi azt 1825-ben kiadott művében, mikor már magyar szittyákkal a félvilágot az őskorban benépesítve látja. [3])

Hasonló ingatag alapon, mint Horváth István, járt Nagy-Bányai Perger János is, ki, a mint 1821-ben, Schwartner után szerkesztett munkájában [4]) a régi magyarok irástudását eldönthetetlen kérdésnek tartotta: ép oly bátran kimondta 1831-ben irt művében, [5]) most már Horvát István ujabbi véleménye után indulva, hogy a világ mívelődésének kezdetét valamint az irást is egyenesen a szittyafelekezeti népeknek köszönheti.

Perger ez utóbbi művében közli a régi magyar alphabetet s a Dezsericzky által hozott csíkszent-miklósi fölirat kisebb alakra vett, de teljesen hű, pontosan készült másolatát.

Kállay Ferencz 1829-ben megjelent művében a székelyek hun eredetét, valamint ezek irásának ős eredetiségét is igaznak tartja és vitatja; de éppen ennélfogva megbocsáthatlan hibát követ el, midőn Szamosi hitelét a firenzei könyv dolgában hosszasan védi. [6])

Besse János Károly érdekes művében, melyet keleten tett utazása után irt, a régi alphabetet is adja. [7])

Kis Bálint, ref. prédikátor, esperest és táblabiró Szentesen, ki a régi hun-magyar (szerénte „honos-magyar“) betűket a phoeniczial, zsidó, szír, arab és görög betűkkel törekszik egyeztetni, egy munkájához mellékelt táblán, „ázsiai és azokhól származott európai régi betűk formái“ czím alatt, alphabetünket eredeti alakjából annyira kivetköztette, hogy alig ismerünk rá; tette ezt csupán azért, hogy annak betűit a zsidó és arab betűkhöz hasonlóbbakká tegye, hogy így eredetiségöket annál hitelesebben bebizonyítsa. Pedig ez a tábla fönnen hirdeti éppen ellenkezőjét annak, mit bebizonyítani akart: azt, hogy a mi betűinknek a szémi betűkkel semmi közük sincs. A mi betűinknek a szémi betűkkel való hasonlatossága s a korábbi irók általa követelt sorrendre nézve a következőket mondja: „mert figurájuk sok tekintetben egyez a napkeleti betűkkel; a betűk uj rendje csak azt mutatja, hogy a kik ezeket nekünk a hunus irásokból kiszedve átadták, azoknak jelentésökre és formájokra figyelmeztek, nem vizsgálván azt, hogy régen milyen lehetett az ő rendjök Ázsiában“. [8])

[1]) Jankovich Miklós, Magyar szónemzés ötven példákban. Pest 1812. 8-r. 45—48 l.

[2]) Tudományos Gyüjtemény, 1819. évfolyam X. kötet 75—83. l.

[3]) Horváth István, Rajzolatok a magyar nemzet legrégibb történeteiből. Pest 1825. 8-r. 22. 23. l.

[4]) Perger János, Bevezetés a diplomatikába. Pest. 1821. 8-r. I. rész, 74. 75. l.

[5]) Perger János, A magyar és hazája régenten. Pest 1831. 8-r. 25—29. l.

[6]) Kállay Ferencz, Historiai értekezés a nemes székely nemzetről. Nagy-Enyeden 1829. 8-r. 18—37. l.

[7]) Besse Jean-Charles, Voyage en Crimée, en Caucase, en Géorgie, en Arménie, en Asie-Mineure et à Constantinople en 1829 et 1830. Paris. 1838. 139. l.

[8]) Kiss Bálint, Magyar régiségek. Pest 1839. 8-r. 75—89. l.

Jerney János a „Közlemények a hun-scytha betűkkel irott Turócz vármegyei régiségről“ — az úgynevezett thuróczi fakönyvről — közzétett birálatában valamint maga ez iromány, úgy a hun-magyar irás emlékei valódisága kérdésében határozott ítéletet mondani ugyan őrizkedik: hogy azonban magának a hun-magyar irás eredeti, hiteles voltáról megvan győződve, kitetszik e szavaiból: „A hun-scytha literaturának valósága históriai hiteles adatokon alapul; elfogultság volna tehát minden ily jellemű emléket költeménynek s ábránd ész szüleményének kiáltani.“[1])

Hasonló értelemben nyilatkozik keleti utazásáról irott művében is. [2])

Jerney a régi magyar irásról szóló műveket fáradhatatlan szorgalommal kutatta s megismertette azokat a Tudománytárban.

Toldy Ferencz a magyar nemzeti irodalom történetében „a hun-magyar törzsök irásmesterségéről“ czím alatt külön szakaszt szentel e kérdésnek. Bevezetésképen ezt irja: „Teljes hitelü történetirók szakadatlan sora — itt nehányat felsorol közülök — kétségen kivül helyezte, hogy a székelyek, kik a krónikák és saját hagyományuk szerént az attilai hunok maradványai, mindenesetre pedig valódi ősmagyar faj, a közéletben saját ősi irásukkal éltek. Nem hihető pedig, hogy a székelyek azt dákiai lakaikban találták volna föl, mert erre semmi szükség által nem utasíttattak, miután a körülöttök annyira elterjedett római irásjegyek egyszerü alkalmazása sokkal természetesebb és könnyebb volt volna.“ Nagyot botlik azonban, midőn — hihetőleg Szamosi után indulva — így folytatja: „ehhez képest irásuk, mint a mongoloké, függőleges irányban felülről lefelé szolgált; mi minden európai befolyás kizártával egyenesen Közép-Ázsiára mutat.“ Ép ugy megdöbbent bennünket, midőn, a fennmaradt emlékek közzé sorozva a Kecskeméti-féle imakönyvet, melyet székely imakönyvnek nevez, s a Rohonczi-Codexet is, melyek a régi magyar betűktől teljesen és mindenben eltérő betűjellemekkel vannak irva, azt mondja: „Van ugyan néhány ilyes maradvány a későbbi időkből, mely ide taztozónak nézetik: de azok valódisága, vagy misége legalább végkép kiviva nincsen.“ E nyilatkozatával az olvasót a legnagyobb bizonytalanságban hagyja, hogy voltaképen melyeket kell az ősi irás igazi emlékeinek tartanunk s melyeket nem. [3])

Szabó Károly, előbb nagykőrösi, most kolozsvári ref. tanár s történettudományi irónak köszönhetjük a legterjedelmesebb értekezést a hun-magyar, szerénte hun-székely irásról, mely három közleményben jelent meg a Budapesti Szemlében.[4])

Az első közlemény tartalmazza a bevezetést s a hun-székely irásról szóló történelmi bizonyságokat, a második közlemény a hun-székely irás emlékeinek birálatát, a harmadik közleményben pedig azon irók műveit sorolja föl és birálja meg, kik a hun-székely irásról tagadólag irtak vagy csak saját nézeteiket terjesztették elő, Tröstertől Toldy Ferenczig.

A harmadik közlemény elé egy kőnyomatos tábla van csatolva a csík-szent-miklósi egyház 1501-diki föliratával, ugyanezen fölirat alphabetje és összerótt betűivel, a Telegdi-féle székely alphabettel [5]) s az énlakai unitárius egyház 1668-ki föliratával.

Szerénytelenség lenne részemről, ha e jeles irónk ez értekezéséről még egyebet mondanék mint azt, hogy az énlakai föliratot ő fejtette meg.

Báró Orbán Balázs nagyszabásu, derék művében, „a székelyföld leirásá“-ban szintén értekezik a székelyek irásáról. Az ő érdeme az énlakai unitárius egyház mennyezetén ma is ékeskedő fölirat fölfedezése, melyet illető helyen közöl is. [6])

---

[1]) Tudománytár, 1840. évfolyam VIII. kötet, 109—129. l.

[2]) Jerney János Keleti utazása a magyarok őshelyeinek kinyomozása végett. Pesten 1851. II. kötet, 106—107. l.

[3]) Toldy Ferencz, A magyar nemzeti irodalom története. Második javított kiadás, Pesten 1852, I. kötet 37—40. l.

[4]) A régi hun-székely irásról. Budapesti Szemle. Uj folyam. Pest. 1366. V. kötet (1. közlemény) 114—143. l. VI. kötet (9. közlemény) 106—130. l. és (3. közlemény) 233—277. l.

[5]) Elkerülhetetlennek tartom megyjegyezni, hogy ezen alphabet a maros-vásárhelyi kézirat után készülvén, a már ott meglevő hiba, a *cz*-nek a *cs*-vel való felcserélése a Szabó K. által közlött alphabetbe is betévedett.

[6]) Orbán Balázs, A székelyföld leirása, Pest, 1868 4-r. I. köt. 124. l.

Lehetnek még többen is, kik e tárgyról értekeztek, de kiknek müveik csak kéziratban vannak meg, s melyek valamely magán könyvtár fiókjában elrejtve, nyilváuosságra még nem kerültek.

Azt hiszem elégségesek lehetnének ily fényes tanutételek annak bebizonyítására, hogy a hun-magyar nemzetnek a legrégibb időktől fogva volt saját, külön irása; elégségesekuek kellene lenniök még az esetben is, ha más emlékeink nem maradtak volna fenn. De hála a Mindenhatónak, tudunk ezekből is fölmutatni több olyant, melyeknek hitelessége minden kétséget kizár.

Mielőtt azonban ezeket megismertetnők, még azon irók müveit fogjuk elősorolni, kik régi irásunkról nem mint történeti tényről szóllottak, hanem annak mivoltáról csak tulajdon nézeteiket terjesztették elő.

Ezek között első a szebeni szász Tröster János, ki Nürnbergben 1666-ban kiadott német munkájában a mily részrehajló előszeretettel ir saját nemzetéről, éppen oly elfogultságot és ellenszenvet árul el a magyar nemzet irányában. Művére bátran alkalmazhatjuk a közmondást, hogy „a tolláról ismerjük meg a madarat."

Népismei és nyelvészeti ráfogásai felette furcsák és nevetségesek. Ő a scythákat a hunokkal nem tartja egyeknek, hanem igen gyenge érvekkel és hamis okoskodással germán fajnak,[1] nyelvöket ó-németnek vitatja, s Attila előtt már „Schüttisch-Teutsche Schriften"-ről (süt-német irásokról) ábrándozik. Szerinte a firenzei könyvnek ó-góth, longobárd vagy bármiféle ó-német irásnak kellett lenni, s miután hosszasan kimutatja, hogy a kimbereknél s a régi németeknél a rún irás divatozott, ebből azt a következtetést vonja, hogy a magyaroknak semmi külön scytha irásuk nem volt, hanem nálok a régi kimber-góthok (!) rún irásának kellett használatban lenni, mint a kiknek a magyarok utódaik (!) Értekezése végén állítván, hogy a magyarok még mai napig sem birván csak egy morzsányi ily régi irást fölmutatni, igen hihetőnek mondja, hogy vagy semmi irásuk nem volt, vagy góth irásuak kellett lenni, kiktől ered csaknem egész nyelvök is (!)[2]

Trösternek ezen szánalmas ismeretei még csak arra sem érdemesek, hogy azok végett valaki vitába bocsátkozzék.

A tagadók sorában második a medgyesi szász Toppeltinus, ki szerént a magyarok a keresztyénség fölvétele előtt nem tudtak irni.[3]

Otrokocsi Fóris Ferencz-ről szó volt fönnebb. Ő 1693-ban kiadott művében az alphabetet, melyből hat betűt közölt, azért tartotta gyanúsnak, mert a magánhangzók a mássalhangzókkal az európaiak módjára vegyesen vannak elősorolva.

Timon Sámuel, a tudós jezsuita 1734. szeptember 21-én Apor Péterhez intézett levelében a székely irásról így nyilatkozik: „A székelyeknél találtatott scythiai betűkről sokat olvastam, sokat hallottam, de gyanúsok azok előttem annálfogva, minthogy senki elő nem adta s ki nem fejtette a mi azokkal feljegyezve és kifejezve volt. Eddig azokból valóban semmit sem tanultunk s nem tudom, vajjon valaha hozand-e valaki azokból valamit világra. Uj jegyeket koholni ebben a században is akárki képes lehet."[4]

Pray György, Menander Protector művéből tudván, hogy Dizabul, a turkok khánja, Jusztin császárhoz követeket küldött, kik ajándékokat és scytha betűkkel irt levelet vittek, s ezért elhiszi, hogy őseink irással éltek. De hogy betűik azok voltak-e, a melyekről némelyek, mint Erdélyben találtakról emlékeznek, azon kételkedik; minthogy e betűk a Joannes Magnus és Schedius által kiadott góth betűkhöz igen hasonlók. Ebből azt gyanítja, hogy ezek a betűk inkább a góthok betűi, kik a hunok és magyarok előtt azon tájakon laktak.[5]

---

[1]) Igaz, hogy Strabo a scythák közzé sorozza a góthokat, de azok közzé sorozza a Visztula melléki vendeket és az összes hun törzseket is, a miről azonban Trösternek tudomása nem volt.

[2]) Tröster, Das Alt- und Neu-Teutsche Dacia. Nürnberg. 1666. 12-r. 250—266. l.

[3]) Toppeltinus, Origines et occasus Transylvanorum. Lugduni 1667. 12-r. 70. l.

[4]) Timon, Imago antiquae et novae Hungariae, Cassoviae 1733. (?) 8-r. Addimentum 2. l. — Én magam e müvet nem ismerem; Szabó Károly jeles értekezéséből vettem ez idézetet. Budapesti Szemle, 1866. évfolyam VI. kötet, 240. l.

[5]) Georg. Pray, Dissertationes Historico-Criticae in Annales veteres Hunnorum Avarum et Hungarorum. Vindobonae 1775. 61. l.

Domokos Lajos, Szikszai György és Benedek Mihály, a debreczeni „Magyar Grammatika" szerkesztői, e rosz hírben álló nyelvtant a következő szavakkal kezdik meg: „Hogy a Magyaroknak valaha saját betűi is voltanak: emlegetik ugyan és állítják némelyek, sőt azóknak formáját és rendit is előadják. De gyanúsokká teszi azokat a betűket mindez: hogy éppen a deák betűk rendi szerént vagynak elhelyeztetve, mind pedig ez, hogy egészen ellenkezik a napkeleti betűk tulajdonságival, hogy a magábanhangzók a mássalhangzók közzé helyheztetődjenek és azokkal hasonló nagy formájuak legyenek. Ilyenek pedig az említett betűk."

„Valamint azért az említett betűknek eredete bizonytalan és kétséges, ha vajjon éltek-e valaha azokkal eleink? úgy bizouyos a legrégibb levelekből, hogy azokat a betűket vették be, melyekkel az akkori keresztyén papok éltek (a kiken kivül más alig tudott irni (?), Attilának pedig görög irója (?) volt az az a Deákok betűit, melyek abban az időben formájokra nézve valamely változást szenvedvén (? !) a Góthusokéinak neveződtek (!)"[1])

Látjuk, hogy e nyelvtan szerkesztői még azon hiszemben voltak, hogy nyelvüuk a sémi nyelvek rokona, s így éppen nem csoda, hogy a régi magyar alphabetet is ilyennek képzelték és követelték; de minthogy ez nem így van, kétségbe vonták a magyarok saját betűinek léteztét és gyanúsították a fennmaradt alphabetet is. Hogy az ősi irás a keresztyén hit fölvételével leszoríttatott az irodalmi és törvénykezési térről s helyébe a latin lépett: tudjuk, s ezért a fönnmaradt oklevelek között nem is találhatunk olyanokat, melyek a régi betűkkel volnának irva; de hogy ezért az ősi irás a nép között ismerve, s használatban volt még a XVII. század végéig: láttuk a történelmi bizonyságokban s látni fogjuk a fönmaradt emlékekből.

Katancsich Péter a hun-magyar betűk régiségében kételkedett, a Dezsericzky által közlött, de meg nem fejtett (csík-szent-miklósi) föliratot ismeretlen dolognak, a nyomtatott alphabetet pedig koholtnak tartotta. Katancsich a nevezett föliratot helyes okok miatt valódiuak sejtette ugyan s megkisérlette is annak megfejtését, de tette ezt — minthogy a Telegdi és Bél által közlött alphabetet hamisnak és koholtnak tartotta, — egy öncsináltа, ismeretlen kulcs segítségével [2]) Csak így jöhetett létre azon badar értelmezés, melyet alább fogunk megismertetni.

Sándor István „Sokféle"-jében ősi irásunk kérdésével röviden, a következő szavakkal végez: „A mi pogány eleink csupán a harczot értették s a tudományokhoz és mesterségekhez semmit se tudtak. Hijába tulajdouítjuk nekik ama bizonyos jobb félről bal felé való írást, mert annak legkisebb nyoma sincsen, s az egész állítás, csekély itéletem szerént csupáu csak szófia beszéd." Ez itéletének egész érve az, hogy az alphabet betűi „szemlátomást elárulják magukat az ő czifra és keresztes voltukkal, hogy csak költött betűk."[3])

Schwartner Márton, a pesti királyi egyetemen a diplomatika néhai tanára, a hun-magyar irásnak szintén határozott tagadója. Bél Mátyásra — szerénte — mitsem kell hajtani, minthogy ily irás legkisebb töredékét sem tudja előmutatni. [4])

Révai Miklós (1803-ban) nem hitt ugyan a székely betűk eredetiségében, de mi fölvettük volt a bizonyságok közzé, mert ő közölte a Kájoni-féle két alphabetet.

Pápay Sámuel 1808-ban kiadott, „A magyar literatura esmérete" czímű művében nem tartja kétségtelennek, hogy „eleink bizonyos betűforma jegyek kimetszésével is éltek volna szándékjoknak s gondolatjaiknak közlésében," de kétségbe vonja, hogy „eleinknek formás alphabetjek volt."[5])

---

[1]) Magyar Grammatika, melyet készített Debreczenben egy magyar társaság (a fent nevezett három férfiu). Bécs, 1789. 8-r. 1. 2. l.

[2]) Katancsich, De Istro eiusque adcolis commentatio. Budae, 1798. 4-r. 306—309. l.

[3]) Sándor István, Sokféle. VII. darab. Győr, 1801. 8-r. 38—40. l.

[4]) Schwartner, Introductio in rem diplomaticam aevi medii, praecipue Hungaricam. Editio 2-a. Budae, 1802. 3-r. 56. 57. l.

[5]) Pápay Samuel, A magyar literatura esmérete. Veszprém, 1808. 8-r. 340—317 l.

Fénykereső (Szabó István, soproni néhai tanár) nem hiszi, hogy a csiki fölirat betűi szittya betűk, hanem a debreczeni grammatika szerzőinek véleményét követve, cyrill (!) irásnak vitatja s mint ilyet a lehető legképtelenebb módon meg is fejti. E derék megfejtést, illető helyen, alább adandjuk.

Faulmann Károly, a bécsi cs. k. egyetemen a gyorsirás tanára, Bécsben 1880-ban az „irás történeté"-ről kiadott művében a hun-magyar irásról így elmélkedik: „Ugy látszik, hogy még a vad hunoknak is volt saját irásuk, legalább Gessner [1]) a mult században közrebocsájtott egy hun-scytha alphabetet, mely bizonyára nem bír kevesebb hitelességgel, mint az általa közlött s biztos források nyomán valódiaknak bizonyult többi alphabet. Adjuk itt ez alphabetet, melynek 34 jegye van s mely a magyar nyelv összes hangjait tartalmazza."

Következik a Gessner által közölt s a Bélével teljesen egyező alphabet.

Kár, hogy Faulmann azt, a mit eddig — az irás dolgában — mondott, megingatja, midőn így folytatja: „Elégnek tartom, hogy fölhivtam a figyelmet ez alphabetre, miután más források nem állanak rendelkezésemre s ez alphabet a tudósok (de milyenek?) által gyanúsíttatik, s mert magában véve nem is alaptalan a gyanú mindazon népek alphabetjei s irástudása iránt, melyeknél az alphabetek eredetisége irott könyvek által nem igazoltatik." [2])

Vajjon hány nép van — kérdezhetjük bátran — mely ó-korbéli, eredeti könyvet képes fölmutatni?

Ne vegyük azonban rosz néven Faulmannak e szavait, mert ennek jobbadán magunk vagyunk okai, miért nem világosítjuk fel jobban a külföldet. Éppen Faulmann az, ki egy másik művében fölkéri a szakembereket netáni hibák szives helyreigazítására. [3])

A tagadók sorát egy hazai nyelvtudósunk és iróok, Hunfalvy Pál, Bécsben és Teschenben 1881-ben, német nyelven kiadott művével rekeszti be.

Hunfalvy a történetirók s nemzeti hagyományokról nem sokat tart, hanem öncsinálta elméletek alapján kisüti azt, hogy a besenyők, kunok és jászok tatárok, a kazarok pedig törökök voltak, kik a magyar nemzetben olvadtak fel, a székelyek szerénte szláv elemekkel vegyes nép, de semmi esetre sem hun maradékok. [4]) A magyarok szellemi fejlődéséről szólván, kiterjeszkedik azoknak irására is. „Ha vajjon a magyarok — ugymond — a keresztyén vallás fölvétele előtt értettek-e az irásmesterséghez, nem tudjuk. [5]) Van ugyan kifejezésük a „Schreiben" (irni) szóra (ir, iró, irás, irat sat.), de miután annyit is jelent mint festeni, szinekkel tarkázni: így e szóból csak jelfestést lehet következtetni, [6]) mely még nem volt betűirás. A keresztyén lelkészek természetesen a latin alphabetet használták a magyar beszéd irására s nem is találunk sehol sem a legkisebb nyomára az uj s a régi irás között való összeütközésnek. Oly (régi magyar) irás talán soha nem is létezett."

„Kézai Simon mester krónikairó 1280 körül emlit ugyan valamit a „hun" székelyek némi sajátságos irásáról, melynek az oláh pópák irását tartja. Későbbi krónikák, mint p. Thuróczié a XV. század második feléből már bővebben tesznek említést a székelyek hun irásáról. Még Székely István is, ki eredetére nézve maga is székely s egyike volt a legelső protestáns iróknak, emliti ez irást az ő világkrónikájában (Krakó 1559), a nélkül azonban, hogy azt leirná. Ugy látszik, hogy ő csak a régi hírt ismétli, melynek alapjául bizonyosan csak az oláhok kyrill irása szolgált. Midőn a székelyeknek hun irása tanágazattá vált, a XVII. század nehány tudósa alphabetet szerkesztett, melyre ráfogták, hogy az a hun-székely alphabet. [7]) Különben létezik a magyar tudományos Akadémia könyvtá-

---

[1]) Die wohleingerichtete Buchdruckerei. Ismeretlen előttem.

[2]) Karl Faulmann. Geschichte der Schrift. Wien. 1880. 504. 505. l.

[3]) Karl Faulmann. Das Buch der Schrift. 2. kiad. Wien 1880. 4-r. az előszóban IV. l.

[4]) Hogy Hunfalvy Pál népismei meggyőződései ezen kivül mily ingatagok, mutatja a tapasztalás. Ő a 60-as években a hunok és magyarok vérrokonsága mellett viaskodott; ma már nem hiszi; a Vámbéry által felállított magyar- török- tatár rokonság elméletét 1386-ban »szellemi betyárságnak« czimezte; ma már hisz benne, fentartva mindamellett a finn-ugor atyafiságot is, mi a képtelenségek netovábbja, mert mind megannyi, egymástól különböző faj. A mult 1888. évi deczember hóban, a magyar néprajzi társaság alapitására kiadott felhivásában ugyanis azt mondja, hogy: »(szerveztetnek) 1. egy-egy külön szakosztály minden hazai népfaj tanulmányozása számára, (pl. magyar, székely, csángó, palócz, német, szász, horvát-szlavon, szerb, bunyevácz, bolgár, tót. rutén, lengyel, vend, rumén, olasz, görög, örmény, czigány sat.) továbbá az okkupált tartományokra (bosnyák) és a magyarral rokon népcsaládokra nézve (finn-ugor, török-tatár.)« Ebből a felhivásból tehát megértettük azt is, a mit eddig még nem tudtunk, hogy t. i. a székely, csángó, palócz, rokonság tekintetében, távolabb áll tőlünk, mint a finn, ugor, török és tatár. Vae miseris nobis!

[5]) Hunfalvy érveit és okadatolását a betük szétszórása által tüntetem fel.

[6]) Weit hergegriffen!

[7]) Ugyan mi alapon mondja ezt oly határozottan?

rában egy vastag, durva bőrbe kötött könyv, az ugynevezett Rohonczi-Codex, ismeretlen írással, melynek egyes betűjelei azon alphabet néhány betűjével egyeznek. Honnan származik e csinálmány, azaz ki gyártotta azt s mit jelent, azt eddig még nem birták kipuhatolni."[1])

Ily könnyen végez Hunfalvy — mellőzve történetet, hagyományt s a fennmaradt valódi emlékeket — ősi míveltségünk e fontos kérdésével. Egy szusz alatt túl van árkon bokron, pirulva hagyva vissza bennünket, pirulva a szégyen miatt, hogy németül irt művében így ismerteti meg ősi míveltségünket a külföldön.

Nyelvészeti okoskodásokra alapított népismei ráfogásai ellen küzdeni nem lenne egyéb szélmalombarcznál, s így az a fölötti vitát, mint különben is nem ide tartozót mellőzzük, hanem röviden csak azt jegyezzük meg, hogy, ha állításai és feltevései a valóságnak megfelelnének, s a hun-magyar faj képes volt volna oly hatalmas, szerinte idegen ajku népeket, mint például a besenyőket, kikről — mellesleg mondva — a történelem azt irja, hogy oly hatalmasak voltak, hogy más nép nem is mert velök paczkásni, ugy könnyű szerével magába olvasztani: akkor ma nem volnának magyar nevü oláhjaink és szászaink, hanem oláh és szász nevű magyarjaink, s ez általa hirdetett olvasztgatási rendszernek ez ideig már csak a jeges tenger, az atlanti és földközi tenger, keleten pedig valamely megmérhetetlen sivatag szabott volna határt; a velünk „nyelvrokon" finn ma már nem mondaná „poikansa", hanem „fiát," nem mondaná „punksi", hanem „fához."

Az irásra mondottakra nézve pedig a következőket jegyezzük meg.

Iró, irás alatt csak akkor érthetünk festészt, festészetet, ha hozzá teszik, hogy képiró, képirás, mert e nélkül minden magyarul értő ember csak betűirót, betűirást fog gondolni.

Hogy a történelem a régi s az uj irás közötti összeütközésről külön nem értesít bennünket, igaz; de értesít minket azon véres, többször ismétlődött küzdelmekről, melyeket a nemzet egy része ősi vallása s szokásainak megtartása végett vívott. Hogy pedig e szokások közzé az irás gyakorlatát is szabad és kell értenünk: arra jogosít minket a Csíki Székely Krónika, melyben azt olvassuk, hogy Béla erdélyi vajda, Endre király öcscse, a régi iratokat összeégettetni parancsolta.

Kézai bizonyságtétele előttünk is csak annyiban bír értékkel, amennyiben a székelyeknek külön, tehát nem latin irásáról tett említést; hogy azonban ez irás milyen volt, ő nem tudhatta, mert nem látta, hanem — mint szavaiból világosan kitetszik — csak hallomásból ismerte.

Hunfalvy Pál azon ráfogása, hogy az előttünk ősinek ismert alphabetet a XVII. század néhány tudósa szerkesztette, nevetséges már csak azért is, mert, a mint a történelmi bizonyságokból láttuk, azon irás leginkább a nép között volt elterjedve, a tudósok pedig azt az irodalmi téren éppen nem használták; bizonyosra vehető továbbá azon föltevésünk, hogy e tudósoknak érdekökben állt volna — ha már az alphabet szerkesztésére időt vesztegettek — hogy nekünk ilyféle kobolt betűjű irományokat is hagyjanak hátra, még pedig a lehető legnagyobb mennyiségben, amit azonban nem tettek. Egyetlenegy, magyar betűkkel irott könyvről tesz említést Komáromi Csipkés György. De különben is Telegdi, ki első adta ki az alphabetet, nem a XVII. hanem a XVI. században adta ki azt.

Végül pedig a Rohonczi codexre nézve, melyet Hunfalvy az ősi irással hoz kapcsolatba, a megjegyzésünk az, hogy e codex és a „hun" irás betűjegyei között semmi hasonlóság nincsen, miről a szives olvasó a mutatványul hozandó lapnak az alphabetek s az emlékek betűivel való összehasonlításából meggyőződhetik.

---

[1]) »Ob die Ungern oder Magyaren vor ihrer Christianisirung die eigentliche Schreibkunst geübt haben, ist uns unbekannt. Sie haben wohl das Wort für Schreiben (ir er schreibt, iró der Schreiber, irás die Schrift, irat das Schriftstück u. s. w.) aber weil es auch malen, buntmachen bedeutet: so kann man aus dem Worte nur auf eine Zeichenschrift schliessen, die noch nicht Buchstabenschrift war. Die christlichen Priester verwendeten natürlich daz lateinische Alphabet zum Schreiben des Ungarischen, und wir finden nirgends auch nicht die geringste Spur eines Conflictes der neuen und alten Schrift. Eine solche hat villeicht gar nicht existirt. — Der Chronist Magister Simon von Kéza im 1280 will etwas von einer besonderen Schrift der »hunnischen« Székler wissen, für die er die kyrillische Schrift der walachischen Popen hält. Spätere Chroniken, wie die des Thuróczi aus der zweiten Hälfte des XV. Jahrhunderts, sprechen schon ausführlicher von der Hunnenschrift der Székler. Sogar Stephan Székely, selbst ein geborner Székler und einer der ersten protestantischen Schriftsteller, erwähnt sie in seiner Világkrónika (Chronik der Welt, Krakau 1559.) doch ohne sie zu beschreiben. Er scheint nur das alte Gerücht zu widerholen, dem gewiss die kyrillische Schrift der Walachen zu Grunde lag. Als die Hunnenschrift der Székler zum Dogma geworden war, componirten einige Gelehrte des XVII. Jahrhunderts ein Alphabet, das das Hunnisch - Székelyi'sche sein wollte. Übrigens besitzt die Bibliothek der ungarischen Akademie der Wissenschaften ein dickes, in grobes Leder gebundenes Buch, den sogenannten Rohonczer Codex, mit unbekannter Schrift, dessen einzelne Zeichen mit einigen Buchstaben jenes Alphabets übereinstimmen. Wo dieses Machwerk herstammt, d. h. wer es fabricirt hat und was es bedeuten will? ist bisher nicht ermittelt worden.« Paul Hunfalvy, Die Ungern oder Magyaren. Wien und Teschen 1881. 8-.r 183. l.

A felsorolt irók tanúságtétele bizonyára el nem dobható s hitt is neki minden el nem fogult, józan gondolkozásu ember. A kétkedőknek több kellett; ők emlékeket kívántak látni. Midőn azután müveltségtörténelmünk ügyében fáradozó egynehány lelkes tudósunk rámutatott a csik-szentmiklósi fölirat másolatára s az énlakai egyház most is létező föliratára: kétségbe vonták ez emlékek hitelességét vagy szándékosan nem vettek rólok tudomást.

Nekem jutott a szerencse, hogy rámutathassak ezen föliratoknál még sokkal régibb irásokra, melyeknek hitelességében még Krisztus Urunk azon tanítványa sem kételkednék, kit az evangelium mint a nehézhivés ás kétkedés typusát állítja elénk. Rámutathatok egy kincsre, melyet, ölébe rejtve megőrzött az anyaföld, hogy a legválságosabb időkben a népek tomboló viharja ne érhesse, meg ne semmisíthesse, s a gondviselés hozta ismét napvilágra e kincset akkor, mikor az ő tanuskodására égető szükségünk volt.

Hogy eddig nem kaptunk róla eléggé alapos tudomást, annak egy részben az ő megközelíthetlensége, más részben azon vakság az oka, melybe minket az ujabb időben követett hamis irány ejtett.

Az e kincsen szemlélhető föliratok ma már eloszlatják a kétségek utolsó fellegeit is; ott állanak e drága betűk, mint az elvitázhatatlan igazság fényes jelvényei, mint el nem tagadható valóság.

S a mint a régi multnak ez emléke napvilágra került, úgy fog, bizton hisszük és reményljük, Isten segítségével még sok más is napfényre kerülni abból a sötétségből, melyben most rejlenek.

Lehetetlen, hogy az oroszországi, de különösen az odeszai, kercsi, tifliszi, kievi és moszkvai muzeumok és gyüjteményekben ily kincsek ne rejlenének, melyekről tudomást senki sem adott azért, mert ősi irásunkat nem ismerik.

Ezeknek felkutatása lesz a mi hazafias föladatunk.

Tizenkét régi magyar alphabet s az azokról való észrevételek. A régi magyar irás sajátságai. A betűjegyek száma és kiejtése. Rövidítést jelző és választó pontok.

Tizenkét hun-magyar alphabet.

A betűk hang-értéke.	Telegdi	I. Kájoni	II. Kájoni	Harsányi	I. Kaposi	II. Kaposi	Oertelius	Anonymus	Dési	Dobai	Udvarhelyi	Csik-sztmiklósi	A betűk hang-értéke.
a, á													*a, á*
b													*b*
cs													*cs*
cz													*cz*
d													*d*
e													*e*
é													*é*
f													*f*
g													*g*
gy													*gy*
h													*h*
i, í													*i, í*
j													*j*
köz.-k													*köz.-k*
vég-k													*vég-k*
l													*l*
ly													*ly*
m													*m*
n													*n*
ny													*ny*
o, ó													*o, ó*
ö, ő													*ö, ő*

A betűk hangértéke	Telegdi	I. Kájoni	II. Kájoni	Harsányi	I. Kaposi	II. Kaposi	Oertelius	Anonymus	Dési	Dobai	Udvarhelyi	Csik-szt-miklósi	A betűk hangértéke
p													*p*
R													*R*
r													*r*
s													*s*
sz													*sz*
t													*t*
ty													*ty*
u, ú,													*u, ú,*
ü, ű,													*ü, ű,*
v													*v*
z													*z*
zs													*zs*

Ezen alphabeteket a következő művekből vettem:

Telegdi alphabetjét a maros-vásárhelyi kézirat táblázatáról,[1]) melyet ennek névtelen irója Telegdinek 1598. évben nyomtatásban megjelent művecskéjéből másolt.

Kájoni két alphabetje „Alphabetum Hunno-Scythicum Siculicum" czím alatt Révainál jelent meg[2]) s általam ennek művéből másoltatott. E két alphabet 1623-ból való.[3])

Harsányi „Antiqua Hunuorum Elementa" czimű alphabetjét Hickesius igen ritka művéből másoltam.[4]) Hickesius ezen alphabetet művének megjelenése előtt 25 évvel, tehát 1678. vagy 1680. évben kapta.

Az első Kaposi-féle alphabetet Bél művéből másoltam,[5])
a második Kaposi-félét ellenben a maros-vásárhelyi kézirat táblázatáról. Mindkettő az 1713. év előtti időből való.

Az Oertelius-féle „Alphabetum priscorum Hunnorum seu Sytharum", ismeretlen forrásból közölve, megvan ennek művében, s az 1746. év előtti időből való.[6])

---

[1]) A maros-vásárhelyi 1503. B. könyvtári számmal jelölt kéziratban kilencz rendbeli alphabet van összeállítva ily renddel: Telegdi, Kaposi, Dési, s egy Névtelené, az Udvarhelyi, a Harsányi s Bél Mátyásé, a lipcsei, mely az előbbivel teljesen egyezik, és a Dobaié. A lipcsei alphabetet itt nem vettem fel a táblázatba, mert az kétségen kivül csak Bélének másolata, Harsányiét és Bélét ellenben nem e kéziratból, hanem Hickesius és Bél nyomtatott műveiből rajzoltam, habár a kézirat másolatai is a legnagyobb pontossággal készültek.

[2]) Joannis Nicolai Révai, Elaboratior Grammatica Hungarica. Pestini 1803. 8—r. 146. l. II. tábla.

[3]) Szabó Károly kisebb történelmi munkái II. kötetének 193. lapján 1623 helyett 1673 áll, mi azonban kétségtelenül nyomtatási hiba, mert Kájoni kézirata 1623-ból való.

[4]) Georgii Hickesii, Antiquae literaturae septentrionalis libri duo. Oxoniae 1703—1705, 2—r. az I. rész előbeszéde VIII. lapja melletti réznyomaton »Antiqua Hunnorum Elementa« czim alatt.

[5]) M. Belii, De vetere literatura hunno-scythica exercitatio. Lipsiae 1718. 4. — r. I. és II. sz. tábla.

[6]) Jo. Gottofr. Oertelii, Harmonia lingvarum Orientis et Occidentis. Vittemberg 1746. 8—r.

Az Anouymus (Névtelen) alphabetje a maros-vásárhelyi kézirat táblázatáról másoltatott; de megvan ez alphabet a kézirat 2. lapján is „Literae antiquae Hunnorum“ czim alatt. Ez alphabet az 1753. év előtti időből való.

A Dési-féle „alphabetum Ungaricum“ a maros-vásárhelyi kézirat táblázatáról; szintén az 1753. év előtti időből.

A Dobai István-féle alphabet ugyanonnan; megvan ez alphabet a kézirat 1. lapján is 1753. május 2-ikáról szóló kelettel.

Az Udvarhelyi alphabet ugyancsak a többször nevezett kézirat táblázatáról másoltatott, s szintén az 1753. év előtti korszakból való.

Végre a csik-szent-miklósi fölirat alphabetje magából a Dezsericzky által közlött föliratból vétetett, s — mint a fölirat maga mondja — 1501-ből való.

A maros-vásárhelyi kézirat táblázatán s nehány más szerzőnél hibák találhatók, és pedig:

1) A Telegdi- és Anonymus-féle valamint az Udvarhelyi s a Dobai-féle alphabetekben a kézirat táblázatán a *cs* a többiek *cz*-je közzé, a *cz* ellenben a többiek *cs*-je közzé tévedett, mely tévedés a mi táblázatunkban mellőztetett. Hogy a *cs* milyen: azt világosan látjuk a csik-szt-miklósi föliraton.

2) Ugyanazon táblázaton az *e* és *é* is föl van cserélve, mely tévedés nálunk szintén mellőztetett. Azt sejtjük, hogy e két betünek régtől fogva tulajdonképen csak egy jegye volt, úgy mint az *a* és *á*-nak, *i* és *í*-nek, *o* és *ó*-nak, *ö* és *ő*-nek, *u* és *ú*-nak, *ü* és *ű*-nek.

3) Az I-ső Kájoni-féle alphabetben az *ö* keresztet képez, mint a *b* betűjegy. Ez, a többség után itélve, nyilván hiba. Én azonban változatlanul meghagytam e betűjegyet, ugy, mint azt Révai hozta.

4) A II-dik Kájoni-féle alphabetben Révainál a *gy* nyilván tévesen a *g* alatt fordul elő; én itt a *gy* alá vettem föl.

5) Hickesius művében *cs* és *ts* található, mely utóbbi nem más mint a *ty*, a táblázaton tehát annak is vettem, a mint ezt a maros-vásárhelyi kézirat táblázatának összeállítója is tette.

6) Az Oertelius-féle és Udvarhelyi alphabetben a X-alaku *h* nyilván nem helyes, mert a többieknél az alapgondolat a két, hátukkal egymásba kapaszkodó *C*. Mindemellett, természetesen, alakjukat változatlanul meghagytam.

7) A csik-szent-miklósi fölirat alphabetjében a *b* és *h* betűket szándékosan nem vettem fel, mert ezek iránt egy kis kétség forog fenn, melyről alább, e fölirat megfejtéseinél még szólni fogok.

8) A Dobai-féle alphabetben a kézirat táblázatán a *g* az *l*-lel, az *u* a *v*-vel van fölcserélve; e hiba nálunk szintén mellőztetett.

Megjegyzendő továbbá, hogy a fönti táblázaton az *R* és *r* betűjegyeket azon rovatban hagytam meg, melybe azt az illető szerző helyezte; mert most már nincs semmiféle alap, melynél fogva meghatározni tudnók, melyik betűjegy tartozik az *R* és melyik az *r* alá.

A táblázatunkon *zs* alatt található betűjelet Dési *si*-nek, Bél *czs*-nek, a marosvásárhelyi kézirat *zs*-nek és *x*-nek, Révai azonban (Kájoni szeriut) — helyesen — már csak *zs*-nek mondja. [1])

Lehetnek s vannak is ezeken kivül még más alphabetek, melyeket azonban nem keríthettem meg. Igy a Hájos kéziratában három található, mely Gyergyóból ered; Jerney János magángyűjteményében is volt vagy van kettő; Lostainernek a csiki kézirattárban is van egy, melynek hasonmását csik-somlyai tanár Nagy Imre úr szivességéből birja az erdélyi múzeum[2]). Valószinű, hogy, kivált Erdélyben, még több példány is lesz található.

Ezen alphabetek, mint összehasonlításuk után látjuk, egy forrásra, a Telegdiére vissza nem vihetők; mert vannak közöttök olyanok is, melyek a Telegdi betűinél régiesebb, eredetibb és egyszerűbb alakokat tüntetnek elénk. Telegdi alphabetje, noha e tárgyban a legrégibb forrás, mégis már ujabb, modernebb alakokat mutat; mert összehasonlítva azt a többiekével, de különösen a nagy-szent-miklósi kincs s a csik-szent-miklósi egyház föliratai: azt találjuk, hogy Telegdi betűi már inkább latinizáltak, holott például a később, Hickesius, Bél és Oertelius által közlött alphabetek sokkal régibb, a nagy-szent-miklósi arany kincséhez hasonló alakokat mutatnak.

---

[1]) Az általam közölt betűk az eredetiektől hajszálnyival sem különböznek. A marosvásárhelyi kéziratról az ott található összes régi magyar betűket átlátszó másoló papirra másoltam, melyeket itthon a legnagyobb pontossággal nagyobb alakra vettem, mi nekem, mint szabadkézrajzolónak nem volt nehéz munka. Igy tettem a Hickesius-, Bél-, Oertelius- és Révai-féle alphabetekkel is, hogy azok a táblázaton egyenlő nagyságúak legyenek. Mostani kisebb alakjukat fényképezés által nyerték. Hogy különben mily pontosan és hiven lettek utánozva: arról meggyőződhetik mindenki, a ki e táblázatunk alphabetjeit a nevezett szerzők megkerithető műveinek rajzaival összehasonlítja.

[2]) Szabó Károly, A régi hun-székely írásról. Budapesti Szemle 1866. folyam. VI. kötet, 119. l.

A betűk alakján változtatott az idő, változtatott az izlés, az iskolában a latin betűkhez szokott leiró önkénye s talán az irásra használt anyag is. Vegyük csak például a *B* és *P* betűket, s nézzük, hányféleképen irják ezeket minálunk most is:

B B B, P P P.

A franczia és olasz irásról, mely szintén latin betűkből áll, nem is akarok szóllani; bizony bizony sokan lesznek, kik el sem olvashatják.

Az alapeszme régi alphabetjeink betűinél azonban egy és ugyanaz, s a csekélymérvű eltérések csak azt tanusítják, hogy megvolt mindegyikének a maga saját, külön, régi forrása.

Voltak irók, kik az ősi betűk alakján ütköztek meg, másoknak ismét, mint p. Otrokocsinak s a debreczeni grammatika szerzőinek különösnek tetszett, hogy a magánhangzók a mássalhangzókkal egyenlő nagyságúak s ezekkel összekeverve soroltatnak föl. E körülménynek csak akkor kellene vagy lehetne némi fontosságot tulajdonitani, ha a régi magyar betűknek mulhatatlanul a zsidó, szír, arab vagy egyéb, ezekkel rokon betűkből kellett volna származni s igy azokhoz hasonlitani s azok sajátságaival egyezni. A hirhedt debreczeni grammatika szerzői s ezeknek követői még ott állottak, hogy nyelvünket a szémi nyelvek rokonának hitték, s igy nem is csoda, ha a magyar alphabetet is olyannak képzelték és követelték. Mióta azonban tudjuk, hogy nyelvünk egészen önálló, önmagából fejlődött nyelv: teljességgel nem ütközhetünk meg, ha régi betűink se jellemökre, se egyéb sajátságaikra nézve nem egyeznek az ugynevezett keleti nyelvek betűivel.

Némelyeknek azon ellenvetésére, hogy a magyar betűk igen durvák és csudálatosak, már maga Bél igen helyesen jegyezte meg, hogy csak a nem ismerők előtt tetszenek azok oly szörnyű különöseknek s durvaságuk épen a régiség mellett bizonyit, minthogy az egyszerűbb a mesterségesnél, természetesen, régibb és tapasztalás szerént is régibbnek bizonyitható.

Sándor István, ősi alphabetünk egyik gyanusitója, megforditva ismét igen czifráknak találta e betűket, s azt irja, hogy ez alphabet betűi „szemlátomást elárulják magokat az ő czifrás és keresztes voltokkal, hogy csak költött betűk.“ Nézetünk szerént ezeken az egyszerűségben csaknem páratlan betűk alakjával, egyszerűségben bizonyára csak kevés más alphabet betűi versenyezhetnek, czifraságot pedig csak az láthat, a ki a kákán is csomót keres. Keresztességök és szögletességök pedig csak a krónikáink s iróink által emlitett rovás mellett bizonyit.

Betűink rovási jellemére nézve leginkább hasonlit a rún irás; de ennek betűi a magyar betűknél sokkal kevesebbek, s nincs köztök egyetlen egy sem, mely jelentésére nézve a magyar betűk valamelyikével találna.

Azoknak, kik a magyar betűket a cyrill irással mondták azonosoknak, azt vélem, felelnünk sem szükséges.

A régi betűknek sorrendjét is kifogásolták többen. Minthogy az ősi alphabet mostanig ismert legrégibb példánya csak az 1598-ban megjelent Telegdi-féle nyomtatvány: a betűk ősi, eredeti sorrendjét nem ismerhetjük; de azért, hogy Telegdinek és utódainak a latin alphabet rendjét, Harsányinak pedig ismét más sorrendet tetszett követni: a magyar betűket magukat gyanúsoknak tartani, helyes okunk nem lehet.

Telegdi, Kájoni, Csipkés és más hiteles iróinknál itt-ott elszórva található, a hun-magyar irásra vonatkozó adatok, valamint az emlékek tanulmányozása eléggé biztos ismertetést és támpontot nyujtanak a betűk elnevezése s a követett szabályokra nézve, melyeket a következőkben foglalunk össze.

Verancsics Antal esztergomi érsek tudósitott bennünket legelsőben a hun-magyar irás azon sajátságáról, hogy sorai jobbról balra folynak. Hogy ez csakugyan igy volt, bizonyitják Verancsics mellett, mint láttuk, más iróink is, és bizonyitják az összes, a legrégibb korból fennmaradt emlékek éppen úgy, mint a legujabb korból származók.

Az ősi irásnak egy másik sajátsága az volt, hogy a betűket négyszögletesre gyalult fapálczákra szokták róni. A betűknek ilyetén fára való rovásáról legelsőben Ibn Jakub a X. században, azután a Bécsi Képes Krónika a XIV., Thuróczi és Bonfini a XV., Oláh és Verancsics a XVI. században tesz emlitést.

De azért vannak példáink arra is, hogy más anyagokra is irtak a legrégibb időktől fogva.

Attila a hun szökevények neveit Priszkosz szerént irásról (lapról) olvastatta le; a nagy-szent-miklósi kincsen a betűk aranyba vannak róva és verve; a csik-szent-mihályi, csik-szent-miklósi és énlakai egyházak föliratai pedig a falakon vagy mennyezeten voltak, illetve vannak alkalmazva.

Figyelmeztetünk az alphabetek összehasonlításánál azon sajátságra, hogy egy és ugyanazon betű különböző helyzetben található, azaz állva, dülve, fekve, sőt megfordítva is. Igy a *g* és *l* betűjegyek két, illetve három ágát jobbra is balra is látjuk irányítva; a vég-*k*-t állva, dülve és fekve találjuk, úgyszintén az *u*-t is; az egyik *r* és az *sz* állva és dülve szemlélhető; a nagy-szent-miklósi kincsen pedig az *m* betű áll megfordítva.

A magyar élő nyelvben 40 önálló betűt különböztetünk meg:

a, á, b, cs, cz, d, ds, e, ë, é,
f, g, gy, h, i, í, j, k, l, ly,
m, n, ny, o, ó, ö, ő, p, r, s,
sz, t, ty, u, ú, ü, ű, v, z, zs,

Telegdi alphabetjében csak 32 a betűk száma; némely ujabb alphabetekben 34 betűt találunk, minthogy ezekben az *e* és *é*-nek s az *R* és *r*-nek is különböző jegyeik vannak, mely megkülönböztetést Telegdi és Csipkés nem ismerték.

A régi alphabet betűi azért mégis teljesen kifejezik a magyar nyelv hangjait, csakhogy az *a* és *á*, s eredetileg nyilván az *e*, *ë* és *é* is, továbbá az *o* és *ó*, az *ö* és *ő*, *u* és *ú*, *ü* és *ű* közös betűjegyekkel birtak; a *ds* hang pedig hihetőleg összetétel által képeztetett.[1])

Telegdinél találjuk legelsőben följegyezve azt az észrevételt, hogy a székelyek a mássalhangzók neveit a betűjegy hangja elébe tett *e*-vel ejtik, azaz hogy a *b*, *cs*, *cz*, *d*, sat. hangok jegyeit *eb*, *ecs*, *ecz*, *ed* sat. néven nevezik.[2])

Ugyanezt irja Kájoni F. János ferenczrendi szerzetes 1623. évből eredő kéziratának 46. lapján: „— — — — de a régi székelyek igy pronunciálták: *A*, *eb*, *ecs*, *ecz*, *ed*, *ef*, *e*, *egy*, etc. Minden betű eleibe *e* betűt tettek in pronnunciando.“[3])

Ezen körülmény is elősegítette a régi irásnak krónikáink által emlegetett rövidségét, amennyiben a nyelvünkben igen gyakran előforduló *e* betűt a leiró kihagyhatta.

Egy kivételt képezett a szó végén használtatni szokott külön *k*, mely *ak*-nak neveztetett.[4])

Telegdi a két *k* betűre nézve a következőket mondja: „E két (t. i. az egyik négyszögalakú s a másik, nála *Z*, másoknál *N* alaku) betű csak abban különbözik egymástól, hogy a *Z*, ha rája *a* maghánhangzó következik, továbbá a szavak elején és végén kényelmesebben alkalmaztathatik, mint a másik, s hogy a szavak végén mindig alkalmaztatik, mint: *kalmár*, *adnak*, *akkor*, mert a *ka* két betűt (*k*-t?) rejt magában.“ A nehány szó, mi ezután következik, fájdalom, érthetetlen, mert a régi betűk a kéziratban nincsenek kiirva, hanem számukra csak hely van hagyva.[5])

Bonfini azon szavai, hogy a székelyek „kevés jegygyel sok értelmet egybefoglalnak,“ az ősi irás azon sajátságára vonatkozik, mely szerént a nagyobb részint egyenes vonásokból alkotott betűk közül kettőt sőt hármat is könnyen lehetett és szokás is volt egyberóni. Használtak ugyanis, mint Telegdi világosabban értesít, rövidség okáért bizonyos szótagokat, melyeknél az önhangzók[6]) a mássalhangzókhoz ragasztattak, vagyis azokkal egybe rovattak. „De — ugymond Telegdi — azon szótagok egybekapcsolásának olyképen kell történni, hogy a helyes összetétel szabályait ne zavarják.“ Telegdi e szavaiból tehát tudjuk, bogy e rövidítésekre nézve

---

[1]) Mostani irásunkban az *y* önállóan valamint összetételeiben csak az ujabb kor szerzeménye.

[2]) Siculi autem uno tantum modo efferunt, quo singulae consonantes vocalem ante se habeant. Pronunciantur vero sic universae veterum Hunnorum seu Scytharum literae: *a*, *eb*, *éts*, *ets*, *ed*, *e*, *ef*, *egh*, *egy*, *eh*, *i*, *ej*, *ek*, *ak*, *el*, *ely*, *em*, *en*, *eny*, *o*, *ō*, *ep*, *er*, *es*, *esz*, *et*, *ety*, *u*, *ū*, *ev*, *ez*, *ex* (azaz *esz*).

[3]) Simonchicz, Dissertatio de Numismatica Hungariae. Viennae. 1794. 8-r. 113. l.

[4]) Anonymus a maros-vásárhelyi kézirat 2. lapján tévesen a másik, a szó közepén használtatni szokott *k*-t mondja *ak*-nak.

[5]) »Quid differunt (a kétféle *k*)? — Nihil nisi quod *Z* in initio et fine dictionum, cum eam vocalis (*a*) sequitur, commodius usurpari possit, quam alia. et in fine semper corripitur; ut kalmár (——), adnak (——), akkor (——), nam duas literas in se continet *ka*, verum utroque modo licebit sive — sive — accipias.« A maros-vásárhelyi Teleky-féle könyvtár kézirata. (1503. B. könyvtári jegy.)

[6]) De nemcsak önhangzók, hanem mássalhangzók is rovattak egybe mássalhangzókkal.

voltak bizonyos szabályok, melyeket most jobbadán már csak ránk maradt nehány rövidítésből ismerünk. Ilyenek:

A maros-vásárhelyi kéziratban található rövidítések.[1])

A szavak elején:

lo le la hi he ha go gi ga bo bi ba

za si se sa ru ri ra

A szavak végén.

nt st lt nk ngy ng nd ncz

A Kájoni-féle rövidítések:[2])

ho he ha go ge ga csa bo bi be ba

za st so se sa rt ru ro ri re ra

A Kaposi-féle rövidítések:[3])

bo bi be ba

Az Oertelius-féle rövidítések:

bo bi be ba

A csik-szent-miklósi fölirat összerótt betűi:

rcs grg st sm tyd lt vd nd zr ti ur

E rövidítéseknél a régi irásjegyek értelmező latin betűi már megfordítva vannak rakva, azaz ugy, amint e rövidítéseket olvasni kell.

Ezeken kivül az *e* betűjegy s a vég-*k*-nál, a fentebb megismertetett esetekben az *a* kihagyásával is tetemesen lehetett rövidíteni, igy például a csik-szent-miklósi föliratban az *ezer* szót a *z*

---

[1]) Dés. alphabetje után az 1. lapon: Abreviationes in initio vocum scribendae és Abbreviationes in fine vocum.

[2]) Révainál.

[3]) Bélnél.

(*ez*) és *r* (*er*) betűkkel s azokat is összeróva, az *egy* szót pedig ugyanezen föliratban is csupán magával a *gy* hang jegyével találjuk leirva, mely betűt *egy*-nek hivták és olvasták.[1])

E rövidítések és összeróvások teszik az emlékek megfejtését oly nehézzé, miután mi a rövidítések és összeróvások szabályait most már csak a fenti néhány példából és Telegdi rövidke szabályaiból ismerjük.

Hogy az ősi irásnál a székelyek által a rövidítésekre pontok is szoktak alkalmaztatni: arról egyedül Verancsics tesz említést, midőn azt irja: „— — egy, legfölebb két ilyen sor, némi pontok hozzátételével, a jegyek számához képest, igen sok értelmet ad.“ Verancsics e szavait igazolva látjuk egy esetben: a nagy-szent-miklósi kincsen.

A csik-szent-miklósi egyház 1501-dik évből való föliratán is szemlélhetünk pontokat, hol azonban e pontok nem rövidítést vagy betűhiányt jelezuek, hanem egy pár esetet kivéve, az igen sűrűen irt szavakat elválasztó s így az értelmes olvasást könnyítő jelekül szolgálnak.

A szavaknak ilyetén, pontok által való elkülönítése a székelyeknél még mai nap is divatos, s a többek közt Szejkén, báró Orbán Balázs birtokán, a galambbúbos kapu föliratán szemlélhető:

„AZ EGY: IGAZ ISTEN: SEGEDELMÉVEL
ÉPÍTETTE: ORBÁN: BALÁZS 1888. MÁRCZIU 24.“

[1]) Hogy az *e* betűnek ezen kihagyása még most sem ment teljesen feledésbe, egy föliratból következtetem. Székely-Keresztur mellett, Gagy és Medesér között az út szálén egy emlékkő látható, melynek fölirata így hangzik:

»Utas megállj! Nézd e követ.
Derzsi József hazajövet
Találkozék gyilkosokkal,
Három r é s z g (sic) sátorossal.
Itt végezték el életét,
Nejét gyászruháb(a) tették,
Toht Máriját 1887. be
6: hó 1-én halt.«

E föliratban eredetileg két betű volt kihagyva. A »r u h á b a« szónál ugyanis tévedésből az *a* volt kihagyva, melyet csak azután pótoltak, mert az a *b* betű fölé inkább mint mellé, kisebb alakban mint a többi betű, később lett beszúrva. A »r é s z g« szónál azonban az *e* betű most is hiányzik. Miért nem lett a kihagyott betű ez esetben is pótolva? Bizonyára azért, mert ezt szükségtelennek tartották az egykor fennállott s még most sem feledett szabálynál fogva, melyet e föliratnál használni nem volt ugyan szándékuk, mert különben a »követ«, »jövet«, sat. szónál is alkalmazták volna; de nem pótolták az *e*-t, mert a fenállott és még teljesen nem feledett szabálynál fogva nem tartották valódi kihagyásnak vagyis hibának.

A nagy-szent-miklósi aranyleleten, az úgynevezett „Attila kincse"-n levő föliratok.

Korra nézve a legrégibbek s így legbecsesebbek azon föliratok, melyek a nagy-szent-miklósi aranyleleten szemlélhetők. E föliratok oly fényes bizonyítékai elődeink írástudásának, mint maga az arany, melybe beverve vagy beróva vannak.

És ez írásjegyeket eddig még senki sem ismerte föl ősi magyar betűknek! Pedig azonosságnk alphabetjeink betűivel elvitázhatatlan.

E kincscsel legalaposabban foglalkozott Dr Hampel József, muzeumunk régiségtárának őre; az ő tudományos nyomozásának alapján adjuk tehát legelőször annak, a hivatalos adatok után irt történetét.[1])

Nagy-Szent-Miklóson, Torontál megyében — irja Hampel — az Aranyka partján, nem messze a Marostól, az 1799-dik évben arany kincset leltek. Az általánosabb, hivatalos verzió szerint Vnin Nera paraszt asszony [2]), udvarán gödröt ásván, ráakadt a kincsre. Két görög kereskedő megtudta ezt s megvévén a kincset, Pestre hozta a vásárra. Itt bejelentették azt a város birájának, ki által a magyar királyi, ettől pedig a bécsi cs. k. udvari kamara nyert tudomást a kincsről, s Ferencz császár-király még ugyanazon évi szeptember hóban elrendelte, hogy az egész aranylelet a cs. k. érem- és régiségtár részére megszereztessék, a mi meg is történt.

A kincs darabjainak száma akkor is ugyanaz volt mint ma, t. i. 23 darab arany edény, melyek összesen 1678 $^{8}/_{16}$ aranyat nyomnak. Alakjukra nézve ez edények a következők:

1. Hét különböző korsó.
2. Egy hosszukás tojásdad lapos csésze.
3. Négy kerek csésze.
4. Két serleg.
5. Két tojásdad csésze, melyeknek egyik, keskeny oldala bikafővel végződik.
6. Egy, a bikafejü csészékhez nagyon hasonló, durva munkáju, Nautilus-alaku ivóedény.
7. Két kerek, csaknem egészen hasonló serpenyőalaku edény.
8. Egy szarv-alaku ivóedény.
9. Egy kis kenőcsedény.
10. Két egészen hasonló kehely.

Nem lehetetlen — folytatja Hampel — hogy mindjárt a kincs megtalálása után, még mielőtt arról hivatalos tudomást szereztek volna, annak néhány darabja eltűnt. Belső és külső okok igazolják e feltevést. Amazokról alább lesz szó, emezeket már itt jelezzük a következőkben.

A cs. k. régiségtár 1799-ki iratai között egy kérvény fogalmazványa őriztetik, melyet Neumann, akkori igazgató a „találónő", egy szegény parasztasszony részére szerkesztett.

Ez asszony elvesztette vala igényét a kincs egy harmadára, mivel nehány darabot eladott volt, s azután a császár-király kegyelméhez folyamodott, hogy az elvesztett igényjogért kárpótlást kapjon.

Ugyanott Neumann igazgatónak egy 1805-ben kelt följegyzése is található, mely szerint egy szemtanú az ő (Neumann) jelenlétében azt vallá, hogy a hiányzó darabokat látta, s hogy azok jókora nagyságuak voltak, melyeknek összértékét 24—25 ezer aranyra becsülte.

Mióta e „szemtanú" e megjegyzést tette, sok évtized mult el, anélkül, hogy az „elkallódott" edények csak egy darabja is valamely gyűjteményben fölmerült volna.

---

[1]) Joseph Hampel, Der Goldfund von Nagy-Szent-Miklós, sogenannter »Schatz des Attila.« Budapest 1885. 8-r.

[2]) Hampel téved, midőn parasztnak mondja, mert Nera nőnév, melynek megfelelő férfineve Neru.

E körülmény — némileg — azon állítás valószínűsége ellen szól. Az összérték azon fölül is oly túlságos nagynak állíttatott, hogy az elsikkadt edények száma mintegy tizenkétszer annyit tenne, mint a meglévőké, mi nyilván egyike azon mesés túlzásoknak, melyeket a nép hite, de még a műveltek tájékozatlan hagyománya is aranyleletekhez szokott fűzni. [1])

A nagy-szent-miklósi kincsről már többen irtak. Ez irók névsora, időrend szerént, a következő:

Schoenvisner István az első, ki „Hungaricae rei numariae“ czím alatt Budán 1801-ben kiadott éremtani művében e kincsről is értekezett. Ő a kincset „futólag s nagy tolongás közepette“ látta Budán a magyar udvari kamara elnökénél. Schoenvisner említett munkájának bevezetésében néhány lapot szentel e kincs leirásának, a Bécsből kapott adatok alapján. Értekezéséből megemlítendőnek véljük a pontatlan s az Arneth-féle hivatalos verziótól elütő megjegyzést a kincs feltalálására nézve, mely szerént szőllőben, vas szekrényben találtatott volna. [2])

A kincs legelső képes közzétételét Steinbüchel, a cs. k. érem- és régiségtár igazgatója készítette elő, midőn az 1827—29-ki években azon jeles réztáblákat készítteté, melyeket huszonegy évvel később az ő utóda, Arneth igazgató csatolt a cs. k. régiségtár arany és ezüst kincseiről kiadott nagyszerű munkájához.

Hammer-Purgstall József jeles orientalista az ozmánok történetében is foglalkozik e lelettel; de czikke csupán a görög fölirat megfejtésére szoritkozik. A kincs lelhelyéül tévesen Sáros megyét mondja Torontál megye helyett. [3])

A „Magyar Hajdan és Jelen“ czímű folyóirat 1847-ki folyamában egy névtelen tudós is említi e kincset. Értekezésében azt mondja, hogy Jerney János tudósunk a kincs tanulmányozása s rejtélyes főliratainak megfejtésével foglalkozott és hogy erről szóló munkája akkor készülőben volt. [4])

E mű azonban hihetőleg nem fejeztetett be s igy meg sem jelenhetett.

Koehne 1848-ban szintén csak röviden értakezik a nagy-szent-miklósi leletről. [5])

Arneth-nek a cs. k. érem- és régiségtár arany és ezüst emlékeiről 1850-ben kiadott műve s a Steinbüchel-féle rézmetszetek voltak a kincs ujabb irodalmának kiindulási pontja. [6])

A legtöbb tudós, ki e kincsről irt, csupán ennek rézmetszeteiből ismerte azt.

Böhm L. a nagy-szent-miklósi aranyleletről a temesi bánság történetében tesz említést. [7])

---

[1]) Joseph Hampel, Der Goldfund von Nagy-Szent-Miklós, sogenannter »Schatz des Attila.« Budapest. 1885. 8-r.

[2]) » §. XLII. Alterius Thesauri, in Comitatu Torontaliensi recens effossi, descriptio. Sequens thesaurus antiquus qui cistae ferreae inclusus fortuita effossione in vinea quadam Oppidi Szent-Miklós, ad Comitatum Torontaliensem spectantis, ex terra anno 1799. emersit, complectitur varii generis vasa aurea, quorum aliqua ornantur anaglyphis mythologicis. Haec primum, dein reliqua recensebo, quae non quidem summa cum exactitudine (omnia enim Vindobonam brevi expedienda, brevissimo dumtaxat tempore, inter multos alios spectatores, contemplari et opere quasi tumultuario connotare poteram) sic tamen ex ipsis, quae oculis manibusque contrectavi, archetypis descripseram, ut rerum antiquarum curiosi vel hac mea relatione, donec uberior illorum, in Tabulis aeneis depingendorum notitia nobis a doctissimo Musei Caesarei Vindobonensis Praefecto communicetur, utcunque contenti esse valeant.« Schoenvisner, Notitia Hungaricae rei numariae. Budae 1801. 4-r. 81—84. l.

[3]) Joseph von Hammer, Geschichte des osmanischen Reiches. (10 kötetes kiadás) Pest 1828. III. kötet 726. l.

[4]) Magyar Hajdan és Jelen. Pest, 1847. 4. ő. l. IV. tábla.

[5]) Koehne, Memoires de la société d'arch. et de Num. St. Pétersbourg. 1848. I. köt.

[6]) Arneth. Die Gold- und Silbermonumente des k. k. Münz- und Antiken-Cabinets. Wien 1850. 2-r.

[7]) L. Böhm, Geschichte des Temescher Banats, 1861. II. köt. 294. és következő lapok. XI. és XII. tábla.

Rómer Flóris 1865-ben a leletről szintén csak röviden emlékezik.[1])

Dietrich 1866-ben a kincs fölirataínak megfejtésével foglalkozott, de, minthogy azoknak egyetlen és valódi kulcsát, a régi magyar alphabeteket nem ismerte, adott megfejtése sem fogadható el. Ő a föliratok betűit góth (!) betűknek tartja. Alább látandjuk, mily önkényüleg járt el azok megállapitásában, hogy belőlök néhány állitólagos góth nevet és egy értelemnélküli mondatot kicsikarjon.[2])

Beható leirások jelentek meg a Sacken-Kenner által a bécsi cs. k. érem- és régiségtárnak 1866-ban kiadott jegyzékében.[3])

Az oláh Odobescu a párisi kiállításon volt „román" régiségek jegyzékében 1868-ban e „román" régiségek között a nagy-szent-miklósi leletet is fölemliti.[4]) Gyatra mű, melynek szerzője saját hazája határait sem ismeri. Nagy-Szent-Miklós — mint tudjuk — Magyarországon van, s azért, hogy oláhnyelvű parasztasszony találta meg a kincset, ez még nem „román régiség."

Henszlmann Imre 1876-ban[5]) valamint Pulszky Ferencz 1878-ban [6]) a nagy-szentmiklósi leletről csak röviden tettek emlitést.

Pulszky — igen helyesen — már akkor is a hun korba helyezte azt.

Dr Pulszky Károly 1884-ben a magyar történeti ötvösmű-kiállitás alkalmával készitett lajstromában felsorolta és leirta e kincs egyes darabjait;[7])

Radisics Jenő, az iparművészeti muzeum igazgatója a lelet darabjait rajzokban közölte.[8])

Dr Pulszky Károly és Radisics Jenő ujabban is értekeztek a kincsről, a nemsokára ezután megjelent díszműben.[9])

Dr Hampel József, muzeumunk régiségtára őrének 1884-ben magyarul és 1885-ben németül „A nagy-szent-miklósi kincs" czím alatt kiadott műve a legterjedelmesebb és — a föliratok megfejtésétől eltekintve — a legjelesebb.[10])

E mű a budapesti országos ötvösmű-kiállitás alkalmával készült, melyen Ő felsége a király kegyelméből a kiállitás egész tartama alatt (1884. február 17. — junius 16-ig) e kincs is volt kiállitva.

A mű legelőször magyarul jelent meg 1884-ben az Archaeologiai Értesitő uj folyama IV. kötetében; a mű német kiadása az előbbinek ujabb átdolgozata.

Az abban szemlélhető tollrajzokat Kádár, Gaál, Ágotha, Nagy és Krieger készitették.

A mű I. része a kincs megtalálása s a cs. k. régiségtár számára való megszerzésének, Dr Kenner régiségtári igazgató és Dr Schneider Robert régiségtári őrtől nyert hivatalos adatok alapján irt történetét tartalmazza.

A II. rész a föliratok megfejtésével foglalkozik. Dr Hampel nem hisz ugyan — igen helyesen — Dietrich, a föliratok eddigi egyetlen megfejtője (? ?) erőltetett, légből kapott fejtegetéseinek, de ő

---

[1]) Archaeologiai Közlemények. 1865. V. köt. 31. l

[2]) Dietrich. Runeninschriften eines gothischen Stammes auf den Wiener Goldgefässen des Banater Fundes. Germania. 1866. XI. köt. 177—209. l.

[3]) Sacken-Kenner. Sammlungen des k. k. Münz- und Antiken-Cabinets. Wien 1866.

[4]) Odobescu, Notices sur les antiquités de la Roumanie á l'exposition de Paris. 1866. 29. l.

[5]) Henszlmann. Compte rendu ect. Budapest 1876. l. köt. 506, l.

[6]) Pulszky Ferencz értekezése a »történetelőtti s más leletekről,« a magy. tud. Akademiának 1878 junius 16-án tartott ülésén.

[7]) Pulszky Károly. A magyar történeti ötvösmű-kiállítás lajstroma. Megnyittatott 1884. február 17-én Budapest 1884. 8-r.

[8]) Radisics Jenő. Képes lajstroma az országos magyar iparművészeti muzeum galvanoplasztikai másolatainak. Budapest 1884. 8-r. 61—78. l.

[9]) Dr Pulszky Károly és Radisics Jenő. Az ötvösség remekei Magyarországon az 1884. évi magyar történelmi ötvösmű-kiállításból. Budapest. 2-r. Díszmű.

[10]) A nagy-szent-miklósi kincs. Archaeologiai Értesítő. 1884. IV. kötet és ugyanaz németül, Der Goldfund von Nagy-Szent-Miklós, sogenannter »Schatz des Attila.« Budapest, 1885. 3-r.

maga sem fejthette meg a föliratokat, minthogy az egyedüli valódi kulcsot a betűjegyek meghatározására, a régi magyar alphabeteket mellőzte.

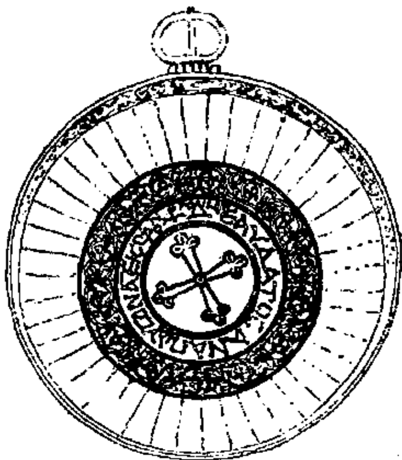
A III. részben az egész kincs, jeles szaktudomány és tájékozottsággal irt stilisztikai birálatát találjuk.

A IV. részben általános megjegyzések vannak a népvándorlás korszakának művészetéről.

Végre, az V. részben, felsoroltatnak az ezen korszakból ránk maradt emlékek.

A kincs eredetének meghatározására vonatkozó adatokat szintén Dr Hampel német, helyesbitett és bővitett jeles művéből vettem.

Pulszky Ferencz — mint fönnebb emlitők — már 1878-ben a hunok korába helyezte e kincset;[1]) népünk hite pedig egyenesen Attilát jelölé meg, mint a kincs egykori urát. E népszerű fölfogás — irja Hampel — a mi saját, tudományos utakon keresett és részben meg is talált időszaki s egyéb meghatározásainkkal nem áll ellentétben, sőt van is bizonyos jogosultsága, a miért is azt „Attila-féle“ kincsnek neveztük.

Hampel József művében legelőször is azon művészi kör után vizsgálódik, melyből ezen művek származtak. E czéljának elérésére legelsőben is azt keresi, ha vajjon a kincs egyes darabjai csak véletlenségből kerültek-e össze, vagy pedig létezett-e közöttök kezdettől fogva szorosabb összeköttetés, hogy ilyképen meg lehessen állapitani, vajjon az egész kincs valamely művészeti irány fejlődésének jellemző tagjául tekinthető-e vagy sem.

Általán véve — ugymond — már Arneth, Sacken-Kenner, Dietrich és más vizsgálódók a kincsen különféle műszerkezeti irány keverékét ismerték föl. Némelykor Oroszországban talált hasonlóságokat is idéztek, a melyeken azonban nem kerestek elegendő támpontokat s a természetszerü tanulságokat nem vonták a kellő következetességgel.

A diszitések, idomok és műszabályok eredete iránt való részletes taglalásában természetesen a csattal [2]) biró négy csésze gerjeszt bizonyos érdeket. Gyártásuk némely esetben klasziknsnak is nevezhető jelességének ellenére a csatok művésziétlen kivitele által mégis barbár jelleget viselnek magukon. A csatok arra mutatnak, hogy e csészék egykor, széles országokat lóhátón bebarangoló sivataglakók (?) tulajdonát képezték, az emberfejü szárnyas állaton nyargaló vadász ábrázolásában pedig már régtől fogva keleti alapeszmét ismertek föl.

Némileg biztosabb alapon állunk, midőn magát a sisakos lovagot, a salangos szerszámu lovat szemléljük. A pikkelyes vért, mely a lovag fejét, nyakát, karját, testét és lábszárát fedi, nagyon ismeretesek előttünk (mert valóságos magyar lovag).

Dr Hampel az edények összidomára térvén át, ugy vélekedik, hogy a korsók alakja antik, de szemlátomást inkább a későbbi római időből, mint a helyes görög izlésből látszik eredettnek; mert alakjok nem vall azon, a görög, különösen agyag edényeknél észlelhető finom izlésre, melyekkel a görögök a K. u. második századig csaknem az egész akkori polgáriasult világot ellátták. Déli Oroszország görög városainak sirjaiban a görög idomu legfinomabb edények nagy száma maradt fenn, melyek — a miut ezt az egész Közép-Oroszországig terjedő leletek tanusitják, — az északi barbároknál is kedveltek, s körülbelül Kiev vidékéig elterjedve voltak.

A nagy-szent-miklósi lelet összes művészeti tulajdonságai a keresztyénség első századaiból való, göröggel kevert művészeti körre utalnak. Hogy a pontuszi görög parti városok melyike volt e kincs gyártási helye, arról természetesen biztos itéletet mondani nem lehet.

A műveltség felette magas polczán álló görög világ a Kr. előtti V. századtól kezdve Scythiára nézve annak mintegy melegitő pontja volt, mely melegét az ország belsejébe terjeszté, vagyis a Fe-

---

[1]) »Történelem előtti s egyéb leletek«-ről szóló értekezésében, a magy. tud. Akadémia 1878. junius 16-án tartott ülésén.

[2]) Az e műben bemutatott három edény rajza Radisics Jenő igazgató úr képes lajstromából, kisebb alakra véve, fényképezés utján másoltatott.

kete tenger parti városainak ötvösei, már régi időktől fogva, díszes ötvösmunkáikat nemcsak Olbia és Pantikapeon gazdag gabnakereskedői, hanem a boszporuszi és scytha főurak részére is készítették.

A nagy-szent-miklósi kincs első birtokosait megismerteti az egyik csésze fenekén olvasható görög fölirat, mely így szól:

+ ΒΟΥΗΛΑ · ΖΟΑΠΑΝ · ΤΕϹΗ · ΔΥΓΕΤΟΙΓΗ · ΒΟΥΤΑΟΥΛ · ΖΩΑΠΑΝ · ΤΑΓΡΟΓΗ · ΗΤΖΙΓΗ · ΤΑΙϹΗ ·

azaz: + Βουηλα . ζοαπαν . Τεση . Δυγετοιγη . Βουταουλ . ζωαπαν . Ταγρογη . Ητζιγη . Ταιση.

A fölirat kezdetét kereszt jelzi, s az egyes szavakat pontok választják el egymástól.

Két szó kezdőbetűje, mely mindkét esetben *B*, egy alatta lévő vízszintes vonal által még különösen van megjelölve, mi azt jelenti, hogy a négy első szó a fölirat első részét, a többi öt szó pedig annak második részét képezi.

E két szócsoport mindegyikében a második szó egyenlő hangzású, ζοαπαν és ζωαπαν (dzoapan), a két első szó ellenben különböző, Βουηλα és Βουταουλ (Buela és Butaul), mely utóbbiak kétség nélkül tulajdonnevek. A következő két, illetve három szónál összesen háromszor a γη szó képezi a végszótagot, melyet Hampel f ö l d, t a r t o m á n y értelemmel magyaráz, míg Hammer-Purgstall azokat nemzetségneveknek tartja, a mi különben itt tökéletesen mindegy. Az egyik név, ΗΤΖΙΓΗ (Etzige) alatt mindketten a „jász" szót ismerték fel. [1])

Dr Hampel ezen, valamint a többi nemzetzégeket is gepida, tehát germán néptörzseknek véli; pedig tudjuk, hogy a jászok egyike a legtisztább, legeredetibb magyar fajoknak mind nyelvök, mind arcz- és testidomukra nézve. [2])

Nagyon természetes azon következtetés, hogy, ha az egyik magyar volt, akkor a többi, e két zoapan vagy törzsfőnök alatt álló nemzetség sem lehetett más.

Lehet, hogy — mint Hampel hiszi — e nemzettöredékek már a Kr. u. második században, a quádmarkomán és jász háboruk idején vagyis a népvándorlás első hullámzásakor voltak a Tisza vidékén, mire a TAICH és TECH szót egyhangulag magyarázzák; de — szeréntem — nem fogadható el föltétlenül ama föltevés, hogy e szó alatt éppen a Tiszát, s nem szintén valamely törzs- vagy nemzetségnevet kelljen értenünk. Mi végül állana a Tisza szó egymagában nemzetségnevek közt, és miért ne lehetne a Τεση és Ταιση szó is törzsnév, melynek emlékezete négy, *Tés*-nek nevezett helységben ma is megvan?

Akárhogy van különben, elégedjünk meg egyelőre a „jász" néppel.

Hampel a Buela nevet a góth Badnela vagy Baduila és Vilas névvel azonosítja, a Butaul névvel pedig a góth Athaulf, Beowulf nevet véli hasonlónak, s ez okból e két férfit gepidák, azaz germánoknak tartja. Vajjon az elsőnek nem inkább a magyar Béla, a másodiknak pedig nem inkább a Boytha családnév [3]) vagy a Boutuj helynév [4]) felel-e meg?

Mi ragaszkodunk ahhoz, hogy a jászok a magyar fajhoz tartoztak és tartoznak, s ennek ellenkezőjét senki sem birná hitelesen bebizonyitani.

Z o a p a n — Miklosich és Schaffarik szerént — egyértelmü a n e m z e t s é g f ő, f e j e d e l e mmel. Z s u p á n-nak hivták a déli szlávok a régi korban a törzsfőnököket; az oláhok, ez eredetére nézve inkább illyr mint római faj, z s u p u n n y e d o m n u l e (tekintetes úr) czimen szóllitják meg a kabátos embert.

Hogy a szláv eredetü zoapan szó, melyet Biborban született Konstantin császár ζουπάνος nak ir, mi alapon ruhástatott a görög ötvös által magyar nemzetségi fejedelemre? Bizonyosan csak azon az alapon, t. i. saját tetszése szerént, mint a βοέβοδος szláv szó a déli szlávok közvetitésével Konstantin császár által a hét magyar vezérre.

E (görög) fölirat jelleme Hampel szerént [5]) a III.—VI. századra vall.

Arneth s ő utána Dietrich és mások a Bouela és Boutaoul fejedelmeket a X. századba helyezik, talán épen csak a föliratban előforduló zoapan czim végett.„ De e föltevésnek — így folytatja Hampel — ellene szól a fölirat palaeographiai jelleme. Nem forog fenn semmi ok az ily késői kor elfogadására, sőt ellenkezőleg különféle külső és belső okoknál fogva a föliratot igen korai időszakba kell helyeznünk."

Elfogadjuk Dr Hampel tudósunk véleményét, ki föltevésének igazolására, t. i. a betük jellemére nézve, tudományos kutatásai alapján tapasztalati érvekkel áll elő.

Hiszszük e szerént, hogy e kincs összes darabjai a Kr. u. III.—VI. század közötti időszakból valók, hogy azok már együtt voltak, midőn e két törzs- vagy nemzetségfő tulajdonát képezték; e két nemzetségfőt, a saját magok és nemzetségeik neve, de különösen a több edényen szemlélhető ábrák és régi magyar betűjű föliratok miatt ismét nem tarthatjuk sem góthok, sem gepidák, sem szlávoknak, hanem magyaroknak.

---

[1]) »Hier ist Butaul der Zupan der Tagroger, Jazyger, der Völker an der Theiss. Die Tagroger sowohl als die Jazyger kommen in Dio Cassius vor im XXI. Buche des Xiphilinus als Ἰάζυγες und Δάκριγοι in derselben Gegend Pannoniens.« J o s e p h v o n H a m m e r, G e s c h i c h t e d e s o s m a n i s c h e n R e i c h e s. P e s t 1828. 8-r. III. köt. 726. l.

[2]) Magyar eredetüket csak a legujabb időben néhány nyelvész vonta kétségbe fonák okoskodások alapján.

[3]) Kisbetleni Boytha család létezik Kolozs megyében.

[4]) Egy földvárnak neve a hajdani Besztercze vidékén.

[5]) Emlitett művének 51. és következő lapjain.

A nagy-szent-miklósi aranylelet legtöbb edényén föliratok vannak, részint beverve, részint hegyes eszközzel beróva.

Többen kisérlették már meg a föliratok megfejtését; igy Schoenvisner, ki azonban ezt csak a Bécsből kapott adatok alapján tehette; megkisérlette továbbá Schaffarik, Arneth és mások, bővebben Dietrich, Pfeiffer „Germániá"-jában, s legujabban Hampel; minthogy azonban a valódi s egyedüli kulcsot azok megfejtésére egyikök sem használta, fáradozásuknak nem is lehetett eredménye.

Sacken-Kennerék a jegyzékök megjelenéseig (1860) elért eredményt a következőkben foglalták össze: „A föliratok, betűik alakja s a tartalom szerént, részben későbbi görög (!) [1] irást, itt-ott elkorcsult jellemekkel mutatnak, melyeknek értelmezése azonban még nagyon ingadozó, részben pedig idegenszerü (góth eredetűeknek is vélt) jegyeket tüntetnek elénk." Továbbá: „a föliratokban előforduló nevek szármát (Dankrigek, Iazygek sat.) törzsekre s azoknak Bela és Butaul vagy Boytha nevű zsupánjaikra vonatkoznak."

A mit ők elkorcsult „görög" és „idegenszerü" jegyeknek neveznek, nem egyebek mint régi magyar betűk!

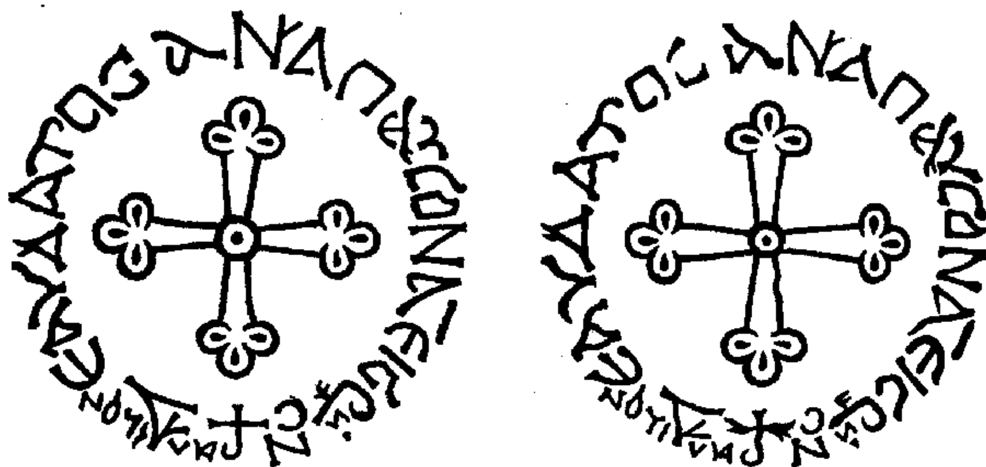
E betűjellegek tulajdonságára nézve látszólag kétféle föliratokkal van dolgunk:

A) Két kerek csészén a fölirat egy és ugyanaz. A betűjegyek, egy-kettő kivételével, egyedül és csupán csak a régi magyar alphabetekből fejthetők meg.

B) Ugyancsak ezen két, továbbá egy másik, hosszukás csészén, a szarún s több más edényen összesen tizenhét betűcsoport szemlélhető, részint beverve, részint hegyes szerszámmal beróva, melyek az A) alatt emlitett betűjegyektől látszólag eltérnek, s igy egy önálló csoportba fognak soroztatni.

Az első (A) fajta fölirat két csésze fenekén egy nagy, bevert kereszt körül terül el. E föliratok mindkét csészén, igen csekély eltérésekkel egyeznek egymással, mint ezt a csészéknek ifj. Herpka Károly budapesti ipariskolai tanár által készitett galvanoplastikai, tehát az eredetiektől hajszálnyi különbséget sem mutató utánzatairól vett s itt következő rajzai mutatják. [2])

A) Csoport

Ez irást mindannyian, s igy Hampel is, „elkorcsult" görög irásnak nézték s e szerént iparkodtak azt megfejteni. Pulszky Károly ellenben [3]) valamivel helyesebben már csak „görögös" irásnak nevezi.

---

[1]) Meg kell jegyeznünk, hogy itt a »görög irás« alatt nem a fönteb emlitett görög föliratot értik, hanem a két csésze fenekén körben bevert hun-magyar betűjű föliratokat, melyeket e két ábránkkal most bemutattunk.

[2]) A föliratok másolatát akkép eszközöltem, hogy a csésze fenekére hasonló terjedelmű, papir vékonyságú ólomlemezt fektettem s azt a hüvelykujjal mindenütt rányomtam a csésze fenekére; a betűk és czifraságok tisztán lenyomódtak. Hasonlót tettem, de már irón segitségével, átlátszó másoló papirral is; e papiron a csésze fenekének mélyedései, s igy a betűk is fehérek maradtak, a körülöttük lévő emeltebb tér pedig megfeketedett. Otthon e papirlap kidolgozásánál az ólomlap betűi voltak szemem előtt. A rajzunkon látható betűk s az eredeti betűk közt tehát hajszálnyi eltérés sincs. Csupán a köriratokat kivül és belül beszegő két gyöngysort hagytam el, mint nem idetartozót. — Figyelmeztetünk ez úttal e remek galvanoplastikai utánzatokra, melyekre eddig még oly kevés a megrendelő; pedig mily díszére válnának ezek minden úri teremnek, bizonyára nagyobb díszére, mint az a sok idegen csecse-becse, japáni edények, Mackart-csokrok sat.

[3]) A magyar történeti ötvösmű kiállítás lajstroma. Budapest 1881. 8-r. I. rész, 59. l.

Hampel azt véli, hogy ezen, „kétes jellegű“ betűkből álló fölirat oly időben s oly nép körében veretett be, midőn s a hol a görög irás jellege kétes volt, s hogy a fölirat szerzője nem ismerte eléggé azon görög alphabet betűinek alakját, mely klasziknus műveltségű vidékeken általában használatban volt.

A két csésze fenekének közepén bevésett keresztből Arneth, Dietrich és Hampel a csésze keresztyén eredetét következteti, s ez utóbbi még azt teszi hozzá, hogy a keresztek ilyen alakja keleten, a keresztyénség első századaiban divott, s hogy a szárak lóherelevelekkel való berekesztésének analogiája van egy, Ozorán talált, a népvándorlás korából származó másik, muzeumunkban őrzött emléken.

E fölirat megfejtése körüli kisérletnél már Dietrich is helyesen vélekedett, midőn a fölirat kezdetét ott kereste, hol a betűk legnagyobbak és távolabb állanak egymástól, annak végét pedig ott, hol a betűk legkisebbek s szinte rakásra vannak halmozva.

Megegyez vele Dr Hampel is, ki azonban egy betűvel előbb kezdi, mint Dietrich, mivel zárjegynek tekinti az általa a Krisztus monogrammjának vélt keresztalaku jegyet, melynek egyik függélyes szára egyik felé görbül, s mely szerénte nem más, mint roszul készült *P*, mely egy, e betű alsó részét átmetsző vizszintes vonal által egyszersmind keresztalakot is nyer.

Dietrich e föliratból, nehány betű h o z z á g o n d o l á s á v a l, a következő értelmet sütötte ki:

ΕΦΥΔΑΤΟC ΑΝΑΠΑΥCΟΝ͞Κ ΕΙC ΤΟΠΟΝ ΧΛΟΗC ΚΑΘΙCΟΝ,

mi szerénte nem más, mint a zsoltárok LXX. 23. 2. versének változata, mely vers így hangzik:

εἰς τόπον χλοῆς ἐκεῖ με κατεσκήνωσεν ἐπι ὕδατος ἀναπαύσεως ἐξέθρεφεμε [1]),

magyarul: „A vizek mellett szeretnék nyugodni és zöldülő ligetekben megtelepedni.“

Hampel helytelennek tartja Dietrich megfejtését s a következő értelmezést ajánlja, de szintén nehány betű hozzágondolásával:

ΡΔΕΑΥΔΑΤΟC ΑΝΑΠΑVCON Α(ΦΙ)ΕIC Π(Α)ΝΤΟΝ ΑΜΑRΤΙΟΝ, azaz:

δία ὕδατος ἀναπλύσον ἀφίεις παντῶν ἁμαρτίων

magyarul: „Ha viz által tisztulsz, minden vétked alól feloldatol.“

Dr Hampel tudniillik a csésze fenekén levő kereszt s a Krisztus-monogrammnak nézett betű által vezettetve, azon véleményben van, hogy e csészéknek egyházi hivatásuk volt, s hogy azok keresztelési czélra használtattak.

Dietrich tehát, ugy mint Hampel is e betűket elkorcsult görög betűknek nézték, s ennélfogva azokat a csésze központjából tekintve, balról jobbra olvasták. Hogy e betűjegyek közül, joggal, hányat szabad és lehet görög betűkkel összeegyeztetni: adom itt a görög alphabetet s a fölirat betűit, egyenes vonalba állítva:

Α Β Γ Δ Ε Ζ Η Θ Ι Κ Λ Μ Ν Ξ Ο Π Ρ Σ Τ Υ Φ Χ Ψ Ω

ΦΔΕΑΥΔΑΤΟCΑΝΑΠΑΥCΟΝΑ͞ ΕΙCϚ [illegible]
ΦΔΕΑΥΔΑΤΟCΑΝΑΠΑΥCΟΝΑ͞ ΕΙCϚ [illegible]

Dr Hampel, e kétségtelenül kiváló szakférfiunk abbéli véleménye, hogy azon görög ötvös, ki e betűket beverte, a görög betűket nem ismerte, szeréntünk el nem fogadható; mert föl nem tehető, hogy ily, a műveltség bizonyos fokát igénylő művészetet űző egyén, ki azon felül betűk beverésével foglalkozott, saját nemzetének irását ne ismerte volna.

A mi véleményünk az, hogy a görög művész ellenkezőleg nagyon jól ismerte a görög betűket s azért adott nehányának oly görögös alakot, hogy mi sem vagyunk képesek, a mi kulcsunkkal, a föliratot teljesen megfejteni.

E betűjellemek nem görög betűk, hanem régi magyar betűk, melyeket a görög művész a kapott előirás szerént nagyobbrészt ügyesen és híven, de itt-ott helytelenül vert be, ugy, hogy azokat felismerni nem lehet. Ezen körülmény, valamint a sok összerótt betű és rövidités a fölirat megfejtését csaknem lehetetlenné teszik.

Olvassuk tehát e föliratot a csésze széléről tekintve, azaz fordítsuk meg, s olvassuk azt, ősi szokás szerént, jobbról balra. Állítsuk ennek okáért a betűket ismét sorba s helyezzük ntánuk alphabetjeink azon betűjeleit, melyek velök leginkább egyeznek [2]).

[1]) Adom e szöveget hibáival és hiányos ékeztetésével, úgy, mint van.

[2]) Ezt szükségesnek véltem annyival inkább, mert itt hizonyításról van szó, még pedig bizonyításról »ad oculos.«

34 33 32 31 30 29 28 27 26 25 24 23 22 21 20 19 18 17 16 15 14 13 12 11 10 9 8 7 6 5 4 3 2 1

15 14 13 12 11 10 9 8 7 6 5 4 3 2 1

sz t nd ? sz s s k sz s ? ? t ? ? s sz s nd tt cz
sz t p t j k p

34 33 32 31 30 29 28 27 26 25 24 23 22 21 20 19 18 17 16

k ly ü j ? r a nk r ö o r nd r sz s k k o s
sz á sz p sz j s

Mindenek előtt szemünkbe ötlik néhány vezérbetű, melyek miatt ez irást másnak, mint hunnak azaz magyarnak tartanunk nem szabad. Ezek, jobbról balra menve, a *cz*, az *ö*, az *r*, az *a*; különösen az *ö*-hez hasonló betűjegy egyáltalában semmiféle más alphabetben nem található. [1]

Ha végig vizsgáljuk az itt látható, akár egyes, akár összerótt betűjegyeket: hatot meghatározatlannak, huszonnyolczat ellenben megfejtve találunk, mely utóbbiak között nincs több magánhangzó mint két *o*, egy *ö*, egy *a* és *ü*. Ez meglepő, s bizonyára nem véletlenségen, hanem régi irásunk azon tulajdonságán alapul, hogy rövidités okáért az önhangzókat, legalább nagyobbrészt, ki szokták hagyni.

A betűknek egészen pontos meghatározása végett az eredeti irás betűjegyei fölé számokat helyeztünk, és pedig a régi irás szabályai szerént, jobbról balra folyva. A betűjegyek megfejtését a következőkben adjuk:

1. Nem más mint *cz*. 2. Két összerótt *tt*. 3. Összerótt *nd*, mint a minő alakban a csik-szentmiklósi föliratban is találjuk; de lehet egyszerű *p* is. 4. Összerótt *s* és *sz*. 5. *s*. 6. és 7. Összerótt, meg nem határozott betűk. 8. Fekvő *t*, [2] 9. Hihetőleg a szavak közepén használtatni szokott *k*. 10. Két ismeretlen jegy. 11. Összerótt *s* és *sz*. 12. Vég-*k*; a bal szárnak alsó elágazása talán csak czifraság, de lehet az egy a *k*-val összerótt *s* is. 13. Összerótt *s* és *sz*, vagy *j* és *t*. 14. Talán szintén közép-*k*. 15. Összerótt *n*, *d*, *t*, *sz*, vagy összerótt *p*, *t*, *sz*. 16. *s*. 17. *o*. 18. Közép-*k*. 19. Vég-*k*, melyet Telegdi szerént *ak*-nak neveznek. 20. A két köriratban kétféleképen van beverve, ugy hogy összerótt *s* és *sz*-nek, de *s* és *j*-nek is vehető. 21. Fekvő *r* vagy *sz*. [3] 22. összerótt *n* és *d*, vagy egyszerű *p*. 23. Nem más mint *r* vagy *sz*. 24. *o*. 25. Az Oertelius által közlött *ö*. 26. *r* és alatta egy, rövidítést vagyis betűhiányt jelző pont. 27. A felső betű *n*, az alsó vég-*k*. 28. *a* vagy *d*. 29. *r* vagy *sz*. 30. Megfordított *s*? [4] 31. *j*. 32. *ü*. 33. *ly* és 34. vég-*k*.

Vizsgáljuk most e fölirat betűit, könnyebb olvasás kedvéért balról jobbra rakva, legfelül a sorszámot, alatta a betűk egyik, a harmadik sorban pedig azoknak másik képzelhető megfejtését.

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.
cz	*tt*	*nd*	*szs*	*s*	?	?	*t*	?	?	*szs*	*ks*
		p									*k*

13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.	21.	22.	23.	24.
szs	?	*ndtsz*	*s*	*o*	*k*	*(a) k*	*szs*	*r*	*nd*	*r*	*o*
jt		*ptsz*					*js*	*sz*	*p*	*sz*	

25.	26.	27.	28.	29.	30.	31.	32.	33.	34.
ö	*r* és	*nk*	*a*	*r*	?	*j*	*ü*	*ly*	*k*
	pont.		*d*	*sz*					

[1] A ki ez állításom valóságáról meg akar győződni, forgassa Faulmann könyvét, »Das Buch der Schrift,« nézze végig továbbá a »Gutenberg« nevű folyóirat II. évfolyamához tartozó mellékleteket: »Die Schriftzeichen des gesammten Erdkreises,« s nézze végig a többi hasonirányu műveket.

[2] [3] és [4] Ezen, valamint a *B* csoportbéli föliratoknál nem szabad szem elől tévesztenünk régi irásunknak az alphabetekben is látható azon tulajdonságát, hogy a betűket állva, dülve, fekve, sőt megfordítva is ábrázolták, s hogy e tekintetben tetszés, izlés s a hely alkalmatossága egyaránt volt mérvadó.

A két körirat betűjegyeinek alphabetjeink betűivel való összehasonlitásából láttuk, hogy azokat erőltetés nélkül határoztuk meg, de fájdalom, nem tudjuk a fölirat teljes értelmét megállapitani. Ennek egyik oka az, hogy némely betűk kétféleképen olvashatók, további okok pedig, hogy a betűk csaknem kivétel nélkül mássalhangzók, hogy nem tudjuk, hol van a szavak kezdete és vége, nem tudjuk bizonyosan, hol van magának a föliratnak a kezdete, nincsenek-e rövidités kedvéért mássalhangzók is kihagyva, s végre, hogy néhány betű a görög ötvös által érthetetlenül veretetett be.

A megfejtés körül azonban némi tájékozást nyujt a vég-*k*.

A szavak, melyeket kibetűznünk sikerült, a következők: 4. és 11. alatt: *(e)sz(e)s*, 13. alatti: *(e)sz(e)s* vagy: *ejt*, 16. 17. 18. 19. alattiak együttvéve: *sok(a)k*, 21. 22. együttvéve: *r(e)nd* vagy: *sz(é)p*, 23. 24. együtt: *ró* vagy *szó*. 25. *ő*, 26. 27. együtt: *r* (a rövidítést jelző pont = *á* vagy *ü*)*nk*, tehát: *ránk* vagy a 25. alatti *ő*-vel együtt: *őrünk*, s így az utóbbiak együttvéve mindkét megfejtés szerént értelemmel biró mondatokat adnak: *rend ró ő ránk*, vagy: *szép szó ő ránk* vagy *őrünk*. De kérdéses, hogy ezen, már így is érthető szavak nincsenek-e megcsonkítva vagyis rövidítve, mint például *rend(-el) ró ő ránk* vagy: *szép(-en) szó(-l)* sat.

Ha találkozik valaki, ki e föliratnak hővebb vagy teljes megfejtését adandja: szivemből fogok örvendeni; a gáncsoskodótól azonban feltétlenül elvárom, hogy jobbat és többet fog adni.

A fölirat betűjegyeinek alphabetjeink betűivel való találása, a betűknek régente szokásban volt összerovása, a magánhangzók ritkasága s csaknem hiánya és néhány, egymással semmikép nem ellenkező szónak e betűkből, a Telegdi által fenntartott szabályok szerént, minden erőltetés nélkül való összeállítása, ily hiányos megfejtés mellett is kétségtelenné teszi azt, hogy jelen esetben, bár néhány, de kevés, a betűk nem ismerése miatt hiányosan bevert betűn kivül, tisztán és elvitázhatatlanul régi magyar írással és kétségtelenül magyar szövegű földirattal van dolgunk.

Hogy a csészék keresztyén egyházi szertartások czéljára készültek volna, a mellett a csészék fenekén szemlélhető kereszt mit sem bizonyít; lehet az egyszerűen, czélzás nélküli diszítés, mi mellett éppen az ozorai népvándorláskori emlék is inkább bizonyít, mint ellene szól; mert nagyobb a valószinűség, hogy ez utóbbit is nem keresztyén kezek készítették.

A keresztnek vélt alak e szerént talán nem más mint díszítés, de lehet ám czifrásott *i* betű is, melylyel valami áldozási szent mondat kezdődött, s melynek értelmét akkor mindenki tudta s ismerte, mint például ma a J. N. R. J.-ét (= Jezus Nazarenus Rex Judaearum = názárethi Jézus, a zsidók királya), s ez *i* betű akár az ital, inni, vagy ivás szót rejthette magában.

Hogy tovább e két csésze nem keresztyén egyházi, hanem inkább ősvallási szertartásoknak szolgált: a mellett bizonyít az azokon lévő csat, mely bizonyára nem más czélhól alkalmaztatott, mint hogy azt hun-magyar gazdája övére csatolja, hogy meglegyen, mikor áldomásra kerül a sor. Megerősít bennünket e hitünkben Herodot, midőn a scythák, másként hunok e szokását minden további megjegyzés nélkül felemlíti, azt irván, hogy a scythák csészéjüket övükre szokták csatolni.

E szokás azon föltevésre, hogy az összes scythák kóbor életet éltek volna, semmikép sem vezethető vissza; mert ugyancsak Herodot az, ki „nomád" scythákat említ sok más nevű scytha törzsek mellett, s így magából következik az, hogy ez utóbbiak nem voltak nomádok.

Áldozó kancsóval kezökben ábrázolták azon kőbábokat, melyek Dél-Oroszországban bőségben találtatnak, s melyeknek rajzát Jerney János keleti utazásának leirásában ábrákban hozta.

De akármint álljon a dolog, az iránt bizonyosak lehetünk, hogy ezen betűk hun-magyar betűk s hogy valamely hun vagy magyar főur bizta meg a görög művészt a csészék készítése s a föliratok beverésével, mely megbizásnak — a fölirat dolgában — a görög mester csak imigy-amugy felelhetett és felelt is meg, mert a hun-magyar betűket nem ismerte s csak előirás után készítette. Hogy a műveltebb görögök nem görög embert biztak volna meg görög irás alkalmazása, beverésével: éppenséggel föl nem tehető.

A másik, az előbbitől csak látszólag eltérő irás, mely a nagy-szent-miklósi lelet edényein látható, a *B)* csoportbéli irás, mely husz betű- és jegycsoportból áll s összesen tizennégy edényen található, részint beverve, részint hegyes eszközzel bekarczolva.

Adom ezeket úgy, a mint Dr Hampel művében hiven, az eredeti edényekről vett rajzokról, átlátszó másoló papir segítségével másoltam, s először a Herpka tanár által készített galvanoplasztikai utánzatok s azután az eredeti arany edényekével összehasonlítottam.

E szó- és jegycsoportok ezek:

B) csoport.

A bevert betűk és jelek e táblázaton vastagabb, a beróttak pedig vékony vonalakkal vannak ábrázolva, természetes vastagságuk, nagyságuk s eredeti fekvésükben.

Megjegyezzük, hogy ezen föliratok csak Dr Hampel, a Steinbüchel-féle táblázatokon és nálunk vannak meg eredeti fekvésük s alakjokban.

Dietrich volt az első és egyedüli, ki ez írást valóban furcsa módon megfejtette. Furcsa módon azért, mert rúnáknak tartja e jeleket s azokból góth neveket betűz ki.

Hogy e betűjegyek nem rúnák, látható az íme következő összes, ilyféle alphabetekkel való összehasonlításból, melyeket Faulmann Károly tanár művéből vettem.[1])

[1]) Das Buch der Schrift. Wien, 1880. 4-r. 161—166. l. Nordische Runen, Markomannische Runen, Gothische Runen, Möso-Gothisch, Angelsächsische Runen, Welsches Barden-Alphabet.

Hickesius műve — tudtomra — a legterjedelmesebb mű e tekintetben, mely a rún és góth betűk minden változatait, összehasonlítás kedvéért egy táblázaton egyesítve tartalmazza. De azok közt sem találtam más alaku alphabeteket, mint az itt következők:

Markomán rúnák I.

a b γ th e f g h i k l m n

o p q r s t u ks i ts

Markomán rúnák II.

a b c d e f g h i k l m n o p q r s t u x y z w

Nord (északi) rúnák.

f u th o r k h n i a s t b l m y

Angolszász rúnák.

f u d o r k g(i) uu h n i g(e) eo p ks s

t b e d, m l n ö m, d a e ü io ear kw k st, ts g ts

Góth rúnák.

f u d a r k g w h n i γ kw p uu s t þ e i m n th u

Moeso-góth rúnák (Vulfila alphabetje).

a b g d e q z h ϑ i k l m n γ u p 90 r s t v f ks w o

Az olaszországi bardok betűjegyei.

a á e é i o ó u ú ü ű ö b v m m p f mh k χ nc

g n t th nh d d n n lh l rh r s h hw

Dietrich megfejtését alább adandjuk, s az olvasó maga győződhetik meg, mily önkényüleg járt el a betűk értékének meghatározásában.

Felette furcsának veszszük továbbá, hogy ő ott, hol szükségesnek és jónak tartja, betűket közbeszúr s az így létrehozott szóból ismét egész szótagokat hagy ki, hogy abból (legalább szerénte) góth nevet kisüssön.

Az egyik szócsoportot jobbról balra, a másikat ellenben balról jobbra olvassa, ngy a mint kedve tartja. Midőn azután az ily, kinnal, megtoldások és kihagyásokkal alkotott szavakat mondatba rakja össze: azt veszszük észre, hogy ennek — magyarán mondva — se füle, se farka.

Megdöbbenve kérdezzük: mi ez? Megvan győződve Dietrich megfejtése helyességéről, vagy csak faja dicsőségének emelésére követeli azénak ez irást, melynek alig-alig egy betűje hasonlít — mert találásról szó sincs — a góth és rún alphabetekéhez?

Hogy a tudományban is ámításoknak, még pedig czélzatos ámításoknak vagyunk kitéve: arra nézve például szolgáljon egyebek közt a következő eset: Churban, Graubünden kanton fővárosában a székesegyházban láttam és másoltam azon régi arab föliratot, mely a spanyolországi mórok idejéből származik, midőn ezek Svájczot bebarangolták, sőt annak egyes vidékeit hosszabb ideig állandóan is birták vala. Ez irás szövetre van hímezve, mely most misemondó ruha szegélyét képezi, egykor pedig — a hagyomány szerint — valamely mór főúr rubáját diszíté. E fölirat kis alakra vett másolata ez:

Megemlíti e föliratot Dr Keller Ferdinánd is[1]), ki Hitzig tanár tudosítása nyomán azt mondja, hogy az a khorán egy verse, mely a manap divó arab betűkkel irva, Hitzig szerint ilyképen iratnék:

الله اطال لنا اهله

értelme pedig ez volna: „**Isten óvná meg számunkra az ő meghittjeit.**"

Összehasonlítván a Hitzig által hozott arab betűket az eredeti fölirat betűivel, azt találtam, magam is konyítván e tárgyhoz, hogy a betűk legnagyobb része nem talál. Ez gyanúsnak tetszett s fordultam más valakihez, ki az arab nyelvet érti. Ez az eredeti föliratból a következő értelmet betűzte ki: „**Egy az Isten, hasonlíthatatlanul egy Isten.**"[2])

Erre már éppen nem nyughattam, hanem megküldtem a mór irás másolatát a tudós orvosai plébánosnak, Boleszny Antal úrnak, s kértem, fordíttatná le azt az ada-kalehi hodzsával (tanítóval) magyarra. A plébános úr a föliratot legelsőben is az orsovai török konzullal közölte, ki azonban, habár jól beszél törökül s az arab és persa nyelvben is járatos, nem tudott rajta eligazodni. Az ada-kalehi hodzsával sem lehetett boldogulni, s így az orsovai török konzul a másolatot Viddinbe küldötte azon hitben, hogy talán ott képesek lesznek azt megfejteni. Onnan visszajött azon értesítéssel, hogy egy szó (izalimen) előttök teljesen érthetetlen, a többinek értelme pedig ez: „**Az igen szükséges dolgot (tárgyat vagy jószágot) tőlünk ellopták.**"

---

[1]) Der Einfall der Sarazenen in die Schweiz um die Mitte des X. Jahrhunderts. Zürich 1856. 4-r. 26—30 l.

[2]) Minthogy e fordítást szivességből kaptam, nem említhetem meg nevét; csak azt mondom, hogy külföldi.

Kiknek higyjünk már most? Kétségkivül ez ntóbbiaknak, kik öszintén bevallották, hogy egy szót éppen nem értenek, s így csak a hiányos fordítást adhatják.

Dr Hampel Dietrich megfejtéséről, alább pedig a maga részéről így nyilatkozik: „Aki a régibb rúnák meghatározásának nehézségeit ismeri, nem fog azon csodálkozni, hogy az első komoly kisérlet ezen bizonytalan (!) irásjegyek és szavaknak a még nem eléggé megállapitott ó-góth nyelvből való értelmezése nem kielégitő. Ezutáni kisérletek talán sikeresebbek lesznek, s az ezen föliratokban előforduló rúnák hangértékének végleges meghatározása, azon tudósok föladata leend, kik különösen a rúnirás tanulmányozásával foglalkoznak.“

„Azoknak feladata leend — így folytatja Dr Hampel — meghatározni azt is, ha vajjon itt tényleg minden egyes szó a góth nyelvből értelmezendő-e, s ha vajjon nem fordulnak-e elő görög szavak is, melyek részben rún irásba vannak foglalva.“

„Ez utóbbi feltevést nem vélem teljesen elvetendőnek; a bevert rún föliratok görög volta mellett legalább szólni látszik némely körülmény. (?)“

„E feltevést megerősiti az 1. sz. (nálunk a csoportban a legfelső) föliratban a kereszt-jelképnek választójelképen való ötször alkalmazása.“

„E jelképnek gyakorisága tehát előre is jogosulttá teszi azon föltevést, hogy itt is vonatkozása forog fenn a föliratnak az edénynek szertartási rendeltetésére, a keresztelésre, s ez irásban bizonyosan ismét valamely, a víz gyógyerejére vonatkozó mondat fog rejleni.“

„Ezen megfontolás alapján a korai középkor egyházi szermondatait alaposabban ismerő szaktársainknak olyképeni megfejtését ajánljuk, mint például a következő:

+ΕΩΘV+XVEC+VΔPI+ND+

azaz: Ευτυχέης ὕδρι' n. d.“

„A két utólsó betű szabályszerű latin betű, s a szermondat végén ezt jelenthetnék: *N(omine) D(omini)*, amin mint megállapitott röviditésen a görög szertartási mondattal való egybekapcsolásra nézve éppen oly kevéssé ütközhetünk meg, mint a *XP* (görög) röviditésen a latin föliratokban.“

— — — — — — — — — — — — — — —

„Nem folytatom — így végzi Dr Hampel — a megfejtési kisérleteket, hanem átengedem azokat, mint természetes is, a nyelvtudósoknak s kész vagyok jobb ellenvetések alapján az 1 sz. (nálunk első helyen bemutatott) föliratról tett fejtegetésemet elejteni.“

„De álljon itt e fejtegetés annak bizonyságául, hogy végleges eredmény a Dietrichétől eltérő uton is érhető el.“

Helyes! Mert Dietrich útján haladva, eredmény, a valóságnak megfelelő eredmény soha sem érhető el.

Én nem tartozom ugyan azok közzé, kiktől Dr Hampel e föliratok megfejtését várja, de olvastam én is többféléről többfélét; az olvasottakat pedig iparkodtam a látottak és tapasztaltakkal egybevetni és következtetéseket vonni, más szavakkal: az elméletet a természetessel, a valóval összeegyeztetni. Ilyenkor azután akadtam oly meglepő dolgokra, amiket könyvekben leirva nem találtam. Igy volt ez a jelen esetben is. Ismertem a ránk szállott ugynevezett hun-scytha alphabetek egyikétmásikát; láttam aztán 1884-ben az ötvösmű-kiállításon s később Bécsben a nagy-szent-miklósi kincset eredeti valóságában, láttam továbbá az ifj. Herpka Károly tanár által készitett galvanoplasztikai, tehát természethű utánzatokat azokkal az ákom-bákom betűkkel, s láttam az énlakai unitárius egyház menynyezetén most is ékeskedő „székely“ betűjű föliratot, s meggyőződtem, hogy mindezek, bár különböző időkből valók, egy forrásból, egy bölcsőből erednek: Scythiából, s a hun-magyar nemzet őskorából.

Hogy Szabó Károly, legjelesebbjeink egyike, nem ismerte vagy nem ismeri e kincs föliratait, nem csoda, mert azok jórészt csak 1884-ben, az ötvösmű-kiállítás alkalmával lettek ismeretesekké; de Dr Hampelnek okvetlenül fel kellett volna bennök ismerni a hun-magyar irást, ha a Bél és Oertelius által közlött alphabeteket ismerte volna, mert amabban megvan az a patkóalaku *ny*, mely a most említett csoportokban több izben, ezében pedig az *ő*, mely a fentebb említett két csésze köriratában fordul elő, s mely betűalakok sem a góth, sem a rún alphabetekben, de egyáltalában a világ semmiféle más alphabetjeiben nem találhatok; hiába kerestem ezeket a Faulmann-féle s más hasonló-művek alphabetjei között. De a ránk szállott alphabetek s a kincsen látható többi betűk közt is — bár sok évszázad választja el őket egymástól — oly csekély és lényegtelen eltérések vannak, hogy egykettő, de nem több kivételével, lehetetlen azokat félreismernünk.

És most lássuk, hogy boldogulunk e föliratok megfejtésével.

Az első szó, a mely figyelmemet magára vonta, egy világosan kiirt hun tulajdon-, egykor talán hivatalnév, méltóság. Tisztán, teljesen van beróva, nincs abban röviditès, mindössze ugyis csak két betűből áll; ez az a 81-es alakú két betű: Kájoni egyik *r*-je s a Harsányi-féle *u*, tehát *Ru*. Létezik-e még minálunk ezen név mint családnév, nem tudom, mert nekünk fájdalom még nincs olyféle családnév-jegyzékünk, mint a minőt a nagyérdemű Kriza János unitárius püspök állitott össze

a székely családnevekről. Ezek között, igaz, a Ru nevet nem találtam; de létezett e név Svájczban az anniviersi fekete hunok közt. Roux (e. Rú) atya, hittérítő, ki Indiában vértanúságot szenvedett, Luc helységből való születésű volt; e család utolsó sarját Roux Máriával temették el 1880-ban.[1])

Azt mondtam, hogy Rú talán hivatalnév volt, mert a keresztyény hittérítők különösen ezeket irtatták ki minálunk. Tudjuk ugyanis, hogy a keresztyénységnek Szent István által való behozatala után az ősvallás követői nehány kisérletet tettek annak visszaállítására, Magyarországon ugy, mint Erdélyben. Erre történt azután, hogy Béla, Endre öcscse, ki a Sándor-féle azaz a Csíki Székely Krónika szerént 1049-ben lett, bátyjával megosztozva, Erdély vezérévé vagy vajdájává, elrendelte, „hogy a méltóságok többé ne a régiek szokása szerént neveztessenek el, sem a családok, várak, helységek, várdák, hanem szentek neveivel cseréltessenek föl.[2])

Béla rendelete végre is hajtatott, mert azóta a régi, legveszedelmesebbeknek tartott hivatalnevek eltüntek. A mint ez így történt a székelyeknél, kétség kivül megtörtént, de már korábban, minálunk is.

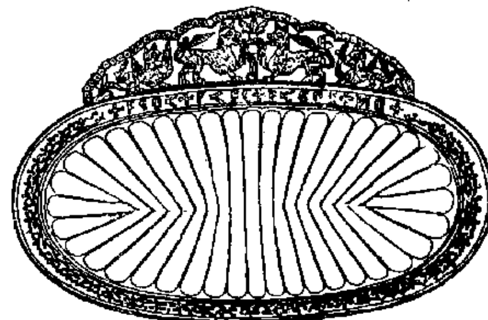
Dr Hampel volt az első, ki azon bekarczolt betükre figyelmeztetett, melyek az első (nálunk is legfelső) föliratnál a bevert betűk alatt és mellett állanak, s melyek nem egyebek, mint az azután bevert betűk előirása. Két ily előirás látható, mindkettő jobbról balra folyik, mi eléggé bizonyítja azt, hogy a föliratot jobbról balra kell olvasni.

1)

E fölirat betűinek alphabetjeink következő betűi felelnek meg:

r/sz n k j ü ny s l n g s l s ly é g

E fölirat egy hosszúkás csészén kivülről, egy fogantyú gyanánt szolgáló toldat alatt van alkalmazva. A fogantyún lyuk van zsinór ssámára. A betűk be vannak verve, és pedig egy már a csésze gyártásakor nekik szánt helyen, mely a czifraságoktól zsinóralaku diszítés által választatik el, és igy a föliratot bekeríti.

A csésze rajzát, felülről tekintve, itt adjuk; ennél az irás, mely kivülről veretett be, természetesen megfordítva, domborúan s nem oly élesen körvonalozva látszik.

A kétszeri előirásnak oka némi figyelem mellett könnyen kitalálható; az első előirásban a betűk közelebb állottak egymáshoz, s így a fölirat nem foglalta volna el az egész, már az edény gyártásakor neki szánt tért, minélfogva a karczoló az utolsó hat betűt, beleértve a két keresztet is, már nem karczolta be, hanem ujabban kezdte meg azt; ezt a második, a betűk beverésére irányadó beosztást a bevert betűkkel együtt adja a csoportban az első ábra, az imént bemutatott ábra pedig, könnyebb áttekintés végett tisztán csak a bevert betűket.

A keresztek itt nyilván választójelekül állanak, mert az első négy betű egyedül is szemlélhető két korsón bekarczolva, s így hihetőleg a többi három szó- vagy betűcsoport is önálló, egymástól független értelemmel bir.

---

[1]) Eredeti épségükben megvannak ott a Barthó, Bond, Kálló, Csepel, Danczó, Aba, Gyula, Jenő, Bol, Rov, Rú, Rúa, Várdó, Vió eredeti hun nevek. E népről, mint hallom, Horváth Mihály és Hunfalvy Pál is irt már, de értekezésük bír szerént csak nehány lapra terjed, s nagy szerepet játszik benne az a szerencsétlen szószármaztatás: igy éppen a Luc nevet lyuk szóból származtatják, holott Luc egy iszonyú meredek hegygerinczen csaknem legfönt fekszik. Nem is általok lettem e hun telepre figyelmes, hanem a Mayer-Berlepsch-féle svájczi útmutató által. Ezen és Felső Olaszországban találtató hun telepekről szóló művem, melyhez az adatokat 1884 óta gyüjtöm, legközelébb fog megjelenni.

[2]) »Quo tempore post iussit Bela Vajvoda Transilvániae ut non amplius dignitates more antiquorum nominarentur, non familiae, non arces, non villae. non castella. verum Sanctorum nominibus insignirentur. — — — et attamen dignitatum honorificarum nomina amplius non audiebantur, non Rabonban, Supremus Rector, sed Comes Siculorum, non Gyula, Harkáz, sed Vice Comes Siculorum etc. etc.« — A nemes székely nemzetnek constitutiói (végébez csatolt Sándorféle krónika.) Pesten 1818. 8-r.

A *g* és *l* állva ábrázoltatik e föliraton, nem dűlve, mint alphabetjeinkben, s mindkettő leginkább a Hickesius által közlöttekhez hasonlít. Az *l*-en a bizonyára a hun-magyar betűket nem értő görög művész tévedésből három ág helyett négyet alkalmazott. Hogy ez tévedés, bizonyítja két másik bevert fölirat s a többi bekarczolt *l*, melyeknek mindegyikén következetesen csak három ág van.

Az ezen föliraton szemlélhető három fekvő, balra nyiló ⊳ nyilván nem más, mint Λ vagyis *s*.

Az utolsó, D alaku betű pedig az összerótt *n* és *r*, vagy *n* és *sz*.

Ezeknek előrebocsátása után most már adhatjuk az egész föliratot latin betűkkel, a könnyebb olvashatás végett balról jobbra állítván össze azokat.

+ *g é ly s* — *l s g n* + *l s ny ü j* + *k nr* vagy *nsz* +

És most ismét ott állunk, hogy az egy *é*-t és egy *ü*-t kivéve, csupa mássalhangzókkal van dolgunk, mely körülmény ezen föliratoknak és az előző körirat egyfajúsága mellett tanúskodik, de egyszersmind a megfejtést is megnehezíti.

Az elaő szó tisztán „*egélyes*"-nek hangzik; „*egély*" a „religió" szó kifejezése az „ég" (coelum) gyökből, mintegy égi boldogságra vezető elméleti és gyakorlati erkölcstan; azon oknál fogva azonban, hogy az „egély" ujabb alkotásu szó, itt, legalább ily értelemben nem vehető.

Valóbbszinű, hogy „*Gelyes*", mert *Gellye* nevű helység van Veszprém megyében, mely név hajdanában személynév lehetett, de lehet még ma is.

Tudjuk Telegdi rudimentáiból, hogy a vég-*k* a szók elején is szokott használtatni; a fölirat két utolsó betűjegye, a *k* és az összerótt *nsz* e szerént „*Kenész*"-nek volna olvasható, mely hajdan személynév volt s talán találkozik ma is oly nevű család; Kenész nevet visel ma is hat hazai helység.[1])

Különben biztosan azt sem tudhatjuk meghatározni, hogy a keresztek által elválasztott betűk egy szót képeznek-e, vagy pedig mindegyikök egy-egy szónak a kezdőbetűje, azaz szójegyek-e, melyek összevéve talán valamely áldozási mondatot képviseltek, melyet akkor mindenki értett, mint mi értjük ma is a *J. N. R. J.* (Jesus Nazarenus Rex Judaeorum), a *S. P. Q. R.* (Senatus populusque romanus) a *T. K. R.* (Tekintetes Karok és Rendek) s más betűk által jelzett rövidítéseket.

Némaságuk ellenére e betűk mégis ékesen szóllanak a magyar irás ősisége mellett, mert valamennyiök talál alphabetjeink betűivel, az *ny* pedig éppen elvitázhatatlanná teszi, hogy ezek magyar betűk, mert ily alaku jegy a világnak összes más alphabetjeiben nem található, miről meggyőződhetik mindenki Faulmann többször idézett műveiből.[2])

2)

E négy betű az előző fölirat kezdetét képezi, s az itt adott alakban két korsón bekarczolva szemlélhető. A felső föliratnál a *g* a Hickesius által közlött *g*-hez itt már teljesen hasonló.

Értelme, mint már fennebb mondtuk, „Gelyes" lehet. [3])

---

[1]) Helyneveink nagy része megbecsülhetetlen emlékek a régi időkből, mert van köztök sok olyan, mely elnevezése által használatban már nem levő személyneveket tüntet föl, vagy jelentősége által az ott történt eseményeket örökíti meg. mint p. Kevebáza, Munkács, Szihalom (hajdan Színhalom), Esküllő, Pusztaszer, Hadivás sat.

[2]) Dietrich e betükből a következő értelmet erőszakolja ki: + ARV(I)K + VAKAI + VAKNS(ê)L + S(a)TH +, mely állitólagos góth mondat szerinte németül ezt jelentené: »Arvik Wache das Wachen gesättigt an Gutem,« mi magyarul annyit tesz, hogy »Arvik (Dietrich szerént góth tulajdonnév). Őrködjék az őrködés jóllakva jóval.« Kérdem: ki talál ebben csak egy csepp értelmet?

De különben hasonlítsuk össze e betűket a runák és góth betűkkel, s azt fogjuk találni, hogy legnagyobb részök még csak nem is hasonlít hozzájok. Dietrich ezen és a többi állításaira nézve egyáltalában csak nagy kérdőjellel felelhetnénk.

Dietrich e föliratban az (i), (ê) és (a) hangzók kihagyását azzal indokolja, hogy azok részére már nem volt hely. E föltevés teljesen alaptalan, mert az első előirás szerént nemcsak e három, hanem ezen felül még más két betű is fért volna el.

[3]) Dietrich ezt olvassa: ARV(I)K = ARWIK = Arwig.

3)

a) c)

b) d)

e)

A bevert föliratoknak alphabetjeink következő betűl felelnek meg:

r é s l cs ny k nd

A b) alatti bekarczoltnak:

r g s nd

az e) alatti bekarczoltnak:

n ly t g ly r n s g
cs sz

Ezen föliratok négy edényen szemlélhetők és pedig az *a*) és *b)* alattiak azon csészék egyikén, melynek fenekén az A) alatt tárgyalt körirat van, a *c)* alatti egy kelyhen, a *d)* alatti a szarún, az *e)* alatti pedig egy, az előbbenivel teljesen egyező kelyhen.

Mindenekelőtt arra kell figyelmeztetnünk, hogy a bevert betükön kétféle kéznek nyoma, vagy mondjuk, kétféle kézirat ismerhető föl, melyeknek egyike az *a)* és *b)* alatt, másika a *c) d)* és *e)*

alatt közölt egy és ugyanazon fölirat. Amazok, az *a)* és *b)* alattiak, határozottan szemesebb embertől származnak, mert az *l* következetesen csak három ággal van ábrázolva, a végen pedig következetesen *r* áll, holott ezeknél, a *c) d)* és *e)* alattiaknál, az *l* egy esetben öt, két esetben pedig négy ággal van ábrázolva, és két esetben az *r* helyett vég-*k* áll, miből joggal azt következtethetjük, hogy a két első fölirat a helyesebb s hogy azt a hun-magyar íráshoz értő vagy az előírást jobban szemmel tartó ember verte be.

A négy első betű után következő függélyes | kis vonalat ez úttal nem tarthatjuk sem *r* sem *sz*-nek, mert akkor bizonyára a többi betűkkel egyenlő hosszasága volna. Hihetőleg választójel gyanánt van oda helyezve, hogy a két betűcsoportot egymástól elkülönítse.

E bevert betűk, könnyebb olvasás végett balról jobbra állítva, tehát ezek:

nd k ny cz ¦ *l s é r*

tehát az egy *é* kivételével mássalhangzók; de mit jelentenek, szavak kezdő betűi-e, melyek a tulajdonosokra vagy valamely szent mondatra vonatkoztak, ki tudná azt most már meghatározni?[1])

A *b)* alatt hozott eféle betűk mellett vannak bekarczoltak is, és pedig (itt balról jobbra helyezvén azokat) a következők:

nd s g r

mely betűkből két magyarországi helynevet, egykor bizonyosan személynevet [2]) betűzünk ki: *(e)nd(e)s* és *(e)g(e)r*, azaz: „*Endes*“ és „*Eger*“. [3])

Az *e)* alatt hozott bevert betűk mellett szintén vannak bekarczoltak is és pedig (itt balról obbra sorolva fel azokat):

g s nr összerótt *ly* és *cz g t ly n*
vagy *nsz*

Mi szintén csak a betűket, csupa mássalhangzókat sorolhatjuk fel, de értelmöket megfejteni nem tudjuk.[4])

Egy füles korsón (bekarczolva) van ez:

4)

vagyis alphabetjeink betűivel:

l g m k n ly e r
s ss

ly r n e g
cs sz

ü t s

---

[1]) Dietrich egy (csakugyan ?) góth tulajdonnevet betűz ki, de ily módon GVNDIVAK(e)RS = Gundacker, tehát először megtoldja egy *e*-vel, azután kihagy belőle egy *i*-t és egy *v*-t. Bizonyára különös megfejtési rendszer, nem is tekintve a betükre rá erőszakolt hangértéket, mely körülményre a szives olvasót ujra figyelmeztetem.

[2]) Endes mint családnév a székelyeknél ma is létezik, Kriza János, Vadrózsák. Kolozsvár 1863. I. köt. 384 l.

[3]) Dietrich ezt EKAS-nak olvassa.

[4]) Dietrich többet tud, s ezt olvassa: »(h)ATKTO AIVI= »Aevi stacb (ein die Runen),« azaz magyarul: »Aevi szurta (karczolta be a rúnákat).« Ilyen megfejtésre, azt hisszük, felesleges minden megjegyzés.

Eddig Dietrich a szavakat jobbról balra olvasta, ezentúl azután a többit balról jobbra olvassa.

A betűket balról jobbra állítva, ezeket találjuk:

az első sorban: *r* fekvő *s*, összerótt *ly* és *s* *n* *k* *m* *g* *l*
vagy *sz*

a második sorban: *g* fekvő *s* összerótt *n* és *r* összerótt *ly* és *cz*
n és *sz*

a harmadik sorban: fekvő *s* *t* *ü*

A középső sor négy betűje előfordult az előző, bekarczolt 3. *e*) alatti föliratban is, s az ittenit avval összehasonlítva láthatjuk, hogy itt a második, ott pedig a harmadik betű hanyagul van bekarczolva.

Az itt közölt háromsoros föliratban az egyes sorok betűi különböző nagyságuak, mi azt gyanittatja, hogy mindegyik sor más-más karczolótól ered.

A fölirat betűi, az *ü*-t kivéve, mind mássalhangzók, s így nehéz, azokból valami bizonyosat kimagyarázni; csak az első sorban látunk tisztán egy szót: *n(e)k(e)m*.[1])

---

5)

azaz alphabetjeink betűivel:

m *ny* *t* *s* *g*

E két fölirat egymással teljesen egyező nyeles, serpenyőalaku csészére van beróva; a betűk, balról jobbra rakva, a következők:

g fekvő *s* *t* *ny* és megfordított *m*

A két utólsó betűt „*(e)ny(e)m*“-nek olvashatnók. [2])

---

6)

azaz alphabetjeink betűivel:

m *j* *u*

r *g* *ly*

E hat betű egy füles korsóra van karczolva; rakjuk őket balról jobbra, s lesz

az első sorban: *u* *j* *m*

a második sorban *ly* *g* *r*

---

[1]) Dietrich az egészből (most már balról jobbra olvasva) ezt sütötte ki nagy bölcsen: »IK OHSALA(h)AKTHO KES« = ich Ohsala stach (das) Gefäss (ein), vagyis magyarul: »én Ohsala szúrtam (karczoltam!) (be az) edényt.«

Ismételve s ujra kell figyelmeztetnem arra, hogy mily önkényüleg járt el Dietrich a betűk értékének meghatározásában, s ez, azt hiszem, fölöslegessé tesz minden más észrevételt.

[2]) Dietrich szerént AKENB-nek olvasandó, mi állítótag góth tulajdonnév.

Az első sornak némileg megfelelne a vasmegyei két „Unyom“ helység, vagy talán e szó „uj“, a második sorban a két utolsó betű ismét „Eger“-re emlékeztet.[1])

---

7)

8| azaz alphabetjeink betűivel: X|

E két betű egy kis poháralakn edényen szemlélhető: *Ru*. E két, egy szót képező betű kárpótlást nyujt a többi meg nem fejtettekért; mert egy hun-magyar tulajdonnevet ismertet meg velünk, mely — mint fentebb mondtuk — elvitázhatatlanul létezett.

---

8)

E két jegy nyilván összerótt betűkből áll, s megfelelnek azok a mai monogrammnak; a kisebbikben az *ly*-t és fekvő *u*-t, a nagyobbikban pedig a *zs*-t, vég- *k*-t, *r*-t és *u*-t tisztán lehet megkülönböztetni.

Mint láttuk, nehéz itt eligazodni, mert nem tudjuk, hol a szónak vagy mondatnak a kezdete, hol a vége. Igy például a 3. *e*) alatt bemutatott bekarczolt irás négy első betűje a következőktől semmi jegy által sincs elválasztva; pedig kell, hogy azoknak külön is legyen értelmök, mert megtaláljuk őket a 4) alatt közlöttek közt is, mint középső sort.

Sajnos, hogy e szerént e föliratok meg nem fejthetők, mert régi nyelvkincsünk általok bizonyára gyarapodnék; de azért e betűk némaságukban is becsesek ránk nézve, mert tanúságot tesznek arról, hogy alphabetjeink nem koholtak, mint azt némelyek velünk elhitetni szeretnék.

Mondhatnak irigyeink e föliratokra, a mit akarnak, azért hogy a *Ru* szó kivételével nem tudjuk megfejteni. Egyik-másik betű lehet ugyan hasonló a góth vagy bármely más alphabet betűjéhez, de összevéve nem szabad és lehet azokat más betűkkel azonosítani, mint a régi magyar betűkkel.

Berekesztésül álljanak itt Dr Hampel szavai.

„Bizonyos ez idő szerént csak a *B*) (nálunk *A*) és *C*) (nálunk *B*) csoportbéli föliratok egykorúsága.“

„Ezen egykorúság nyomós támpont annak megállapítására, hogy azon tizennégy darab, melyeken az érintett föliratok találhatók, ezeknek alkalmazásakor már együtt voltak, s így ez ismeretlen jegyek rejtélyes némaságukban is bizonyos hasznot nyujtanak.“

„E tizennégy darab között van kettő (a 15. és 16. sz. füles tálak,[2]) melyeknek a görög föliratuéval való stilisztikai rokonsága oly kétségtelen, hogy azok bizonyosan egy és ugyanazon közös műhelyből eredtek.“

„Ebből magából következik, hogy a *B* (nálunk *A*) és *C* (nálunk *B*) alatt említett csészék és korsók mind a Bouela és Boutaoul nevű két gepida (?[3]) fejedelem birtokában voltak. — — —“

„A föliratok tanulmányozásából látható, hogy a nagy-szent-miklósi kincs már az V. században két gepida (?) fejedelem birtokában volt.“

Csatlakozván Dr Hampel József jeles tudósunk azon nézete s meggyőződéséhez, hogy az összes kincs már az V. században a két, de nem gepida, hanem hun vagy magyar törzsfőnök birtoká-

---

[1]) Dietrich szerént: »VOLSI VAH« = Volsi wog (das Gold), azaz: Volsi mérlegelte (értsük hozzá Dierich akarata szerént: az aranyat).

[2]) Tehát nem kettő hanem három, tudniillik a két csatos, nálunk az *A* csoportbéli föliratok közt említett köriratos, és az egy hosszúkás, nálunk a *B* csoportbéli föliratok között első helyen említett csészék.

[3]) E kérdőjelet maga Dr. Hampel tette oda.

ban volt, részünkről már csak azt mondjuk, hogy áldott legyen az a néhány arasznyi föld, mely e kincset a népek tomboló viharja, tatár- és török-dúlástól megóvta, s áldott legyen a kéz, a kapa, mely azt ismét napfényre kerité, hogy megdönthetetlen tanúságot tegyen azon derék férfiak mellett, kik az ősi irás eredetiségét hirdették.

Hogy e kincset nem igen sokára elkészülése után, talán mindjárt a hun uralom felbomlása után rejtették a föld alá: arra vall azon körülmény, hogy annak ennyi, kezdettől fogva együvé tartozott darabja akkor még együtt volt.

Valamint Telegdi, Kájoni, Kaposi, Harsányi, Oertelius és mindazok, kiktől az alphabetek ránk származtak, úgy az énlakai egyház föliratának szerzője sem ismerték, mert nem ismerhették „Attila kincsét", s viszont az ezen lévő föliratok alkalmazóinak csontjai réges-régen porrá, hamuvá váltak volt már akkor, midőn Telegdi született. Igy egyik emlék bizonyságot tesz a másiknak hitelessége mellett, és semmivé válik azok tudákos okoskodása, kik ez irás eredetiségét tagadták vagy gyanúsították.

Hogy azok, kik e föliratokkal foglalkoztak, nem ismerték fel bennök a hun-magyar irást, annak oka az, hogy régi alphabetjeinket vagy nem ismerték, vagy pedig az álapostolok és hamis tanaik által tévútra vezettetve, nem találták azokat méltóknak az összehasonlításra. Hogy tudományunkkal mennyire jutnánk, ha ez irányt továbbra is követnők: azt eléggé világosan mutatja e példa[1].)

Az „Attila kincsén" lévő föliratokról szóló czikkünket berekesztjük a hun-magyar nemzet heraldikai s az ősi hitrege Turul-madarával, mely a korsók egyikén szemlélhető.

[1]) Ez év ápril hó második felében Szilágy-Somlyón találtak arany kincset, melyet szintén a góthoktól származottnak állitanak, de vajjon joggal-e?

A csik-szent-mihályi egyház föliratai.

Az ősi irás két más emléke létezett még a mult században Erdélyben.

Az egyik, melyről Kunics Ferencz jezsuita s kolozsvári tanár Kolozsvárt 1731-ben kiadott munkájában, mint akkor még létezőről tett említést, a csik-szent-mihályi egyházban volt szemlélhető.

Kunics Csik-szék nevezetesebb helységei közzé sorolván Szent-Mihályt, azt írja, hogy „e helységnek régi egyháza és föliratai vannak, melyeknek jegyeit (minthogy a görög, török és más betüktől nagyon különböznek) a régi scythákra vezetik vissza.“[1])

Minthogy e fölirat azóta elpusztult s annak hasonmása sem maradt ránk, róla nem szólhatunk.

Cornides, ki mintegy ötven év mulva a föliratok hasonmásának megszerzésében hasztalan fáradozott, már későn járt; Szabó Károly pedig, ki 1862-ben a székelyföldön utazva, Csikban is megfordult, a legilletékesebb férfiaktól hallotta, hogy a régi egyház átalakitásakor eltűnt föliratokra még a helybéli legvénebb emberek sem emlékeznek.[2])

A csik-szent-miklósi egyház fölirata.

Szerencsésebbek voltunk a másik ilyféle földirattal, mely ugyancsak Csik-széken, a szent-miklósi egyházban, 1749-ben fedeztetett föl.

Maga e fölirat ugyan elpusztult már; elpusztulhatott akkor, midőn 1777. és 1784-ben ez egyházat bővítették és falait átalakították.[3])

---

[1]) »Szent-Mihály i. e. Sancti Michaelis cum templo vetusto et inscriptionibus, quarum notae ad antiquos Scythas (multum enim a graeco, turcico, aliisque characteribus absunt) reiiciuntur.« Kunics, Dacica Siculia. Claudiopoli 1731. 12-r. 55. l.

[2]) Szabó Károly, A régi hun-székely irásról, Budapesti Szemle, 1866. V. köt. 133. 134. l.

[3]) Benkő Károly. Csik, Gyergyó és Kászonszékek leirása. Kolozsvár. 1853. 8-r. II. rész, 69. 70. l.

De fennmaradt e fölirat két hű, mert egymással egyező, de különböző időben s különböző kezek által készített másolata, melyek által a fölirat valódi léteztét is igazolva találjuk.

A Desericzky Incze által közzétett hasonmásnak hű másolata ez:[1])

A csik-szent-miklósi fölirat második hasonmása csak ujabb időben fedeztett fel és Szabó Károly kolozsvári tanár által ismertetett meg legelsőben.[2]) E hasonmás a maros-vásárhelyi Teleki-könyvtár többször említett kéziratában kétszer van meg, egyszer a régi betűk maguk, azután egy másik lapon a megfejtéssel együtt; hű hasonmása a következő:[3])

E két hasonmás teljesen egyezik egymással, csakhogy a Dezsericzky által közlött két, ez utóbbi pedig öt sorban van irva, melyeknek két utolsója rövidebb a három elsőnél. Azért van-e ez így, mert magán az egyház falán is így volt, most már meg nem határozható.

De feltünőbb azon körülmény, hogy az 1751-ki hasonmásokon még egy utolsó hatodik sort is találunk, ily érthetetlen megfejtéssel:

g. j. a. s. j. ly. ly. ll. d.

Azon kérdésre, vajjon a Dezsericzky által közlött hasonmásban ezen végső sor szándékosan volt-e mellőzve, vagy föliratunkhoz nem is tartozott s az egyház falán sem állott amazzal egy helyen, arra most már nem felelbetünk: de hogy a valószinüség ez utóbbi esetek mellett van, arra látszik

---

[1]) Dezsericzky e föliratot ily szavakkal kiséri: »En inscriptio Hunno-Scythica a dextra ad sinistram legenda, quae hodie quoque (1753) extat in templo loci Szent-Miklós, sive Sancti Nicolai inclytae Sedis Csikiensis Siculorum Transylvaniae; citra dubium Attilae posterorum.« Desericii, De initiis ac maioribus Hungarorum. Budae, 1753. 2-r. III. könyv, II. köt. 154. l.

Én az itt közlött rajzot Dezsericzky művéből átlátszó másoló papir segítségével készítettem, mely azután fényképezés útján kisebb alakra vétetett, s így a Dezsericzkyétől csakis a nagyságban különbözik.

[2]) A régi hun-székely irásról. Budapesti Szemle 1866. VI. köt. 108. l.

[3]) Az itt közölt rajz, kisebb alakra véve, szintén az előbbeni módjára készült.

mutatni azon körülmény, hogy ezen kérdéses utolsó sor minden betűje egymástól egy-egy ponttal van elválasztva, mig föliratunk többi soraiban a betűket lehetőleg összeróva s a szavakat találjuk több függőleges ponttal elválasztva.

Bármint legyen különben a dolog, az 1749-ki és 1751-ki hasonmások, malyek szemlátomást külön-külön másolótól származnak, annyit kétségtelenné tesznek, hogy a mondott években föliratunk valóban létezett.

Irodalmunkban eddig csak az 1749-ki első hasonmás volt ismerve, melyet legelsőben Dezsericzky adott ki 1753-ban,[1]) s az ő munkájából, kisebb alakra véve, de a lehető legnagyobb hűséggel utánozva, közlött 1794-ben Gyarmathi Sámuel,[2]) legujabban pedig, Gyarmathi után másolva, 1831-ben Nagy-Bányai Perger János[3]) és 1866-ban Szabó Károly[4]) tett közzé.

A fölirat ezen, 1749-ben vett másolatát — mint Dezsericzky irja — Szilágyi Sámuel erdélyi királyi táblai ülnök küldte Bécsbe gróf Batthyányi nádor fiainak nevelőjéhez, a székely Horváth Benedek kegyesrendi atyához, aki által ugyanezen kegyes rend tagjához, a tudós Dezsericzky Inczéhez juttatott s ennek munkájában 1753-ban közététetett.[5])

A második, 1751-ki május 26-án vett és általunk második helyen közlött hasonmás, mely eddig ismertetlenül hevert a maros-vásárhelyi Teleki-könyvtár egyik kéziratában, s melyről legelsőben Szabó Károly a régi hun-székely irásról szóló értekezésében tett emlitést, tudtomra most először közöltetik s ugyancsak ezen kéziratból van véve.[6])

Dezsericzky, az 1749-ben vett hasonmás első megismertetője, e fölirat értelmének megfejtésébe nem mert bocsátkozni, mert mint irja: — „jól lehet ezen (az általa közlött Bél-féle) alphabetben több betűjegyek a fönebb közlött fölirat vonásaihoz tökéletesen hasonlók, minthogy azonban némelyek különböznek s ezen kivül ezen emléken, mint látszik, némely rövidítések is fordulnak elő, azt igen nehéz olvasni és érteni."

Mindemellett a csik-szent-miklósi föliratnak most már hat rendbeli megfejtése ismeretes irodalmunkban.

1. Az első, mely azonban csak a legujabb időben került napvilágra, 1751-ből való; megfejtője, a maros-vásárhelyi kézirat irója nem nevezte meg magát. E megfejtés így hangzik:[7])

„*Urnak: meget: tegyeg fo: gvan: irnak: ezer öt: százegy: esztendőbeh: mátys:*
jános: estyián: kovács: tsinállik: mátyás mester: iusef mester tsinálták:"

Ezen megfejtésben a *tegyeg* szó teljesen érthetetlen, a *Jusef* olvasás pedig világos tévedé a helyes *Gergely* helyett.

Ki lehetett föliratunk ezen megfejtője, arra nézve magában az emlitett kéziratban legkisebb fölvilágosítást sem találunk.

2. A Dezsericzky által közlött hasonmás első megfejtése Bod Péteré 1768-ból, mely, csekély eltérésekkel, teljesen helybenhagyható olvasást ad. Bod Péter megfejtése, időszaki sorrendben, e szerént a második, s következőleg szói:[8])

„*Urnk: mgl: tgyg fo: gván: irnk: zröt: szaz gy: sztendöbn: malys:*
janos: stylan: kováts: tsinaltk: malyas mstr: grgly mstr tsinallak:"

azaz:

„*Urnak: meget: etegyeg fo: gván: irnak: ezeröt: százegy: esztendőben: Mátyás:*
János: Stylan: kovács: csinálták: Mátyás mester: Gergely mester csinálták:

Bod Péter e megfejtésében az *etegyeg* szintén érthetetlen.

---

[1]) Innocentii Desericii, De initiis ac maioribus Hungarorum. Budae. 1753. 2-r. II. köt. 154. l.

[2]) Gyarmathi Sámuel. Okoskodva tanító magyar nyelvmester. Kolozsvár, 1794. I. rész, 4. l.

[3]) Perger János. A magyar és hazája régenten. Pest, 1831. 8-r. 27. l.

[4]) Szabó Károly. A régi hun-székely irásról. Budapesti Szemle. Pest. 1866. Uj folyam VI. köt 107. l.

[5]) »Hanc inscriptionem (uti iacet) solicite exscriptam Vir spectatae Nobilitatis ac Eruditionis Samuel Szilágyi Judiciorum Regalium in Transylvania Assessor (uti vocant) transmisit nuperrime Vindobonam Illustrissimis Filiis Comitis de Battyán, nunc dierum Praesignis Palatini sive Proregis in Hungaria: Ipsum autem idem Apographum meas in manus Vindobona perlatum est.« Desericii, De initiis ac maioribus Hungarorum. Budae 1753. II. köt. 154. l.

[6]) A maros-vásárhelyi kézirat könyvtári jegye 1508. b. A csik-szent-miklósi fölirat abban két másolatban látható, és pedig a 3. és — annak megfejtésével együtt — az 5. lapon, mindkettőn e téves felirással: »Inscriptio Oratorii Oppidi Csik-Szent-Mártoniensis.« E tévedés azonban helyre van igazítva a kézirat 7. lapján, hol az öt pontból álló, a föliratra vonatkozó rövid birálat fölé már helyesen van irva: »Inscriptio Csik-Szent-Miklósiensis.«

[7]) A marosvásárhelyi Teleki-könyvtár 1503. B. könyvtári jegygyel jelölt kéziratának 5. lapján.

[8]) Bod megfejtését Cornidesnek Hájoshoz intézett, Jerney szerént 1780. november 25-én kelt leveléből közli Hájos, Literaturae Scythico-Magaricae Monumentum czimű kéziratában. Innen közli azt Jerney János. Tudománytár, Uj folyam VIII. kötet, 1840. és Szabó Károly, A régi hun-székely irásról szóló értekezésében. Budapesti Szemle. 1866. VI. kötet.

3. A harmadik megfejtés Gyarmathi Sámuelé 1794-ből, ki egészben véve helyes utat követett ugyan, de egyes helyeken tévedésekbe esett. E megfejtés a következő[1])

„Urnk: mgt: igyg fn: iran: gyzer: cs (= 4) szrt: szazgy: sztenlő: matys: janos: slyin: kovats: tsealtk: matyas mestr: grgly mstr tseallak:“

azaz:

„Urunk: meget: tege fo: gvan: irank: egyezer: négyszerte: szdzegy: esztendő: Mátyás: János: Stylan: Kovács: tsealldk: Mátyás mester: Gergely mester tsedlták:“

Értelme:

„Urunk születése után a régi időktől fogván iránk ezer négy szdz egy esztendőt. Mátyás, János, Styilan kovács csináltdk, Mátyds mester Gergely mester csindlták.“

Ebben a megfejtésben a *tegye* szó érthetetlen, az évszám pedig téves.

4. A negyedik megfejtés Katancsich Péteré 1798-ból, mely nemcsak hogy a valódi értelmet meg nem közelíti, hanem teljesen érthetetlen, nevetséges szóhalmazt ad; ez a következő:[2])

„Vuni mast tögy-fo, s a van eo pinizurt, ecs as eo il erdőbe, mabőt János, s bote kovacs, csinal ti, ma böas mastu, avagy mastu csinaltas.“

Azaz:

„Van-e most tölgyfa s ka van jó pénzért, és a jó itt erdőhöz, ma vett János, s vette kovács, csinálj te, ma vekess mástúl avagy mástul csindltass.“

Hol van ez értelmezésben a helyes értelem?

Csodálni való, hogy Katancsich, ki a föliratot valódi „hun-székely“ betűkkel irottnak tartotta, a Telegdi és Bél-féle alphabetet, a fölirat megfejtésének igazi kulcsát elvetette, s e helyett képzeltet s így bamisat teremtett magának.

Mi lehetett e kulcs, azt ő nem mondja; hogy azonban az általa koholtnak állított „székely“ alphabetet teljesen el nem vetette, kitetszik abból, hogy azt a két szót, melyet helyesen olvasott *János* és *kovács*), egyedül csak annak segélyével lehetett így olvasnia.

Valóban csak sajnálhatjuk — jegyzi meg Szabó Károly — a jámbor Katancsichot, a székely irás ügyére hasztalanul vesztegetett álmatlan éjeiért.

5. Az ötödik megfejtés, 1840-ből, az álnevű Fénykeresőé (Szabó József, soproni volt tanáré), ki a föliratot ciryll-féle szláv betűkkel irottnak képzelvén, abból, csak ő tudja, miféle csűrés-csavarással, borzasztó magyarságu szavakat sütött ki, melyekből józan értelmet csikarni lehetetlen. E megfejtés így szól:[3])

„A Szent Mig-gchlos ezen sz. szekg hazah igektvhe mhl iansl lehgn ksszag gnargi mahlmző igithmző gnarga.“

Azaz:

„A sz. Miklós ezen sz. székes egyháza ügyekitvője (ügyitője) Mihály angyal legyen község könyörgő (v. ükönö őrje) műélvelmező ügyitemező (ügyetemes) könyörgőe (v. ükőne őrje).“

Fénykereső ezen szörnyeteg megfejtésére minden további megjegyzést feleslegesnek tartunk.

Végre a hatodik megfejtés, 1866-ból, Szabó Károly, kolozsvári tanáré, kinek megfejtése, némi eltéréssel, Bod Péterével egyez. E megfejtés így hangzik:[4])

„Ur-n-k: m-g-t: ti-g-fo: gv-a-n: i-r-n-k: zr-ö-t: sza-z-gy: sz-t-nd-ö-h-be: M-a-ty-s: J-a-n-o-s: S-ty-a-n: k-o-va-cs: cs-n-a-lt-k: M-a-tya-sm-st-r: Grg-ly m-st-r-cs-n-a-lt-a-k:“

Azaz:

„Urunk megettig fogván irunk ezerötszázegy esztendőhbe Mátyás János Estyán kovdss csendlták, Mátyás mester Gergely mester csendlták.“

Szabó Károly e megfejtését, mint kétségkivül a leghelyesebbet, részünkről is elfogadjuk és hiszszük, hogy a *„fo ;-gv-a-n* szónál az elválasztó pontok csak tévesen helyeztettek oda a fölirat készítője által, s hogy az *f*-nek az a félholdalaku ragasztéka is nem *ny*, hanem csak az *f*-nek először nem sikerült kigömbölyitése, mert ezt fel nem téve, értelmet nem lehetne kihozni. *„Urunk“* szó helyébe azonban, Telegdi szabálya szerint, okvetlenül *„Urnak“*, *„irunk“* helyébe pedig *„irnak“* szót véljük alkalmazandónak; *„esztendőhbe“* helyett végre olvasandó *„esztendőbeh“*, (ha mindjárt természetesebb is az első), mert az X alaku betű csak *b*-nek, a rá következő betű csakis *h*-nak vehető, melylyel az *e* betűt, székely módra, megnyujtani akarták.[5])

---

[1]) Gyarmathi, Magyar nyelvmester, Kolozsvár 1794. 8-r. I. rész, 4—6. l.

[2]) Katancsich, De Istro einsque adcolis commentatio Budae. 1798. 4-r. 307—309. l.

[3]) A csik-szent-miklósi templomban levő régi felirásról. Tudományos gyűjtemény. 1840. V. köt. 99—102. l.

[4]) A régi hun-székely irásról. Budapesti Szemle, 1866. VI. köt. 112. l.

[5]) Ámbár meggyőződésem, hogy ez igy van, még sem vettem fel e két betűt az alphabetbe, nehogy, szándék nélkül is, valakit félre vezessek.

Szabó Károly jeles birálatát e fölirat hitelességéről kivonatban, de saját szavaival adjuk a következőkben:

„— — — e fölirat, mint tartama bizonyítja, az 1501-dik évből való, s mint a szövegében előforduló és a székelyföldön ma is hallható némely tájszólási sajátságokból kitünik, iskolázatlan emberektől, azon magokat egyenként megnevező székely mesteremberek valamelyikétől származott, kik az egyház általok történt építésének emlékét akarták örökítni. Valódi kincs e föliratnak, mint látszik, gondosan vett hasonmása is, mert Telegdi koránál majdnem egy századdal régibb emléket tüntet elő, melynek betűi egy-két kör- és félköralakút kivéve, mind egyenes és merev szegleteket képző vonásokból állanak, s tisztán mutatják a székely irás eredeti rovási jellemét, mely a Telegdi és utódai által irt alphabetekben mind inkább elmosódik, a nélkül azonban, hogy a betű alakok lényegesen különböznének.[1]"

„— — — — — — — — — — — — Azt hiszem, hogy tekintetbe véve föliratunk szövegének nyelvezetét és tájejtési sajátságait, milyenek *esztendőhbe* (szeréntünk *esztendőbeh, Estyán* (István helyett), *csendáltak* senki sem teheti alaposan azt az ellenvetést, hogy föliratunk nyelve a XVI. század elejéről való népnyelvvel ellenkezik. Ugyanezt mondhatom a fölirat tartalmára nézve is, melynek egyszerűsége a XVI. századi iskolázatlan székely mesteremberek fogalmazását mintegy homlokán viseli."

„A föliratnak, mint szövegében olvassuk, 1501-dik évből való származása és így hitelessége mellett döntő bizonyságul tanuskodik betűjegyeinek jelleme is. Ha az 1749-ki hasonmás merev szögletes betűalakjait figyelmesen megtekintjük, meg kell győződnünk, hogy itt olyan ősrégi alaku irással van dolgunk, mely eredeti egyszerű rovási jelleméből úgyszólván még alig vesztett valamit, s így az eredetit oly korból valónak kell tartanunk, midőn krónikáink és régi iróink szerént e betűket csak fába vagy kőbe rótták, de mai mód szerént tentával papirosra még nem irták. Mint láttuk, történelmi adataink egész a XVI. század végéig a székely irásról mint rovásról tanúskodnak, s csakugyan a hun-székely betűk papirosra irt legrégibb, legalább tudtunkra legrégibb példánya a XVI. század legvégéről való.[2]) Ez a Telegdi munkájában 1598-ban közlött alphabet, melynek némely betűi az eredeti merevségtől tetemes eltérést, s folyékonyságra hajló alakot mutatnak, mi egyrészt az iskolában latin betűkhöz szokott leiró izlésének, másrészt, s talán még inkább az irásra használt anyagnak és eszköznek és igy azon könnyedségnek tulajdonítható, mely által az irás a rovásnak hasonlíthatatlanul fölötte áll."

„Hogy föliratunk 1749-ki hasonmását nemcsak koholtnak nem tarthatjuk, hanem minden betűjében hitelesnek kell elismernünk, arra nézve döntő bizonyságul hozhatom föl e fölirat 1751-ki hasonmását, mely eddig ismeretlenül és használatlanul hevert a maros-vásárhelyi könyvtár 1503. b. szám alatti kéziratában, Telegdi Rudimentái másolata elébe igtatva. Itt ez ujabb hasonmást két példányban találjuk, melyeknek egyike magát e föliratot, másika az egyes betűk alá irt megfejtést is adja, némi különbözésekkel Bod Péter olvasásától, alján ezen kelettel Discripta Anno 1751, die 26. May.[3])"

Hogy a szent-mihályi és szent-miklósi egyházak föliratai elpusztultak, az csak a helybéliek gondatlanságának s a tudatlanság rombolásának köszönhető.

Krónikásaink és iróink elég bőven irtak a székelyföldön gyakorlatban volt ősi irásmódról, s igy természetesen egy-két század előtt még sok ily emléknek kellett létezni. Fájdalom nem akadt senki azon korban, ki a tudósításoknak végére járt s a föliratokról hasonmásokat véve, azokat az utókor számára megmentette volna.

Ezen sajnos mulasztást mentegethetjük némileg a székelyföld félreeső fekvésével, elszigeteltségével, bár e részben az ott élt tudósaink hanyagsága alig palástolható.

Ha nekünk a korábbi századokban voltak volna oly tudósaink kik míveltségtörténelmünk e lényeges kérdésére több súlyt helyeztek volna: most bizonyosan az eddigieknél több emlékét ismerhetnők az ősi irásnak. Igy csak a véletlen szerencsének köszönhetjük, hogy nehány kevés ily emlékünk fönmaradhatott.

---

[1]) Szabó Károly. A régi hun-székely irásról. Budapesti Szemle. 1866. V. köt. 135. l.

[2]) Itt azonban bátorkodom Priszkusz azon följegyzésére figyelmeztetni, mely azt mondja, hogy a hun szökevények neveit irásról, tehát hihetőleg bártyalapról olvasták le. Ha ezek névsora fára volt volna róva: Priszkusz, mint előtte föltünő uj dolgot, aligha föl nem emlitette volna.

[3]) Szabó Károly. A régi hun-székely-irásról. Budapesti Szemle. 1866. VI. köt. 113—114. lap.

Az énlakai unitárius egyház fölirata.

Megbecsülhetetlen nemzeti kincscsel, régi magyar betűjü fölirattal dicsekedhetik Énlaka, erdélyrészi helység ma is.“ [1])

E fölirat az ottani unitárius régi egyház deszka-mennyezetén az orgona fölött szemlélhető; fölfedezője báró Orbán Balázs, a székely föld nagyérdemü kutatója és leirója.

Közölték e fölirat másolatát és értelmezését maga a fölfedező[2]) és Szabó Károly tanár.[3])

Én magam is láttam és másoltam e föliratot.

1888. évi julius 13-án kopogtattam Győrffy Ferencz, Énlaka unitárius lelkészének vendégszerető házánál. Vele mentem fel óriási hársfák árnyékában, és régi sirkövek között a meredek dombon fekvő egyházba, melynek küszöbét áhitattal léptem át. Szemem a mennyezetre irányult, mely egymást derékszögben keresztező léczek által egyenoldalu négyszögű fiókokra van osztva, melyek mindegyikének hossza és szélessége mintegy 55—55 centimeter. E fiókok vagy táblák az oly kedves és mind máig nálunk is divatos tulipános modorban, igen diszesen vannak kifestve. E virágdiszitések egészben vagy részben csak ott hiányzanak, hol a különböző föliratok számára helyt kellett hagyni.

E fiókok nehányában latin föliratok vannak, az orgona fölött pedig, a középső fiókon, a régi magyar fölirat, melynek két sora az egyház hosszirányában folyik.

A betűk magassága mintegy 5 centimeter.

A fölirat másolásánál különös figyelmet forditottam az egyes vonalak mikénti állására s a betűknek egymástóli távolságára is, mi nekem, ki éveken át rajzolással foglalkoztam, nem vált nehezemre.

A fölirat hasonmása ime ez:

·Deut: VI·

Értelme a Telegdi és Bél munkájában közlött valamint a Kájoni által másolt alphabetek és a csik-szent-miklósi fölirat hasonmásának egybevetése és használata mellett Szabó Károly által csakhamar meg lőn fejtve.

„*Deut. VI. n e t s i za gy -e k a cs i a n s u m s u i gy r o e g*

azaz: *Georgyius Musnai. Csak egy az Isten. Deuteronomium. VI.*[4])

[1]) Énlaka, hajdan Jenlaka, az egykori Udvarhely-széken, Székely-Keresztúrtól északra mintegy két és félórányira, a Gagy vize völgyében, a regényes Firtos hegy tőszomszédságában fekszik.

[2]) Orbán Balázs, A székelyföld leirása. Pest 1868. I. köt. 124. l.

[3]) Szabó Károly kisebb történelmi munkái. II. kiadás. Budapest. 1878. 8-r. II. köt. 189—196. l. és ugyanaz a régi hun-székely irásról szóló értekezésében. Budapesti Szemle, 1866. V. köt. 114—143. l. és VI. köt. 106—130. és 233—277. l.

A Székelyföld leirása czímű műben valamint Szabó K. kisebb történelmi munkái-ban az »*az*« szóban az *a* betű nem egészen hiven van ábrázolva. A Budapesti Szemlé-ben pedig egynehány betű dűlt, holott a föliraton a betűk függélyesen állanak.

[4]) Különös, hogy e megfejtés szerént az alsó sor képezné az első sort. Ez, valamint hogy az *e*-t a *gy*-től elválasztották volna, nem igen hihető; továbbá a „*Musnai*“ szó utáni betű nem is *cs* hanem *p*. Azt véljük tehát, hogy a fölirat felső sora az első, mely igy hangzik: Deuteronom. VI. *(e)gy az Isten.*

a második sor pedig: *Georgyius Musnai p a k o.* Hogy e négy utolsó betű, mely nyilván rövidités, mit jelenthet, most már meg nem határozható.

Ki volt az itt említett Musnai György, s mikor készült ez unitárius jelmondatu fölirat, azt megmondja az egyház mennyezetén lévő több latin fölirat egyike. E fölirat magyar fordításban így hangzik:

„Ez egyházat, mely a kegyetlen tatárok dúló kezei által 1661-ben hamuba dőlt s a jenlakai (= énlakai) és martonosi lakósok jótéteményéből és isten iránti kegyes buzgóságából az egy igaz Isten tiszteletére mennyezettel fedeztetett, festői mesterséggel díszesíti 1668-ban Musnai György, Árkosi János lelkipásztorsága idejében.[1]"

Musnai György, mint nevéből következtethetjük, az Énlakához nem messze eső Musnára való székely volt, ki a hamuba dőlt egyház ujdon mennyezetét, melyet egyik rajta levő latin fölirat szerént helybeli asztalos mester Szász András készített[2], a köznépünknél annyira kedvelt s már fentebb említett díszes tulipános modorban, a mennyire falusi művészből kitelhetett, oly díszesen kifestette.

Musnai nem elégedvén meg azzal, hogy festői hirét az igen csinosan irt több rendbéli latin föliratokban örökítse meg, bizonyosan a latinul nem értő, de a székely betűket ismerő köznép kedvéért irta föl ismét nevét, az unitáriusok kedvelt jelmondatával együtt az egyház mennyezetére, s midőn nevét és hitelvét az ősi betűkkel oda abba a kis táblába följegyzé, nem gondolta, hogy az által nevét örökítendi, s nem gondolta, hogy nemzetének egy megbecsülhetetlen kincset tesz le.

E fölirat uj bizonysága annak, hogy az ősi irásmodor mint föliratí irmodor a XVII. században még annyira el volt terjedve, hogy az egyszerű falusi mesteremberek is ismerték.

Midőn néhai Kriza János unitárius püspök s a tudományok buzgó apostola báró Orbán fölfedezéséről tudomást vett: rendeletet adott ki, hogy e szent ereklye sérthetetlensége fölött kellő gonddal őrködjenek. Igy nem kell félnünk, hogy ezt is, mint a csikiakat, valamely barbár ujitás megsemmisítse.

A debreczeni könyvtárban létezett, régi magyar betűkkel irott könyv.

Az eddigi emlékeken kivül még egy emlék létezése van irodalmunkban feljegyezve, melyet a hun-magyar irás valóságos emlékei közzé sorozhatunk: a Komáromi Csipkés György által említett debreczeni könyv, melyről azon alkalommal tett említést, midőn Boxhornius téves nézetét, ki a már Szamosi által is említett firenzei könyvet magyar könyvnek vélte, helyreigazította. „Boxhorn Márk — irja Csipkés — a leydeni akademia hires történettudósa azt állítja ugyan, hogy a magyarok régi irása lefelé folyik (éppen ugy mint a chinaiaké, amilyent én Utrechtben egykor magam is láttam) s hogy egy ily betűjellemekkel nyomtatott könyv a toszkánai nagyherczeg könyvtá-

---

[1]) Eredeti szövege ez: »Hocce templum per manus noxias immanium Tartarorum Anno 1661. in cineres redactum, beneficio et pio erga Deum zelo incolarum Jenlakiensium et Martonosiensium in honorem unius veri Dei lacunare tectum, arte pictoria insignitur. A. 1668. per Georgium Musniensem, pastore existente Johanne Árkosi.«

[2]) »Per manus mensary Andreae Szász de Jenlaka.«
Egy másik fiókon e latin distichon áll:

»Condidit in terris hominem Deus unicus unum,
Factus homo multos fecit in orbe Deos.«

»Tempore aedilium Math. Balint, Petri Sebestyen, Geor. Miklós And. Sigmond.«
Szabó Károly a latin föliratok szerzőjének az akkori énlakai unitárius lelkészt, Árkosi Jánost tartja.

rában is létezik; de téved. Mert van nálunk (Debreczenben) is régi magyar betükkel irott könyv, de semmi effélét nem veszünk észre benne, jóllehet ezt a régi irást olvasni, érteni, sőt még mai nap is tudjuk irni."[1])

Magokból ez idézett szavakból ugyan nem lehetne teljesen meggyőződnünk arról, hogy a kérdéses könyv, mely után Bél Mátyás már 1718 körül hasztalan tudakozódott,[2]) vajjon csakugyan régi magyar betükkel volt-e irva; de szerencsénkre eloszlat erre nézve minden kétséget Szabó Károly, ki azt irja, hogy máig is megvan Komáromi Csipkés Györgynek épen ezen betükkel irott egy pár sora, melyek semmi kétséget nem hagynak fenn az iránt, hogy ő a Telegdi-féle magyar alphabetet használta, következéskép a debreczeni könyv, melynek régi magyar betüivel, mint maga mondja, ő is tudott irni, nem lehetett másféle betükkel irva. E sorokat Csipkés Leydenben 1653. márczius 12-én irta be egy héber és egy görög emlékmondat közzé, barátja Kis-Marjai Veszelin Pál emlékkönyvébe, melyet Szabó Károly a 60-as évek elején a debreczeni fölskola könyvtárában látott és forgatott[3]) Értelmök ez: „Elég énnékem az isten kegyelme" és „esmerd meg magadat." Ugyanezen emlékkönyvben található még Miskolczi C. Gáspár által hasonló betükkel s „Franequerae Frisiorum 3. Febr. 1654." kelettel beirva a következő szentirási hely: „Légy hü mind haláliglan, és tenéked adom az életnek koronáját."

Minthogy tehát Csipkés emléksorainak betüi a Telegdi-féle alphabettel teljesen egyeznek, világos, hogy a kérdéses debreczeni könyv is régi magyar betükkel volt irva.[4])

A Király Pál tanár birtokában levö kódex és egyéb emlékek.

Az országos régészeti és embertani társulat 1888. márczius hó 27-én tartott ülésén Király Pál úr, a budai állami tanítóképezde tanára egész gyüjteményét mutatta be a hun-magyar irásjegyekkel irott s eddig ismeretlen emlékeknek.

Az értekező három rovott, illetőleg metszett adatot mutatott be. Az egyik egy lánczos fabuzogány, melyen a fölirat ez: „Ez az Aladáré" — A másik két föliratot még nem sikerült tökéletesen megfejteni.

A legérdekesebb és legfontosabb adata az értekezőnek egy 68 negyedrétlapra terjedő irott kódex, a mely minden valószínüség szerént a XVI. század második feléből, vagy legkésőbb a XVII. század elejéről származik, a mely hegedős énekekből álló gyüjtemény s összesen 54 éneket tartalmaz.

---

[1]) »Dicit quidem Cl. D. Marcus Boxhornius, celebris in Academia Leydensi Historicus, Historiae Universalis pag. 181. ad annum Christi 103. vetustam Ungarorum scripturam, deorsum tendere; (non secus ac Chinensium, quam et ego ipse olim Ultrajecti vidi) et librum quendam, typis istiusmodi exaratum Florentiae, in Bibliotheca magni Ducis Hetruriae, asservari; sed labitur. Extat etenim et apud nos liber, literis vetustis Ungaricis exaratus, sed nihil tale in eo observamus, quamvis scripturam istam vetustam legere, intelligere, praeterea etiamnum hodie scribere eadem possimus.« Georgii Csipkés Comarini Hungaria Illustrata. Ultrajecti 1655. 12-r. 21. l.

E ritka könyv megvan a többek közt a magy. tud. Akademia könyvtárában, M. Nyelv O.105. könyvtári jegy alatt.

[2]) Matthiae Belii, De vetere literatura Hunno-Scythica exercitatio. Lipsiae 1718. 4—r. 50. l.

[3]) Másolni akarván ez irást, levélben kérdést intéztem a föiskola igazgatóságához, ha vajjon megszemlélhető-e ez emlékkönyv: minthogy azonban választ nem kaptam: abbanmaradt az odautazás.

[4]) Szabó Károly. A régi hun-székely irásról. Budapesti Szemle 1866. VI. köt. 118. l.

A kódex minden tekintetben meglepő. Szavai, sőt mondatai is oly tiszta magyarságnak, hogy idegen hatásnak nyoma sem látszik rajtok, és sok ősmagyar szó van bennök.[1])

A régi magyar betűjű kézirat Treutler Jeromosnak egy, Marburgban 1606-ban kiadott jogügyi munkájával[2]) egy kötetbe van kötve, s pedig annak egy része Treutler műve elébe, másika annak közepébe, a harmadik annak végére.

Az ülésen fölmutatott emlékek leirását és szövegök megfejtését maga a tanár úr tartotta fönn magának; én az ő engedelmével a kódexben található többféle kézirásból ezennel két mutatványt közlök:[3])

Némelyek azt vélik, hogy ez azon debreczeni könyv, melyről Komáromi Csipkés György tett említést s melyről fönnebb volt szó.[4])

A hun-magyar irás hiteles és becses emlékei közzé számíthatjuk végre még annak összes alphabetjeit, melyek közül, a csik-szent-miklósi föliratét be nem értve, tizenegyet mutattam be.

Ennyi az, mit a hun-magyar irás kétségtelen emlékeiül elfogadhatunk; de erős azon hitünk és reményünk, hogy az ősi hazában, nevezetesen pedig az oroszországi múzeumok rejtekeiben lesz még több, mit ez emlékek közzé fogunk sorozhatni.

Egyelőre megelégszünk azzal, hogy a nagy-szent-miklósi aranykincsen lévő föliratok, habár értelmöket nem is sikerült teljesen megfejtenem, alphabetjeinkkel egyeznek, s azokkal azonosak; alphabetjeink tehát nem a XVII. század koholmányai, hanem becses és elvitázhatatlan maradványai az ősi időknek, s fényes és csalhatatlan bizonyságai elődeink irástudásának az ó-korban.

---

[1]) Én ez oknál fogva azt hiszem, hogy e könyv egy sokkal régibbnek másolata.

[2]) Hieronimi Treutleri F. C. Selectarum Disputationum ad Jus Civile Justinianaeum quinquaginta libris pandectarum comprehensum. Marpurgi 1606.

[3]) E mutatványok első két sora a kódex pirossal jelzett 10. lapjáról, a harmadik és negyedik sor pedig annak közepéből való.

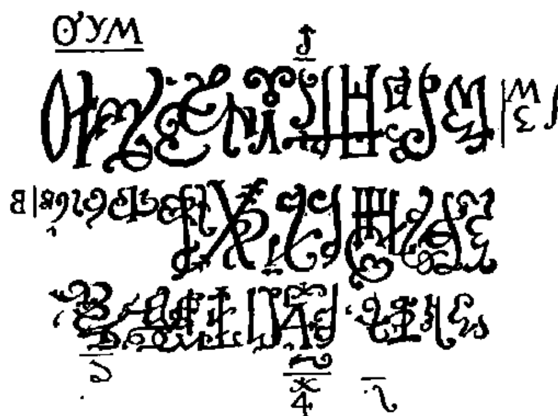
A másolatokat átlátszó másoló papirral készítettem, s így azok az eredetivel teljesen egyeznek.

[4]) Alig hogy e kódex napfényre került, már is találkoztak olyanok, kik annak hitelességét kétségbe vonták s azt állitják, hogy a könyvön látható égési helyek mesterségesen égettettek be, hogy így hihetőbbé váljék azon következtetés, hogy e könyv a debreczeni könyvtár égésekor megmentetett. Ez nézetem szerént fölösleges fáradság volt volna, mert könyvet meg lehet menteni anélkül is, hogy az az égés nyomait magán hordozza.

Déli Szibériában található régi följratok.

A kétségtelen emlékek után felsorolandóknak vélem még azon föliratot, melyet Strahlenberg Fülöp János Stockholmban 1730-ban kiadott művében közzétett[1]) s melyeknek legtöbbje régi betűinkkel meglepően egyez.

Ennek bizonyságára oda helyezzük az általa közlött betűjegyek némelyike mellé a függélyes, illetve vízszintes vonalak által elválasztott megfelelő régi magyar betűket.[2])

Hogy Strahlenberg rajza mennyiben talál az eredetivel, nem tudom; bizony ügyes rajzolónak kellett lenni, ha e bonyolodott, összevissza kuszált írást, a mellett még kisebb alakra véve, híven másolta. Rajzolási ügyessége mellett bizonyítani látszanak a betűknek szép, merész hajlásai.

Strahlenberg, ki a mult század elején mint svéd katonatiszt orosz hadifogságba került, s az orosz kormány engedélyével tudományos czélból utazásokat tett Oroszország bensejében, azt írja, hogy ily föliratok, melyeket déli Szibéria régibb lakói egykoron használtak, még igen gyakran találhatók sziklákon, sírköveken a Jeniszei folyó partjain, Tobol és Irtis folyók forrásainál; találhatók továbbá — ugymond — az ily betűjű föliratok ugyancsak Szibériában az Irbyht folyó forrázánál, mely folyó a Nytzába, ez ismét, Japantin és Tjumen városok között, a Tura folyamba ömlik. Leggyakrabban azonban találhatók a Pyschma folyó partjain, mely Tjumen és Tobol városok közt szintén a Turába ömlik, a hol e kitörülhetetlen, vörös, beégetett (?) föliratok a parti sziklafalakon sok évszázaddal daczoltak. Strahlenberg megjegyzi, hogy e folyó a föliratok sokaságától kapta nevét, midőn az oroszok Szibériát elfoglalták; mert — ugymond — Pyschma orosz nyelven írást vagy írásokat jelent.[3])

Strahlenberg a fönti betűkhöz hasonlókat mutat be továbbá az V. tábla *A* és *D* rajzain, valamint a XII. táblán ábrázolt kőszobron is, mely férfi alakot mutat, összetett kezében az áldozó poharát tartva, mely hasonlít azon alakokhoz, a melyeket Jerney János talált a Fekete tenger környékén.[4])

Strahlenberg ez utóbbi rajzain látható betűjegyekkel teljesen egyezőket találunk a marosvásárhelyi kézirat 8. lapján is[5]), melyeket a többször mondott módon, híven másolva, ime itt adunk.

---

[1]) Das Nord- und Ostliche Theil von Europa und Asia. Stockholm, 1730. 4-r. XVII. tábla.

[2]) Én ezen föliratot Strahlenberg művéből másoló papirral, tehát teljesen híven rajzoltam le, mely rajzom fényképezés által kisebb alakúra vétetett.

[3]) Das Nord- und Ostliche Theil von Europa und Asia. Stockholm, 1730. 4-r. 363. 368. 369. és 521. l. l.

[4]) Jerney János keleti utazása a magyarok őshelyeinek kinyomozása végett. Pesten. 1851. 4-r. II. köt. I. és II. tábla.

[5]) E följrattal: Vide characteres Sibericos similes in Siberia repertos.

Strahlenberg és a maros-vásárhelyi kézirat itt bemutatott betűjegyeit nem mint ősi irásunk emlékeit közöltem, mert nem is tudom, mennyiben találnak az eredetiekkel; én csak figyelmeztetni akartam honfitársaimat azon kincsekre, melyek a régi hazában, déli Oroszországban, még most is műveletlenül találtatnak.

Legyen föladatunk nekünk, kik nemzetünk valódi dolgaival foglalkoznnk, ezen, ugy látszik dús kincses bányáknak felkeresése és művelése. Kell, hogy megvizsgáljuk e helyeket, akár én leszek a szerencsés, akár más. Egy a mai nap létező hathatós segédeszközzel, a fényképezéssel, híven és gyorsan másolhatjuk e föliratokat, melyeknek megismertetése és megfejtése által ősi nyelvünk és történetünk ismerete bizonyára tetemesen gyarapodnék. Biztosít eziránt a Strahlenberg által közölt fölirat legelső szava: Rov, mely név az anniviersi hunok között mint családnév, nálnnk pedig Roff alakban, mint helységnév létezik.

Végül fel kell még sorolnunk mindazon tárgyakat és iratokat, melyek részint csak képzeletben léteztek, részint pedig koholmányokuak bizonyultak vagy régi irásunk valódi emlékeivel tévesen hozattak kapcsolatba, ámbár azokkal semmi összefüggésben nem állottak vagy állanak.

Koholmányok s egyéb, a hun-magyar irással tévesen kapcsolatba hozott tárgyak.

Attila hun föliratu pénze.

Friesen Tillmann Frankfurtban 1529-ben megjelent éremtani művében azt irja, hogy Attila „ezüst és aranyból két nehezék ü (fél latos) pénzt veretett, melynek egyik oldalán kereszt-, másikán varjúláb-alaku jel szemlélhető.[1])

Bél Mátyás, Friesen ez értesitése alapján, „nem saját szántából, hanem barátja ösztönzésére hozta is e pénz rajzát, ugy mint azt saját képzeletében megalkotta.[2])“

Ritka a pénzgyüjtemény, melyben Attila ezüst érmei hiányoznának. Előlapjukon Attila zsidótypusu feje két szarvval és „Attila Rex“ vagy „Attila 441. Rex“ körirattal, hátlapjukon Aquileia romjaival és „Aquileia“ fölirattal.

Ezeknek nagysága körülbelül olyan, mint a régi talléroké. De vannak ezeknél kisebbek is, „Ateula“, „Atila“ és „Adnla Rex“ körirattal. E pénzekről tudjuk, hogy egytől egyig későbbi idők koholmányai.

Hun betüs feliratu pénzeket sem természetben, sem ábrázolva nem láttam sehol, ámbár meglehetősen ismerem az európai pénzgyüjteményeket s több terjedelmes éremtani munkát is.

Schoenvisner azonban éremtani munkájában hozza egy, Attilának tulajdonitott pénz rajzát, melynek előlapján szárnyas emberfő van „Ateula“ körirattal, hátlapján pedig egy egyszarvu, „Ulatos“ körirattal, mely lóhoz hasonló állat alatt varjuláb alaku, ötágu csillaghoz hasonló jel látható, melyet a németben Truttenfuss, Druidenfuss, druidalábnak neveznek.

Bél Mátyás ezen „Krauenfuss“ (varjuláb) alatt hihetőleg az *l*-t, a keresztalaku jegy alatt pedig az *t*-t vélte rejleni s ez talán egész alapja azon föltevésének, hogy a Friesen által fölemlitett pénz hun betüs fölirattal birt.

Az ugynevezett „turóczi fakönyv.“

A koholmányok közzé kell soroznunk, fájdalom, egy valóságos régi magyar betükkel, nyirfahártyára irott, egy lapnyi kéziratot, az úgynevezett „turóczi fakönyvet.“

Ezen kéziratról részletes ismertetést találunk Jerney Jánosnak 1840-ben megjelent közleményében,[4]) mely magában foglalja az ő egybeállitását a hun-scytha irásról szóló történelmi adatok és ezen irás emlékeiről, továbbá a turócz-vármegyei régiség felől az Akadémiához intézett jelentését, az eredeti okirat réznyomatu hasonmását, szövegének Cherven Tamás beszterczebányai kanonok által eszközölt megfejtését, ugyanesak Szilassy János akadémiai taghoz 1839. és 1840-ben intézett két levelével együtt az okirat birtokosa, Jezerniczky István által 1840-ben ez okiratra vonatkozólag

---

[1]) »Dieser (Attila) soll neben ander Müntz, gekörnet Geld von Silber und Golde, von zween Quintlen, ein Korn gegossen, daran ein Zeichen wie ein Creutz, und anderseits wie ein Krauen-Fuss, geschlagen haben.« Tillmann Friesen, Müntz-Spiegel. Edit. Francof. A. 1529. 5. fej. III. könyv.

Schoenvisner István »Notitia Hungaricae Rei Numariae« czimü, Budán 1801-ben megjelent művében, a 2. lapon, Friesen e művéről ezt irja: »Rarissimus hic Frisii Tractatus monetalis editus est etiam in Actis publicis monetariis per Davidem Thomanum ab Hagelstein collectis, ubi pericope nunc descripta occurrit.« Lib. III. Cap. V. p. 38.

[2]) Mathiae Belii, De vetere literatura Hunno-Scythica exercitatio. Lipsiae, 1718. 4-r. IV. tábla, II. ábra, 68. l.

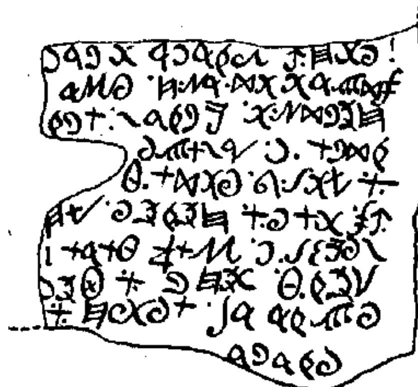
[4]) Tudománytár, Uj folyam, VIII. köt. 1840. 109—129. l.

irt jegyzetek kivonatát, s végre magának Jerneynek ezen emlék hitelessége felől feltűnő határozatlansággal mondott véleményét.

Jerney közleménye szerént e régiségre Cherven Tamás kanonok akadt 1839-ben a turóczmegyei Stubnya fürdőben, Jezerniczky István vármegyei adószedőnél, kinek állítása szerént a kézirat a turóczmegyei ősrégi Raksányi család levéltárában találtatott. Az egész barnásságra nyirfahéj egyik lapjára van irva; csinos vonásai irótoll használatára, irása szinének koromfeketesége jól készített iró-szerre vallanak. Az avultság miatt a nyolczadrét-alaku, nyolcz hüvelyk hosszu, öt hüvelyk széles nyirfahártya öt egészen külön váló darabra szakadozott, melyeket Cherven Tamás nagy ügygyel-hajjal állított össze, hogy az irást megfejthesse; a töredezettség miatt néhol egyes szavak olvashatatlanok, s itt-ott kisebb-nagyobb darabok hiányzanak, mint a Jerney által közzétett hasonmás híven kitünteti. Betűi a Bél Mátyás által közlött alphabettel teljesen találnak, s az irás 32 sorra terjed.

A kézirat tartalma mostani csonka állapotában 127 személynevet ad, melyek közül 56, mint *Jezerniczky kimutatja*, kisebb nagyobb változással, mint személy- vagy helynevek a Bebek Imre országbiró által 1391-ben kiadott turócz-vármegyei regestrumban fordulnak elő.[1]) A személyneveken kivül az egész okiratban csak a következő szavak fordulnak elő: v é t i z l ő n e m e k n e k, f i a i, f i a, é n és v é t i z a. Az egyes szavak, illetőleg nevek közt csaknem mindenütt egy vagy két betű áll, az előtte s utána következő szavaktól, melyek közt különben hézagok is vannak hagyva, egy-egy, néha két ponttal is elkülönítve. Ezen betűket Cherven számjegyeknek vette és olvasta; e számjegyek azonban mit jelenthetnének, minthogy az egész szövegben egyetlenegy értelmes mondat nincs, senkisem tudhatja.

Jerney az egyedüli értekező, ki e kéziratot látta, a melynek hasonmását közleményéhez csatolta. E hasonmás egyik kis részének hű másolatát adjuk a következőben:[2])

A mi ezen emlék korának meghatározását és hitelességének kérdését illeti: erre nézve irodalmunkban három véleményt ismerünk, Jerney Jánosét, Toldy Ferenczét és Szabó Károlyét.

J e r n e y az emlék korára és hitelességére nézve óvakodik határozott itéletet mondani. A magy. tudományos Akadémiához 1840. junius 13-án intézett jelentésében az emlék korára nézve ugy nyilatkozik, hogy „világositó adatok nélkül szükölködvén, hozzávetést nem tehet," s megjegyzi egyszersmind, hogy „a fák belső héjára irásnak valahai használatát a magyar diplomatikusoknak eddigelő még csak gyanitani sem volt okuk." Ez más szavakkal kifejezve annyi, hogy az okirat hitelességében ő maga is kételkedett.[3])

T o l d y F e r e n c z határozottabban nyilatkozik ezen, általa „t u r ó c z i f a k ö n y v-nek nevezett irományról.[4]) Toldy véleménye szerént az a hun-magyar irásnak általa elősorolt emlékei között „legnagyobb régiségre mutat s leghitelesebbnek is látszik." Hogy azonban mire alapítja e véleményét, egy szóval sem említi.

A harmadik s bizonyára a legilletékesebb itélet S z a b ó K á r o l y é, ki ez okirat hitelességéről következőleg vélekedik.

„Kénytelenek vagyunk azért, ha a kérdéses iromány hitelességéről határozott itéletet akarunk alkotni, magát az irományt, ha eredetiben nem tehetjük, legalább hű hasonmásában, mi czélunkra nézve teljesen elegendő, gondosan átvizsgálni, és tanulmányozni. Én e munkát lehető leglelkiismeretesebben teljesítettem, s végeredményül azon meggyőződésre jutottam, hogy ezen régi emlék gyanánt

[1]) Kiadatott E n g e l n é l, M o n u m e n t a H u n g a r i c a, V i e n n a e, 1803. 8-r. 57—103. l.
[2]) T u d o m á n y t á r, 1840. é v f o l y a m, VIII. k ö t e t, a 120. l a p m e l l e t t i r é z m e t s z e t.
[3]) T u d o m á n y t á r, U j f o l y a m, 1840. VIII. k ö t. 119—129. l.
[4]) T o l d y F e r e n c z. A m a g y a r n e m z e t i i r o d a l o m t ö r t é n e t e. 2. k i a d á s P e s t e n. 8-r. 1852 I. k ö t. 39. 40. lap.

hirdetett iromány nem más, mint a Bél alphabetje után ügyesen szerkesztett, de a valódi régi hun-székely irás sajátságaival ismerős szem által könnyen fölismerhető koholmány. Ezen határozott itéletem alapokai röviden egybeállítva következők:"

„Maga a kérdéses emlék anyaga, a nyirfahéj fölötte gyanús előttem; miután annak legkisebb nyoma vagy emlékezete sincs, hogy őseink a XIV. vagy XV. században — mikorra volna gondolható, a tartalom szerént, ezen irat keletkezése — ilyen, csak a legrégibb korban divatozott s a középkorban már nem használt anyagra irtak volna. Az irás a fahéjra, mint a hasonmásból világosan kitetszik, irótollal és téntával történt, minek épen ellenkezőjét bizonyitják e korban a valódi ősrégi hun-székely irásra nézve teljes hitelű iróink. Előttem valóban megfejthetetlen, hogy az emlitett századokban, mikor, mint tudjuk, nemcsak királyaink, országnagyjaink, káptalanjaink és conventjeink, hanem megyei tisztviselőink ezer meg ezer hiteles oklevelei is bőrhártyán keltek, és így ezen anyag egész hazánkban, s igy Thuróczban is, épen oly közhasználatu volt, mint látjuk, igen ügyesen tudta kezelni, miért kellett volna éppen nyirfahéjhoz folyamodni, hogy a turóczi nemes családok jegyzékét összeirja?"

„Még gyanúsabbá teszi ez irományt, melynek ha valóban oly régiség volna, mint a milyennek mutatja magát, Turóczban kellett kelni, az a körülmény, hogy éppen a székely irás betűivel van irva; holott teljes hitelű iróink a XIII. századi Kézától fogva egész a XVII. századig egy szivvel lélekkel azt bizonyitják, hogy ezen irás az ő idejökben kizárólag csak a székelyek közt s ott is csak rovás alakban divatozott. Ha ezen irás Magyarországon, nevezetesen a felföldön, még a XIV. vagy XV. században is gyakorlatban volt volna, képzelhetjük-e, hogy Kézai, Thuróczi, Bonfini, Oláh Miklós, Verancsics, kik Magyarországot bizonyosan jobban ismerték, mint az erdélyi székelységet, egy szóval sem emlitnék, hogy ezen irás az ő kornkban, vagy valaha régebben, Magyarországon is használatban volt, minek csakugyan ezen hitelesnek mindeddig senki által nem bizonyithatott irományon kivül legkisebb nyomát vagy emlékezetét sem találjuk."

„Bizonyosságra emeli gyanumat maga az okirat tartalma, melynek 32 sorában mintegy másfél száz személynév mellett egyetlenegy érthető mondat sem jön elő. Az a néhány szó, mely nem személynév (t. i. vétizlő nemeknek, vétiza, fia, fiai, én) nézetem szerént a koholó által csak csalétkül van oda vetve, hogy a mohó régiség-buvárral gyaníttassa, sőt elhitesse, hogy előtte hiteles nemesi összeirás, még pedig, minthogy a neveknek legalább egy harmada a turócz-vármegyei ismeretes regestrumban is olvasható, bizonyosan turócz-vármegyei összeirás fekszik, melynek szerzője is meg van nevezve a szöveg elején „Én Zadar Hordar vétiza" szavakban. Ez valóban nem csekély óvatosságra mutat a koholó részéről, ki érezvén, hogy XIV—XV. századi magyar szöveget érthető mondatokból nem birna egy könnyen ugy összeállitani, hogy régi nyelvemlékeink alapos ismerője a csaláson rajta ne kapja, adott egy névhalmazt, melynek hamisságát a turóczi regestrumból átcsempészett valódi régi turóczi birtokos személynevekkel elfátyolozhatónak hitte. Azonban a vétizlő és vétiza szavak magok elegendők szerintem ez iromány valódi régiségének hitelességét megdönteni, pedig aligha csalódom, ha azt hiszem, hogy munkájára a régiesség mázát éppen ezen szavakkal akarta a koholó rátenni, de elég ügyetlenül; mert hogy a vitéz szót valaha magyar ember vétiz-nek ejthette és irhatta volna, azt vélem senki el nem hitetheti, de Árpádkori hiteles okleveleink is határozottan megczáfolják."

„Ezekből már eléggé meg lehetünk győződve, hogy koholmánynyal van dolgunk, hogy pedig e koholmány nem vihető vissza azon korra, melynek szinét akarná a tartalom szerint viselni, hanem legfelebb a mult századból vagy a jelenből eredhet, azt a betük alakjából és az irásmódból bebizonyithatónak biszem. Okiratunk betűi ugyanis hű másai a Bél Mátyás által közlött alphabetnek, mely az igazi székely irásnak eredeti rovási jelleméből következtetett s gömbölydedekké és folyékonyakká vált betűit tűnteti elő. Ha ezen iromány valóban a XIV. vagy XV. században kelt volna, betűjellemeinek legalább is oly régieknek kellene lenni, mint az 1501-iki teljes hitelü csik-szent-miklósi fölliratnak; ezen esetben megfoghatatlan volna, hogy a turóczi iromány betűi az emlitett föliratttól oly távol álljanak, s a két századdal ifjabb Bél Mátyás-féle betűkkel oly csudálatosan találjanak. Az ujabbkori koholás éppen ily világos bizonyságát látom a „nemeknek" szó leirásában is, mely okiratunkban hét betűjegygyel van leirva, csak egyszer, legelől, lévén az *e* az *n* jegygyel összefoglalva, de kétszer hűségesen ki lévén külön betűvel fejezve. A koholó tudniillik a valódi székely irás sajátságát, melyet az 1501-iki föliraton tapasztalunk, hol az *ezer* szó igen helyesen csak *zr*, az *egy* csak *gy* jegygyel van kifejezve stb. nem ismervén, nem alkalmazta, s ezzel nyilván elárulta, hogy irata a XVI. század elejénél sokkal ujabb időben kelt, mely korból pedig a turócz-vármegyei „vétizlő nemeknek", illetőleg azok XIII. XIV. században élt tagjainak hiteles névjegyzékét nyirfa-héjon hun-székely irásba foglalva valódi képtelenségnek tartom."

„Tökéletesen meg lévén azért győződve, hogy a turóczi fakönyv tudományos ámitási szándékból eredt, s a Bél alphabetje után a mult században vagy a jelenben készült koholmány, azt az igazi hun-székely irás emlékei közül épen ugy kitörlendőnek itélem, mint a gellei imádságos könyvet és a rohonczi kódexet. Egy emlékkel, az igaz, igy szegényebbek, de egy igazsággal, minek keresése

s megismerése a valódi tudomány egyetlen czélja, gazdagabbak leszünk, s ez a tudomány lelkiismeretes munkásának minden képzelt veszteségnél gazdagabb kárpótlást nyujt."[1])

A tudós tanár úr által kifejtett okokat elfogadván, ez okiratot nekünk is koholmánynak kell elismernünk.

Csupán egy, az okirat hitelessége ellen okul fölhozott körülmény tekintetében bátorkodunk megjegyzést koczkáztatni. A tanár úrnak gyanúsnak tetszik ugyanis, hogy a XIV. vagy XV. században, midőn ez állitólagos régiség kelhetett volna, Turócz vármegyében székely betűkkel irtak volna. E nézettel egyetértünk mi is annyiban, hogy Magyarországon az ősi irás már régen ki volt szoritva az általános gyakorlatból; de a bevezetésünkben kifejtett okoknál fogva erős meggyőződésünk az, hogy az irás, mit a tanár úr hun-székely irásnak nevez, közös kincse volt a fehér hunoknak vagyis sajátképeni magyaroknak s a fekete azaz Attila-féle hunoknak, kiknek kétségtelen utódaik a székelyek. E hitünkben megerősitnek bennünket a kifejtett okokon kivül a nagy-szent-miklósi aranyleleten szemlélhető föliratok, melyeknek egyike, a görög fölirat, e kincset egyenesen a jászokkal hozza kapcsolatba.

Igaz, hogy Kézai, Thuróczi, Bonfini, Oláh s más iróink azt irják, hogy az ősi irás melyet némelyek közülök még a „régi magyar" jelzővel toldanak és határoznak meg közelebbről, az ő idejökben csak a székelyföldön volt gyakorlatban, de ott — mint olvastuk — gyakorlatban volt általánosságban; miért ne lehetett volna gyakorlatban, — bár elvétve itt-ott — Magyarországon is a nélkül, hogy iróinknak arról tudomásuk volt volna? Hogy a régi irás azon időkben Magyarországon is volt még ismerve, arra nézve kétségtelen bizonyítékaink vannak, mert az alphabetek egyike Magyarország nyugoti részéből került vala Velenczébe, Harsányi pedig Hickesius által magyarnak ás nem székely-nek neveztetik. Továbbá Csipkés György bizonysága szerént Debreczenben egy „régi magyar" betűkkel irott könyv létezett, melyről éppenséggel nem volt mondva, hogy a székelyföldről került volna oda. Azonkivül több magyarországi tudós maga is tudta a régi betűket irni és olvasni, s hogy e betűket nem a Telegdi könyvecskéjéből tanulták, bizonyitja az Otrokocsi Fóris által 1693-ban közölt hat betű, melyek a Telegdi alphabetjétől eltérnek és a csak későbben, Bél által kiadott Kaposi-féle alphabettel egyeznek.

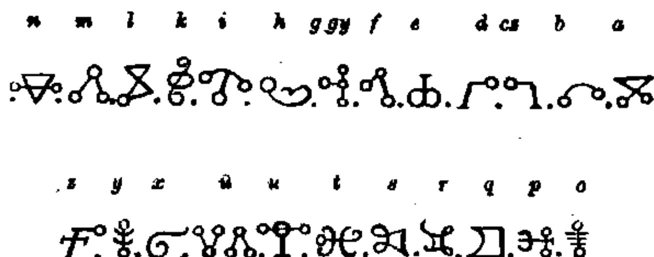
Ezen okokat elégségeseknek vélem e helyen, mert hiszen nem is bizonyitásról van szó, miután részünkről is koholmánynak ismerjük el a turóczi fakönyvet.

[1]) Szabó Károly. A régi hun-székely irásról. Budapesti Szemle. 1866. VI. köt. 127-130. l.

Attila alphabetje.

Oertelius Gottofréd, soproni volt evang. lelkész, ki Vittembergában, 1746-ban kiadott művében nekünk egy valoságos és felette becses régi magyar alphabetet hagyott hátra, e mellett „Alphabetum Attilae Regis Hunnorum“ czím alatt egy mázikat is mutatott be, melynek azonban a hun-magyar irással semmi köze sincsen. Hű hasonmása a következő:

Hogy azon bizonyos Müller, kinek határozottabban meg nem nevezett művéből Oertelius ez alphabetet közölte, mily forrázból kapta azt, vagy mi volt avval irva, nem tudhatjuk.

Oertelins erre vonatkozólag csupán azt irja, hogy ez „Attila királynak azon elcsépelt (elavult) alphabetje, melyet némelyek, tévesen, varázsjegyeknek tekintették.“[1])

Nem hihetjük, hogy Attilának vagy egyik-másik hun törzsnek a saját maga részére külön alphabetje volt volna. Amint a vallás, a szokások és lelki tulajdonságok, nyelv, ének és zene egyek és ugyanazok voltak az összes hun-magyar törzseknél, ugy kétségtelenül az irás is az volt.

Egyedüli kivételt képezhettek a kazarok azon csekély számu csoportjai, melyek az izlam és zsidó vallás követői voltak. De az e mellett vagy ellen való vitatkozás soha sem lehetne egyéb merő okoskodásnál, mert erre nézve semmiféle történeti adataink nincsenek.

Hickesius „scytha“ és „maszaget“ alphabetje.

A régi magyar irással továbbá nincs köze azon „scytha“ és „maszaget“ alphabetnek, melyeket **Hickesius Györgyi** Hepburnus János után — nem tudni mi alapon — ezen nevek alatt közlött, egy csoportban egy góth és egy géta alphabettel.[2]) Közöljük azon két, alphabetet a következőkben:

---

[1]) » — — — qui non solas literas Hunno-Scythicas heic tantum exhibeo, sed et decantatum illud Attilae Regis Alphabetum, quod aliqui perperam pro magico scribendi genere habuere — — —.« Joann. Godofr. Oertelii, Harmonia lingvarum Orientis et Occidentis. Vittemberg. 1746. 8-r. Előbeszéd. XV. l. A táblán az alpabet fölött ez áll: »Alphabetum Attilae Regis Hunnorum apud Müllerum. Alphabet. in usit.«

[2]) Georgii Hickesii Antiquae Literaturae Septentrionalis Libri Duo. Oxonii 1703—1705. 2-r. III. rész 4. l. melletti I. táblán.

Alphabet Scythicum:

a b c d e f g h i k l m n o p q r s t v x

ΧB.⊥.Þ.ꝉ.ꝒꝒ.Ж.I.ꟻ.Ⴑ.ⴃ.K.ꓘ.B.Ч.R.Γ.ᒣ.Λ.Φ.

Alphabet. Massageticum.

a b c d e f g h i k l m n o p q r s t v

Ꝉ.B.⩛.Þ.ꝉ.ꝒꝒ.Ж.I.Ꝓ.Γ.Φ.ꝉ.ꓘ.B.ꟼ.R.Ч.Ꝉ.∩.

Mint látjuk, e betűk alakja egészen más. mint a mi betűinké; ott látjuk továbbá a *q*-t és az *x*-et, melyek nekünk nem kellenek, ellenben nélkülözzük azon betűket, melyek a magyar hangok megjelölésére mulhatatlanul szükségesek.

A scytha név alá a régi irók, igaz, nemcsak a magyar fajú népeket, hanem a góthokat, gétákat és némely szláv nemzeteket is foglalták, de masszageták alatt, a római és byzanczi irók nyomán nem lehet és nem szabad másokat értenünk, mint a mai magyarokat.

A toszkánai nagyherczeg könyvtárában Firenzében létezett nyomtatott könyv.

Nem a magyar emlékek közzé sorozandó azon, Firenzében, a toszkánai nagyherczeg könyvtárában létezett nyomtatott könyv sem, melyet Szamosi a XVI. század végén tévedve hozott a scytha, illetőleg hun-magyar irással összeköttetésbe.[1])

Hogy ez nem magyar nyelvű s nem hun-magyar betűkkel nyomtatott emlék volt, felesleges lenne hosszasan bizonyítgatni; miután azt maga Szamosi oly jellemzőleg irta le, hogy e leirás után már Komáromi Csipkés György igen helyesen kimutathatta, hogy az csak kelet-ázsiai, hibetőleg chinai vagy japáni nyomtatvány lehetett.

Toppeltinus Lőrincz 1665 körül már hasztalan keresé e könyvet,[2]) Berzeviczy Albert pedig 1820 körül nyomozott ott, de szintén eredmény nélkül.[3])

---

[1]) »Talis typi (azaz scytha betűjű) exemplar in Bibliotheca M. Ducis Hetruriae Florentiae hodie extat.« Zamosii Analecta Lapidum vetustorum et nonnullorum in Dacia antiquitatum. Patavii. 1593, III. fej. 11. l.

[2]) Origines et Occasus Transylvanie. Lugdunii 1667. 12-r. 71. l.

[3]) Tudománytár, Uj folyam, VIII. köt. 1840. 115. l.

A Rohonczi kódex

A magyar tudományos Akadémia kézirattárában van egy 12-rétű, 223 lapból álló, durva bőrbe kötött könyv, az ugynevezett „Rohonczi kódex“, melyet Hunfalvy Pál, a „hun-székely“ irásról szólván, szintén megemlít, s azt állítja, hogy annak egyes jegyei a „hun-székely“ alphabetnek megfelelnek.[1]) Hogy ez nem igy van, arról meggyőződhetünk az egyik lapnak itt következő hű hasonmásából.[2])

Hogy miféle irás ez, azt nem tudjuk; de hogy annak ősi irásunkkal semmi összefüggése nincsen s avval vonatkozásba sem hozható, azt bizton állíthatjuk.

Toldy Ferencz imakönyvnek tartotta s azt irta, hogy „betűi a közönségesen hun betűk neve alatt előadottaktól merőben különbözők s még megfejtetlenek, a mult századnál pedig alig régibb.“[3])

Igaza lehet Toldynak, hogy imakönyv; mert e föltevése mellett szóllanak a gyarló rajzok is, melyek bővében láthatók e könyvben, s melyek a többek közt Krisztust ábrázolják, a mint a keresztet hordja; látható továbbá Krisztus a keresztfára feszítve, mellette a két lator sat. A hasonmásunkon többször ismétlődő szavak pedig azt gyaníttatják, hogy az valami litánia-féle.

Minthogy ezen kódex betűjegyei minden eddig ismert alphabettől különböznek, minthogy kulcsát még eddig fölfedezni nem sikerült, róla egyebet nem mondhatunk, még azt sem, vajjon magyar nyelven van-e irva.

Nem régiben vállalkozott e betűk megfejtésére Dr Jülg Bernát, innsbrucki volt tanár, kinek erre vonatkozó, 1885. junius 7-ikéről szóló levelezési lapja szintén a kódex tokjában őriztetik, de a szegény tanár azóta beadta a kulcsot, s igy a betűjegyek még ma is megfejtetlenek.

Nem fogunk többé kételkedni abban, hogy e könyv koholmány, ha tudjuk — miről Szabó Károly értesít bennünket — hogy az a koholási készségéről és ügyességéről ismeretes Literáti Nemes Sámuel kezéből került, a kinek ily, a nemzeti Muzeum kézirattárában lévő koholmányairól alább szólandunk.

---

[1]) Paul Hunfalvy, Die Ungern oder Magyaren. Wien und Teschen. 1881. 8-r. 183. l.

[2]) Ez egyike a kódex legutolsó lapjainak, mely fényképezés utján kisebb alakra vétetett.

[3]) Toldy Ferencz A magyar nemzeti irodalom története. 2. kiadás. Pesten, 1852. 8-r. I. köt. 39. l.

A Kecskeméti-féle imakönyv.

Nem sorozható a huu-magyar irás emlékei közzé az ugynevezett Kecskeméti-féle imakönyv sem.[1])

Az eredeti példány már nem létezik, de megvan aunak egy hasonmása a magy. tud. Akademia kézirattárábau a Cornides gyüjteméuybeu, egy másika pedig a Teleki-féle könyvtárban Maros-Vásárhelyt. [2])

Én e hasonmások egyikét sem ismerem, mert a tudományos Akadémia kézirattárában uem akadtam rá. [3]) Maros-Vásárhelyt létemkor pedig nem tudtam, hogy annak egy másik hasonmása a Teleki-féle köuyvtárbau is létezik. Igy adom anuak alphabetjét, a miut azt Révai közölte. [4])

ly l k j i h gh gy g f é e d cs cz b á a

zs z y v ü u ty t sz s r p ö ő o ny n m

Az itt közlött alphabetből látjuk, hogy annak egyetlen egy betűje sem egyezik a huu-magyar betűkkel, s igy az ősi irással teljességgel semmi köze nem lévéu, aunak emlékei közzé sem sorozható.

Ezen imakönyv történetét megismertette Szabó Károly, [5]) Hájos följegyzései nyomán, a következőkben.

„Midőn (a mult századbau) Hájos, mint maga mondja, a magyar nyelvről irt „Speculum lingvae Scythico-Hungaricae" czimű muukájának uegyedik kötetét akarta tisztázni, kapott véletlenül Cettó Benedektől, a veszprémi kegyesrendi collegium igazgatójától, egy általa ugynevezett hnu-scytha betűkkel irott, jobbról balra olvasandó imádságos köuyvecskét másolatban. [6]) A könyv eredetije, Kalló Antal Pozsonyvármegyei gellei plebánosnak Cettóhoz irt levele szerént, egy Kecskeméti nevezetű oda való öreg emberé volt, kitől Kalló a könyv olvasását megtanulta, sőt alphabetjét is leirta, s az 1771-ik év tavaszáu Cettóval közlötte. Ez figyelmeztette őt, ügyeljen a könyvre, hogy el ne veszszen; minek következtében Kalló az öregtől a köuyvet elkérte, lemásolta, s másolatát 1771. Oktober 20-án kelt levele mellett három példányban elküldötte Cettóhoz, megjegyezvén, hogy az öreg Kecskeméti még május 3-áu elment volt hazulról a máriazelli búcsúra s könyvével együtt még mindig oda van, ugy hogy ily szokatlan hosszas elmaradásából azt kell következtetnie és hinnie, hogy az öreg valahol útközbeu elhalálozott. [7])

---

[1]) Czime ez: »Libellus precum quotidianarum cuiusdam venerandi Senis (Kecskeméti) charactere Scythico-Mogorico Symbolum S. Athanasii, Orationem Dominicam, Salutationem Angelicam, Credo, Decalogum, Confiteor et Psalmos Poenitentiales continens hebraico more a dextra sinistram versus exaratus, adiecto alphabeto.«

[2]) Szabó Károly. A régi hun-székely irásról.« Budapesti Szemle 1866. V. köt. 136 l.

[3]) Okát megmondtam a bevezetésben.

[4]) »Hic illud tantum breviter indicamus: literas, in tertia columna adiectas, a prioribus (t. i. hun-magyar betüktől) prorsus diversas, eas esse; quibus pii cuiusdam. Senecionis Kecskemethii Libellum Precatiorum exaratum fuisse testatur Antonius Kalló, Parochus Gellensis, data epistola ad Benedictum Cettonem e Scholis Piis, Collegii Veszprimiensis Rectorem.« Révai, Elaboratior Grammatica Hungarica. Pestini. 1808. 8-r. I. rész, 127. 128. l. II. tábla.

[5]) »A régi hun-székely irásról.« Budapesti Szemle. 1866. 8-r. V. köt. 135. 136. l.

[6]) Ezen imakönyvnek éppen azon másolata, melyet Cettó Hájosnak, ez pedig Cornidesnek küldött, megvan a Cornides kéziratai között Q. betűvel jegyezve. Szabó Károly. A régi hun-székely irásról. Budapesti Szemle. 1866. V. köt. 166. l.

[7]) Kalló Antal 1771. okt. 20-án Cettóhoz intézett levele, ennek Hájoshoz irt levelébe foglalva. Cornides gyűjtemény a magy. tud. akademia kézirattárában. Szabó Károly. »A régi hun-székely irásról.« Budapesti Szemle, 1866. V. köt. 186. l.

„Hájos a Cettó által küldött másolat értelmét Novota László kegyesrendi igazgató segítségével megfejtvén, úgy talált, hogy abban a sz. Athanasius és az apostolok symboluma, az úri imádság, az angyali üdvözlet, a tiz parancsolat s némi poenitentiára intő énekek foglaltatnak ékes magyar versekben, melyek a Kájoni János által kiadott csíki „Cantionale Catholicum" szövegével szóról szóra egyeznek. Világos bizonysága ezen tartalom annak hogy ezen könyv Kájoninak legelsőben a csíki kolostorban 1676-ban nyomtatott, de a XVIII. században ujabb kiadást is ért Cantionaléjából levén irva, keletkezését, — ha ugy az eredeti valódiságára nézve minden lehető gyanút félre tehetnénk, vagy eloszlatva láthatnánk, — legfölebb a XVII. század végére, sőt hihetőbben a XVIII. század első felére tehetnők.„

Szabó Károly hosszasabban szól ezután ez imakönyv irása tulajdonságai s betűiről. [1]) Nekünk azonban elég tudnunk, hogy, mintán nincs a világon alphabet, melynek jegyeivel ezen könyv mesterkélt alkotásu betűi bármily távolról is viszonyba hozhatók volnának, magát a könyvet ámítási czélból koholtnak, vagy legfölebb a mult században magán használatra föltalált jegyeknek kell gondolnunk.

Valóban csodálhatjuk, hogy a mi irodalomtörténetünk nagyérdemű buvára s megalkotója, Toldy Ferencz, e könyvet, „Székely imakönyv" név alatt az ősi hun-magyar írással hozza kapcsolatba, [2]) mikor sem a betűjellemek, sem az irmodor körüli sajátságok azzal nem egyeznek, sem pedig a Pozsonyvármegyéből Gelléről került könyv vagy gazdája, a vén Kécskeméti a székelyföldnek csak szinét látta volna is.

Réty ev. egyházának kelyhén található betűk.

Nem a hun-magyar irás emlékei közzé tartoznak továbbá a Réty, háromszékmegyei község református egyházának poharán szemlélhető betűk sem.

Horváth Gáspár ur, maros-vásárhelyi tanár s a Teleki-féle könyvtár könyvtárosa megismertetété velem 1888. junius 11-én kelt levelében — tehát még mielőtt a székelyföldre utaztam — a többször emlitett, Telegdi Rudimentáit is magában foglaló kézirat tartalmát, melynek egyik tétele így szól:

„Inscriptio in latere Calicis Ecclesiae Rétyiensis in I. Sede Siculicali Háromszék exist."

Minthogy a tartalomjegyzékben — a Szibériai betűjellemeket kivéve — kizárólag csak régi magyar irásról volt szó, megkértem levélben Réty ev. ref. lelkészét, Czeglédi János urat, hogy küldje meg nekem egy-két betű másolatát, hogy megitélhessem, vajjon azok is nem-e régi magyar betűk?

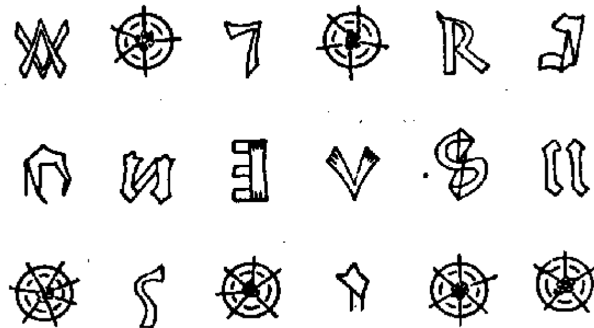
A lelkész ur azonban nem lévén honn, nem felelhetett rögtön; levele csak akkor érkezett, midőn én már a székelyföldön jártam.

Maros-Vásárhelyt a kéziratban megláttam azután a rétyi poháron található betűk másolatát, melyek ott következőleg vannak ábrázolva:

I. U. G, S ß. 1. 1. L', S 7. R. X

[1]) Szabó Károly. »A régi hun-székely irásról.« Budapesti Szemle 1866. V. köt. 135. 136. és VI. köt. 120—123. l.
[2]) A magyar nemzeti irodalom története. 2. kiadás, Pesten, 1852. 1. köt. 39. l.

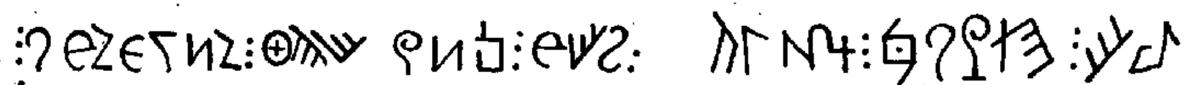
Nem ismervén fel bennök magyar betűket, nem utaztam Rétyre. Hazaérve, előtaláltam Czeglédi levelét, s benne 6 betű lenyomatát pecsétviaszban; az összes, a poharon levő betűk lenyomatait papirvékonyságu ólomlemezeken később küldte meg a tiszteletes úr. A betűk a pohár nyakán három sorban állanak és pedig a felső és alsó sor bemélyedésben, a középső sor küllőalaku kiemelkedésen. Hű másolatuk im ez: [1])

Literáti Nemes Sámuel koholmányai.

A magyar nemzeti Muzeum kézirattárában Literáti Nemes Sámuel-nek többféle, magyar nyelven irt koholmánya van, azonkivül pedig egy, 5—6 centiméter széles és 1 arasznyi hosszaságu hártya, melynek hosszában két sor irás, ismeretlen, nyilván koholt betűjellemekkel, melyekből mutatványképen az első sornak balsó részét közöljük.

E betűjellemek a régi magyar irással szintén kapcsolatba nem hozhatók, de egyébiránt is Literáti Nemes Sámuel hamisítványai [2]) közzé tartozván, rólok egyéb mondani valónk nincsen.

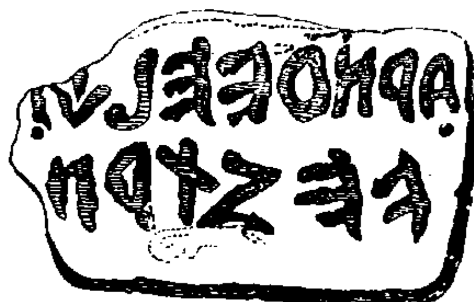

[1]) A második sorban az első, a harmadik sorban pedig a negyedik jegy nem teljes, a kopottság miatt.
[2]) E czímen őriztetnek a kézirattárban.

Két föliratos réz darab.

A magyar nemzeti Muzeum régiségtárában azonkivül egy föliratos sárgaréz lap és egy vörösréz rúd van.

A sárgaréz lap 1852/5. 64. db. szám alatt van leltározva s a följegyzések szerint Kecskemét városa mellett a homokban találtatott; a megtalálás után Jankovich Miklós gyűjteményébe, innen pedig a nemzeti Muzeum régiségtárába került Rajzunk a réz lapot eredeti nagyságában mutatja.[1])

A sárgaréz lap rozsdája — patinája — fényes, barnás-zöld.

Fejér György ismerteté meg legelsőben ez emléket a Tudományos Gyűjteményben, hol annak rajzát is adta.[2])

Fejér György hasonlatosságot talál ezen s a székely betűk közt; Horváth István[3]) jász emléknek, Szabó Károly[4]) ellenben pelaszg emléknek véli.

Én összehasonlítottam ez emlék betüit mindazon alphabetekkel, melyekkel csak némi hasonlatossággal is birhatnának: az összes rún és góth, a régi görög, etruszk, umbriai, oszk, faliszk, messzáp és régi latin betűjellemekkel. Találtam ugyan itt-ott egy-két hasonlót, de egy alphabetben sem a valamennyinek megfelelőket.

A betűk jellege mutatja, hogy azokat jobbról balra kell olvasni. Hasonlítsuk össze ezért őket az Attila-féle kincs betűivel s azt fogjuk találni, hogy — egyet kettőt kivéve — azokkal teljesen egyeznek, alphabetjeinkben pedig megtaláljuk azoknak megfejtését.

Az első A alaku betűhöz hasonló a magyar alphabetekben nincs; a latin O alaku betű nyilván *f* vagy *ly*; a két vagy három utolsó betű (az első sorban) pedig meg nem határozható, mert a lap széle, hihetőleg tűz által, megcsonkult. A többi betű mind, s pedig erőltetés nélkül, alphabetjeinkből megfejthető.

— — ʃ Λ Λ ʘ H ٩ Λ

? ? r l l f v. *ly r a ?*

H ٩ X Z Λ Λ

r a b k l g

---

[1]) Én 1889. april 7-én tekintettem meg ezen, valamint az alább megismertetendő emléket. A rajzokat másoló papirral készitettem, szem előtt tartván az eredetieknek ólomlemezzel vett lenyomatát.

[2]) I. Értekezések. T. Vadassi Jankovics Miklós gyűjteményeiről és régiségei között találkozó két ismeretlen emlékről, eddig meg nem magyarázott írásokról. Tudományos Gyűjtemény. Pest. 1817. 8-r. XI. kötet, 45. 46. l.

[3]) Rajzolatok a magyar nemzet legrégibb történeteiből. Pest 1825. 8-r.

[4]) A régi hun-székely írásról. Budapesti Szemle. Pest 1866. VI. köt.

E betűk, mostani olvasásunk szerént, balról jobbra állítva, a következők:

? a r j vagy *ly l l r ? ?*
g l k b a r

Itt is, mint látjuk, a két *a* betűt kivéve, csupa mássalhangzókkal álluuk szemben, s a választójelek teljes hiánya miatt nem tudjuk, hol kezdődnek, hol végződnek a szavak s milyféle rövidítések vannak, azaz, hogy a szavak milyen és háuy betűje hiányzik. Csupán az alsó sorban az utolsó négy betű ad — Telegdi útmutatása szerént olvasva — egy tökéleteseu érthető szót. Telegdi ugyanis azt irja, hogy a vég-*k* a szók elején is használtatik, ha *a* betű következik rá; a *k* után tehát az *a*-t oda értve, e négy betű „*kabar*"-nak olvasandó, a mely szó magyar nemzetségnek a neve volt.

A másik, 1852/5. 61 db. szám alatt leltározott emlék egy vörösréz rúd, mely a feljegyzések szerént a Jászságban találtatott.

Ennek a rozsdája világos-zöld, a betűknek legnagyobb része pedig szintén egyez a régi magyar betűkkel s a jobboldali négy első betű ugyanaz, mint az előbbi emléké. A többi közül megállapíthattuk még a következő régi magyar betűket:

sz g cz ? l g g g ? i z ?

Hogy mi czélra szolgált e réz lap és rúd — ha csakugyan régi emlék —, s mily szavak rövidítését foglalja magában a többi betű, az ma már meg nem határozható.

Dr Hampel József különféle külső okok miatt koholmánynak tartja mindkettőt s azt gyanítja, hogy ezek is Literáti Nemes Sámuel koholási műhelyéből származtak a Jankovich-féle gyűjteménybe. Ez oknál fogva én is e helyre helyeztem őket, s nem a valódi emlékek közzé.

Ha csakugyan koholtak: akkor a jobbfelüli négy első betű találása miatt valószinüleg egy műhelyből származtak; de ez esetben meg kell vallannnk, hogy a koholó a régi irás sajátságait a rövidítésekre nézve jól ismerte, melyeknek szabályait hűségesen szem előtt is tartotta, mint ezt a „kabar" szó olvasásából látjuk.

Zárszó.

A mondottakból, azt hiszem, eléggé biztos tájékozást nyujtottam a t. olvasónak, hogy a hun-magyar irás ügyéről alapos itéletet hozhasson.

Hiszem, hogy a felsorolt történelmi tanubizonyságok, de különösen a felmutatott emlékek, s ezek között első sorban a nagy-szent-miklósi aranykincsen szemlélhető föliratok, ősi müveltségünk ezen, annyi tagadással, gyanusítás és kétkedéssel találkozott kérdését világosságba helyezték.

Reménylem, hogy sikerült meggyőznöm a közönséget, hogy a hun-magyar irás nem njabbkori koholmány, hanem hogy az valóban, már a régi korban létezett s hogy annak alphabetje annyira kifejlett, önálló egyediséget képez, hogy egyetlen egy ismert alphabettel sem hozható rokonságba; eredete pedig, melyet a régi iróinknál fölmaradt hagyomány részint Scythiába helyez, részint a magyarral fajrokon hunoknak tulajdonít, az Európába való költözésünket megelőzött korra s fajunk ősi, ázsiai honába helyezendő.

Eddig érvén, egy lépéssel tovább is megyünk s kimondjnk azok ellenében, kik ősi irásunk hitelességét s eredetiségét kétségbe vonták vagy tagadták, miszerint nemcsak, hogy irásunk másoktól nem sajátíttatott el, hanem, hogy ellenkezőleg mások vették a magukét mi tőlünk.

Ezek közzé tartozik kétség nélkül a góthok azon ága, mely már korábban mint a többi góth faj, pontosan azonban meg nem határozható időben szakadt el a hunok szomszédságából s ellepte Skandinávia legdélibb részét, mely nevét, a G o t h l a n d nevet tőlük nyerte.

Többfélére akadunk ott, mi határozottan a scythákra, vagyis a hnn-magyar nemzetre emlékeztet.

Feltünő ugyanis, hogy ott szintén a régi irás oly tulajdonságaira találunk, melyek a magyar régi iráséi: pálczákra, botokra való rovás, két, sőt három betünek összerovása s a jobbról balra való irás. E tulajdonságok a germán faj többi ágainak régi irásánál nem voltak meg, s így természetes és megczáfolhatatlan azon föltevés, hogy e sajátságokat a góthok ezen aránylag csekély kis része szomszédaitól, a hunoktól vette át, kikkel századokon át folytonos érintkezés és összeköttetésben állott.

A skandináviai góthok irázára vonatkozólag a következő érdekes följegyzést találjuk Bélnél, melyet ő bizonyos Fröhlich után közöl.

„A földmivelők csaknem mindegyike ért mesterséget s kalendáriumot[1]) visz magával, **mely góth betüjegyekkel pálczára van róva.**"

Továbbá: „A (svédországi) **góthoknak, véneknek ugy mint az ifjaknak, bizonyos betüjegyek által föltünővé váló botjuk van; ez oly ezköz, mely által a legrégibb időkben, midőn könyvek még nem léteztek, a hold, a nap s a többi csillagzatok tulajdonságait és befolyását biztos eredménynyel fölismerték, a mint azokat jelenleg majdnem az összes bennlakók fölismerik. A bot tehát emberhosszuságu, mindkét oldalon az év heteinek számával, minden hét 7 góth betüvel, mely arany számok és vasárnapos** (vagyis vasárnapot jelző) **betük** (a kereszténység fölvétele után) **a hazai nyelven és jelekkel megkülönböztetnek. És sok időn át más könyvet nem használtak a csillagzatok értelmezésére.**" Végre: „**A régi népszokás szerint a földnépe templomlátogatás alkalmával tett hosszu utján e botokra támaszkodott s összhangzólag bizonyos szabályok szerint pontosabban határozták meg a következő év tnlajdonságait, mint talán mások, kik szemlélődő tudományok és csalóka időjelekhez ragaszkodnak.**"[2])

---

[1]) Hogy itt a c a l e n d a r i u m alatt naptárt és nem adósságjegyzéket kell gondolnunk, világosabban alább látandjuk.

[2]) »Quisque fere rusticorum opificium callet, et calendarium Gothicis literis baculo insculptum secum habet.« Továbbá: »Gothi cum senes, tum adolescentes, baculum, certis quibusdam characteribus insignitum habentes, quo instrumento, vetustissimis temporibus, dum librorum usus non esset, lunae solisve et ceterorum siderum virtutes et influentias, infallibili eventu cognoverunt, prout hoc tempore incolae fere omnes agnoscunt. Baculus itaque humana longitudine formatus est, utroque latere numero hebdomadarum anni, qualibet hebdomada Gothicas literas septem habens, quibus aurei numeri et literae Dominicales (post acceptum Christianismum) patria voce ac figuris, distinguuntur. Nec aliis libris multiplici temporum circulo in astrorum interpretationibus utebantur.« — Végre: »vetusta gentis consvetudine, baculis his, rurales Ecclesias visitando, in prolixis itineribus laici se sustentant, atque pariter convenientes certis adductis rationibus, veriores venturi

Mai nap is létezik egy fölirat ugyanazon Gothland Bleckinge nevü területén, Hoby mellett, Corsham és Rönnemo között egy sziklába vésve, melyen gyalogút vezet által.

Saxo Grammaticus [1]), a hires ó-dán történetiró a XII. század végén, Dánia történetének előszavában már tesz említést e föliratról. „Bleckingia mellett — ugymond — egy szikla látható, melybe út van vájva, bámulatos irásjegyekkel. Midőn Valdemár király (1152—1182) ez irás tartalmát tudni ohajtá: embereket küldött oda, hogy azokat lerajzolják; de ezek a betüket nem tudták megfejteni, részint mivel a piszok fedte őket, részint mivel a sziklán áthaladó emberek koptatták volt s így olvashatlanokká tették azokat.“ Egy másik helyen pedig, hihetőleg helyi mondák alapján, azt irja, „hogy Hildetand Harald, [2]) atyja, Rörik Harald tetteinek megörökitésére vésette be azokat.“

Sok időn át csak a természet játékának vagy a szikla hasadékainak nézték e 34 röf hosszaságot elfoglaló föliratot, s a gáncsoskodó birálat nevette azon hiszékenyeket, kik e különös alakokban betüket véltek látni, míg végre Magnusen Finn nord régésznek sikerült a föliratot, jobbról balra olvasva, megfejteni.

Magnusen a legrégibb irást ismerte föl benne, ugynevezett ágas és összerott rúnákkal, vagyis olyanokkal, melyeknél egy jegyben több betü van egybekötve.

E rúnák alakja a következő:

az egész fölirat tartalma és értelme pedig ez:

Góthul:	Magyarul:
„Hiiltekinn riki nam	„Hiltekin elfoglalta az országot.
Gardr inhjo	Gard bevéste (a rúnákat).
Uli eit gaf	Uli (Ole) (hüséget) esküdött.
vigi Odin runar	Odin szenteld meg a rúnákat.
Hringr fai	Bár sujtatnék Ring
Falla mold	a földre (tönkre).
Alfar, Astagod	Alfar a hü isten
Ola fidi	Olet gyülöli.
Odin ok Frei	Odin és Frei
ok Asakun	s az Ázok nemzetsége,
farri farri	semmisitsétek, semmisitsétek
fjandum vârum	ellenségeinket.
unni Haraldi	Adj Haraldnak
aerin Sigr.“	nagy győzedelmet.“ [3])

E régi irás tehát nyilván a Harald és Ring Szigurd közti háborura vonatkozik és Harald győzelmének emlékére vésetett be, s így a Kr. u. VII. század végéről való.

Ezen irásnak emlitett tulajdonságai, a jobbról balra való irás, annak botokra való rovása s a betüjegyeknek egyberovása magában véve is elegendő lehetne azon föltevésünk igazolására, hogy a góthoknak ezen kis ága az ő irását vagy legalább annak alaptulajdonságait a hunoktól kölcsönözte. De kétségtelenné teszi e föltevésünket még inkább azon körülmény, hogy a góthoknak, legalább a vezi góthoknak, a K. u. IV. század végén még nem volt irásuk. Ezt határozottan állítja a 380 körül

---

anni iudicant qualitates, quam forsitan alii, speculativis scientiis, aut praestigiosis prognosticationibus inhaerentes.« Math. Belii, De vetere literatura hunno-scythica exercitatio. Lipsiae, 1718. 4-r. 17. 18. l.

[1]) Saxo (Grammaticus, azaz tudós) meghalt 1208 körül; megirta hazája történetét (1186-ig).

[2]) Hildetand Harald Dánia királya, Rörik Harald fia; nagyatyja, Vidfamme Ivar atán 645-től kezdve uralkodott, s birodalmát egész Svédországig kiterjesztette. Meghalt 695-ben, midőn az unokaöcscsével, Ring Szigurddal vivott ütközetben saját kocsisa által agyonüttetett.

[3]) Odin, Odhinn, Wuotan vagy Wodan a germán népek közös istensége, az ég és a föld uralkodója istene a háborúnak, különösen pedig a győzedelemnek. Neje volt Frigg, Freyja, a szerelem s a házasság istennője, kivel az ázokat nemzé. Alfar, Alfadir (a. m. Allvater = mindenek atyja) az északi mythologiában Odin melléknéve.

Konstantinápolyban született Sokrates egyházi iró [1] és a VI. századbéli góth eredetű Jordanes történetiró [2], kik mindketten azt irják, hogy Vnlfila, szokottabb nevén Ulfilas, 348-tól fogva a vezigóthok püspöke, ezek számára alphabetet szerkesztett.

A német palaeologok, igaz, a rune szót az ó-germán rûna, Geheimniss, titok szóból, ezt ismét a régi nord raun, Erprobung, megkisértés, és reyna, versuchen, megkisérelni szavakból származtatják. De vajjon nem áll-e sokkal közelebb a rúne szóhoz a magyar róni szó, mely tényleg rovást, régi mód szerént való irást jelent?

Ide járul még egy másik körülmény. A rún és góth fudark [3] vagyis alphabet mindegyik betűjének van külön neve, milyenek például az Ans(*a*), Bairika(*b*), Giba(*g*), Manna(*m*), Urusz(*u*), Rajda(*r*), Faihu(*f*), Odal(*o*) sat., mely neveket Zacher [4] és Kirchhoff [5] a góth nyelvből nem tudták eléggé megfejteni, miből Faulmann [6] igen helyesen azt következteti, hogy azok nem is a góth nyelvből származtathatók.

A nélkül, hogy e betűknek elemzésével foglalkozni akarnánk, azt kérdjük: vajjon nincs-e ezen, az idegen ajku góth nép által eredetiségükből kivetkőztetett betűneveknek még most is eléggé magyaros hangzásuk?

Ebbéli föltevéseink mellett nem kevéssé bizonyit Dr Hampel Józsefnek, a déli Svédország és Dániában talált régiségekre nézve tett azon megjegyzése, hogy azok a népvándorlás korából származó magyarhoniakkal egyezőknek bizonyulnak.

Dr Hampel a következőket irja: „E felső áramlatot azon góth törzsek eszközölték, melyek északi lakhelyeikből nem dél felé, hanem kerülő nélkül, nyugotra költöztek — — — —."

„Skandinávia és Dániának szintén van része a „scytha stylusban", de mindkettő kivül maradt a nagy mozgalmon; az elfogadott stylus sajátszerűleg fejlődhetett s tényleg mind sajátszerű alakjelleget, mind pedig idők multán sajátszerű tartalmat vett fel, mely a nord mythologiából folyton uj tápot nyert."

„Magyarország és Skandinávia hasonnemű régiségei tehát inkább a mieinktől (a magyar régiségektől) mint megforditva a mieink amazoktól veszik megfejtésüket, mely csak ott keresendő, hol az egész, sajátszerűségének teljes terjedelmében és nem elszórt hulladékokban birálandó meg." [7]

Az előadottak után tehát kétséget nem szenvedhet többé, hogy a hun-magyar nemzet a legrégibb időktől fogva saját, és nem másoktól kölcsönzött irással birt, mely más keleti népek irásmodorának csak azon tulajdonságában volt részes, hogy az irás szintén jobbról balra folyt. —

Hogy régi irásunk gyakorlata kiveszett, annak megvan a természetes oka: a latin betűknek mulhatatlanul ki kellett azt irtani; mert már első királyunk alatt a latin nyelv vált az országos törvényhozás és kormányzás nyelvévé, a keresztyén idegen papság pedig a latin nyelvet és irást hozta be az egyház és iskolába. Az ősi irás ilyképen leszoritva az irodalmi s a hivatalos térről, csak az ősi szokásokhoz szivósan ragaszkodó köznép kebelében maradhatott fönn még egy ideig. Hogy a tulajdonképi magyar nép között meddig tartotta fönn magát: arra nézve történeti adataink nincsenek, de a közkormány székhelyétől távol eső s külön területet képező székelyföldön fönntartotta magát a XVII. század végéig, hol ekkor gyakorlati használatban s elterjedve annyira volt még, hogy azt egyszerű falusi mesteremberek is értették. De nemcsak ezek, hanem iskolázott, tanult férfiak közt is el volt terjedve ez irás ismerete sőt használata. Kitünik ez sepsi-széki lisznyai születésű Lisznyai K. (Kovács) Pál debreczeni tanár Debreczenben 1692-ben kiadott magyar krónikájából, hol többek közt ezt irja: „mely magyar (régi) betűket és irásokat, hazámban (Erdélyben) lakván, én magam is láttam, sőt Erdélyben és székely földén olyan Praedikátorokat

---

[1] Οὐλφίλας ὁ τῶν Γότθων ἐπίσκοπος γράμματα ἐφεῦρε Γοτθικα. Socrates hist. eccl. 4. 33.

[2] »— — — erant quidem et alii Gothi, qui dicuntur minores, populus immensus, cum suo pontefice ipsoque primate Vulfila, qui eis dicitur et literas instituisse« Jordanis Getica. Monumenta Germaniae Historica Berolini 1882. 127. lap.

[3] Igy neveztetvén az alphabet öt első betűje után, mint nálunk az abc, a görögöknél az alphabetta.

[4] Das gothische Alphabet Vulfila's.

[5] Das gothische Runen-Alphabet.

[6] Das Buch der Schrift. Wien 1880. 164. l.

[7] »Diese obere Strömung vermittelten jene Gothenstämme, welche aus ihren nördlichen Wohnsitzen nicht nach Süden, sondern ohne Umweg gegen Westen wanderten. — — — —«.

»Skandinavien und Dänemark participirten auch an dem »scythischen Style,« doch sie blieben zumeist ausserhalb der grossen Bewegung, der recipirte Styl konnte sich eigenthümlich entwickeln und nahm in der That sowohl eigenthümliches Formgepräge als auch — nach und nach — eigenthümlichen Inhalt an, welcher aus der nordischen Mythologie fortwährend neue Nahrung erhielt.«

»Die gleichartigen Alterthümer Ungarn's und Skandinavien's erhalten desshalb eher von den unserigen als umgekehrt die unserigen von dorther ihre Erklärung, welche nur da zu suchen ist, wo das Ganze in dem vollen Umfange seiner Eigenthümlichkeit und nicht aus zerstreuten Abfällen zu beurtheilen ist.« Jos. Hampel, Der Goldfund von Nagy-Szent-Miklós, sogenannter »Schatz des Attila«. Budapest 1885. 3-r. 138. és 143. l.

is, kik magyar betűkkel egymásnak irtanak, láttam és ismertem; ilyen vala Tsulai nevü erdélyi püspök (1650—1660) is."[1])

Midőn továbbá 1738-ban a török porta II. Rákóczy Ferencz fiát Józsefet miut leendő fejedelmet Erdély felé inditotta, a bécsi kormány titkos összeesküvés alaptalan gyanujából Erdélyben több előkelő férfiút elfogatott s házaiknál szigorú motozást tartatott. Ekkor történt, mint egy, azon kori kéziratban följegyezve találjuk, hogy az elfogottak egyikénél, báró Lázár Jánosnál, „több irásokat kaptak, azok közt olyanokat, melyek valami scytha alphabetum jegyeivel készültek, s nagyatyjáról vagy atyjáról maradtak rá, azonban foglalatjokra nézve merőben ártatlanok voltak."[2])

S ezen mitsem csodálkozhatunk, ha tudjuk, hogy az ősi irás a székelyföldőn még a XVII. században — meglehet, hogy csak elvétve itt-ott — az iskolában is taníttatott. Dezsericzky József Incze kegyesrendi szerzetes és történetiró (született 1702-ben) azt irja, hogy egy székely eredetű Benedek nevű kartársa beszélte el, miszerint egykor nagyatyjától, egy igen élemedett öreg embertől hallotta, hogy ő s kortársai növendékkorukban iskolamesterük által a héber betűkhöz hasonló hun-szittya betűk irásában oktatva lettek.[3])

A régi irás gyakorlata hanyatlásának és enyészetének idejére vonatkozó adatokat jeles tudósunk és irónk, Szabó Károly a következőkben foglalja össze.

„A székelyföldön az ősrégi saját betűkkel való irás gyakorlata a Rákóczy-korszak erőfeszítésére közetkezett zsibbadás idejében, a nemzeti szellem hanyatlásának és tespedésének korában enyészett el. Nehány érdekes adattal bizonyítja ezt Hájos István Gáspár, az aradvármegyei szentannai kegyesrendi iskola egykori tanára, 1781-ben készült „Literaturae Scythico-Magaricae Monumentum" czimű kéziratában"[4])

„Miután Hájos a kérdéses (Kecskeméti imakönyv-) másolatból a Novota által kivont alphabetet s magából a szövegből is mutatványul nehány sort közlött, e könyvről többet nem szól, hanem megjegyezvén, hogy egészen más scytha betűk voltak divatban Erdélyben a székelyek közt, áttér a régi székely (magyar) irás ismeretére, s kézirata három negyedét ezzel foglalja el, elősorolván mindazon adatokat, melyek e tárgyról tudomására jutottak. Ezek legnagyobb részét — — — — — — — mellőzvén, csak azokat sorolom elő, melyek arról tesznek tanuságot, hogy a székely irás gyakorlatának elenyészése a XVIII. század első felében történt."

„Osváld Farkas, gróf Battyhányi udvari titkára, mint Hájos beszéli, magyar nyelvtana előbeszédében Csécsinek a székely irásra vonatkozó — — — — megjegyzését szóról szóra közölvén, ezt vetette utána: „A mult évben (1750. táján lehetett) magam is láttam Horváth Benedek nevezetű erdélyi születésü kegyesrendi atyánál, a magyar nyelv különben is buzgó mívelőjénél, ki akkor itt gróf Batthyányi Fülöpöt oktatta a rhetorikára, Erdélyből küldött két sor irást, a zsidó betűkhöz csaknem hasonló scytha betűkkel irva, melyekkel, mint a tudósok álliták, nagy atyafiságok van. Sőt Benedek atya maga azt állította előttem,[5]) hogy az ő nagyatyja tanulta és jól ismerte a scytha betűket." Osváld e szavai után idézi Hájos, magának Horváth Benedeknek Osválddal közösen készített s maig is kéziratban maradt nyelvtana elejéről a régi scytha-magyar irásról szóló részt egész terjedelmében. Ebben Horváth, előre bocsátván, hogy a magyarok, kiket régen hunoknak és scythaknak is hivtak, mielőtt mai honunkba költöztek és keresztyénekké lettek, sőt azután is igen sokáig, bár nem mindnyájan is, zsidóhoz hasonló tulajdon betűikkel éltek, mint a kezénél több példányban lévő scytha vagy magyar alphabetből kitetszik, ezt mondja: „sőt az is bizonyos, hogy még a mult században is sokan voltak, különösen az erdélyi székelyek közt, a kik a régi betűkkel éltek, s azokat részint magán szorgalommal részint iskolában tanulták. Anyai nagyatyám, mint elaggott vén ember, ki ezen század 29-ik évében (1729-ben), midőn én éppen a grammatika iskolába jártam, halt volt el, nem kédelkedett azt állítani, hogy az iskolában tanulta a zsidó betűkhöz hasonló magyar betűket, melyeket én mint gyermek, kinek inkább a játékon járt az eszem, milyenek s mennyien voltak, magamnak megmagyaráztatni bizony nem igen ügyeltem. De már ma alig van vagy talán nincs is egyetlen egy ember sem, a ki ezen betűket ismerné.

---

[1]) Magyarok krónikája. Debreczen 1692. 12-r. 172. 173. l.

[2]) Szabó Károly. A régi hun-székely irásról. Budapesti Szemle 1868. 8-r. VI. k. 118. l. Szabó Károly eziránt idézett s általam nem ismert forrásai: Klio. Históriai zsebkönyv Szilágyi Ferencztől. III. köt. 431. l. — Hasonl. Gr. Lázár Miklós, A gróf Lázár család. 92. 93. l.

[3]) Retulit nobis Vir religiosus, Benedictus nomine, Institutum nostrum Schol. Piar. professus, et origine Siculus Transylvanus, audivisse olim ab avo suo, iam capulari sene, illum adhuc adolescentulum ab Ludi Rectore cum coaequalibus doctum fuisse formare characteres Hunno-Scythicos Hebraicis congruentes.« Desericii, De initiis ac maioribus Hungarorum. Budae 1753. 2-r. II. köt. III. könyv, 154. és 155. l.

[4]) A bevezetésbon mondott oknál fogva e kéziratot nem tanulmányozhattam.

[5]) E két sor irás a csík-szent-miklósi templomi fölirat, Horváth Benedek pedig ugyanaz, kiről már Dezsericzky is emlékezett.

Igy megváltoztatott vagy teljesen homályba borított mindent az idő, ugy hogy ezek helyett ma már mindenütt latin betűket használunk.“

„Ezután beszél Horváth a székely betűk számáról, az összetett betűk egyes jegyeiről s „Régi mód szerint való székely Abécze“ czimmel közlött három rendbeli hun-székely alphabetről, melyek két elsejét ő maga egykor, Gyergyóban időzve, irta ki Kájoni Jánosnak a szárhegyi kolostorban levő hittani munkájából (a 46. és 287. lapról), harmadikát pedig ugyanakkor, ugyancsak Gyergyóban találta, s végre betűről betűre leirja az 1749-ben fölfedezett s Dezsericzky Incze által, munkájában kiadott csik-szent-miklósi föliratot, megjegyezvén, hogy annak másolatát ő adta át Dezsericzkynek.“

„E hosszas idézet után irja Hájos, hogy ő nem birván a csik-szent-miklósi föliratot megfejteni, fölvilágositásért több hires tudóshoz folyamodott, kik közül Cornides Dánieltől terjedelmes latin választ is kapott. Ezen levélből szóról szóra kiirja azt az egy pár ivre terjedő részt, melyben Cornides a hun-székely irás emlékeit előszámlálja, és az ezen irásra vonatkozó történelmi adatokat egyenként elősorolja; idézi továbbá belőle azt a helyet is, melyben Cornides ezen régi irásmódnak netalán valamely levéltárban lelhető emlékeire nézve igy nyilatkozik: „Kétségen kivül azok is port hintettek szemedbe, tisztelendő férfiu, a kik el akarták veled hitetni, hogy maig is léteznek némely levéltárban scytha betűkkel irt bármiféle oklevelek. Én átkutattam Erdélyben a fehérvári káptalani s a kolosmonostori conventi, Magyarországon a jászói, leleszi, váradi, egri és váczi levéltárakat, nem is emlitve a magánosok általam átvizsgált levéltárait, de bármily gondosan nyomoztam is, scytha irásnak még csak egy porczikájára sem akadtam.“

„Hájos mindemellett sem akart lemondani a reményről, hogy a kérdéses ügyben bővebb értesitést szerezhet, s minthogy, mint mondja, ezen betűk bővebb ismeretéhez jutni igen ohajtott, irt többek közt Lestyán dévai minorita gvárdiánnak és Blahó Vincze ferencz-rendi szerzetesnek, kiről egykori tanitványa, Sinai Kristóf, akkor kassai kegyes-rendi tanár leveléből tudta, hogy ezen irást érti. Lestyán, 1780. okt. 12-én irt latin levelében egyebek közt igy válaszolt neki: „Mind eddig halasztottam a választ, azért, hogy más figyelmes és tudománykedvelő férfiakat megkérdezhessek; eleget is megkérdeztem, de őszintén megvallom, azoknak (a scythiai betűknek) még csak nyomára sem akadhattam. Megkerestem egy derék urat, ki az egész károly-fehérvári levéltárt lemásolta (?), s az azt felelte, hogy ott semmi affélét nem látott. Egy másik ur is azt állitotta, hogy olyan irást Erdélyben nem találhatni, hanem ha a kálvinisták enyedi collegiumában.“ Blahó pedig, ki ekkor Kassán tartózkodott, válaszában megküldte neki az udvarhelyi convent jegyzőkönyvéből 1780. május 8-án kiirt régi hun alphabetet, azzal a megjegyzéssel, hogy a Historia Domus Csikiensis-ben ezen jegyzet áll, hogy: a régi hunok ezen betűit vagyis a scytha betűket Gyalakutai Lázár Imre kéziratai közt találták, ki azokat Telegdi János munkácskájából másolta.“

„Ezen alphabet megismertetésével végződik Hájos kézirata, melynek általam kiemelt adatai biztos tájékozást nyujtanak azon kor meghatározására, melyben ez ősrégi irás használata az azt annyi századon keresztül ápoló székelyföld kebelében, lassanként elhalt s örökre kiveszett.“ [1])

ISTEN ÁLDÁSA LENGJEN A MAGYAR NEMZET FÖLÖTT!

[1]) Szabó Károly, A régi hun-székely irásról. Budapesti Szemle. Pest 1866. V. köt. 136—139. l.

PRISCAE HUNGARORUM LINGVAE RUDIMENTA,

BREVIBUS QUAESTIONIBUS AC RESPONSIONIBUS COMPREHENSA OPERA ET STUDIO JOANNIS TELEGDI

JOANNES DECIUS BAROVIUS JOANNI TELEGDIO.

S. P. D.

Cum nuper mihi Literaturam Scythicam exhibuisses, et an dignam publicatione eam diiudicarem, interrogasses, non solum honestos in hac re conatus Tuos laudavi, sed etiam ut primo quoque tempore promulgares et author et adiutor fui.

Etsi enim non dubito, quin ludicrum et puerile videatur non paucis, tempus in hisce Literis vel propagandis, vel etiam discendis consumere: tamen ego prorsus diversum sentio, remque dignam esse iudico, quae non solum nostrae genti, sed etiam exteris nationibus innotescat. Primum enim, si aliae omnes coniecturae nos deficerent, ex his tamen solis literis certo colligere possumus, Gentem Hungaricam esse longe antiquissimam: et ab Orientalibus illis Asiaticisque Scythis oriundam, a quibus Cyrum, Darium, et alios potentissimos Monarchas devictos legimus. Nam sicut Hebraei, Syri, Chaldaei, Arabes, Turcae, caeterique Orientales a dextra sinistram versus contra Graecorum, Latinorumque morem exarant suas Literas; ita etiam haec nostra Elementa simili ratione scribuntur. Id quod vel ex eo patet, quod non solum communem pronunciandi, atque scribendi, inflectendique cum Hebraeis vocabulis rationem nostra habeant: sed etiam sexcenta et amplius reperiuntur, quae tam apud Hebraeos, quam apud nos eandem pene significationem obtineant. Deinde, ut haec nihil ad huius Literaturae commendationem faciant, tamen honestissimum semper habitum est unamquamque Gentem peculiari Literatura uti aut frui. Videmus enim paucissimas esse gentes, alioqui civilitate et potentia excellentes, quae peculiaribus Literis lingvas suas exprimere possunt: nam certe nec Itali, nec Hispani, nec Galli, nec Germani proprios habent characteres, sed eorum populorum literae, ex latina lingva, tamquam fonte promanarunt. Graeci quidem gloriantur, se ex Phoenicia literas nescio quas attullisse, alias vero ex gruum volatu excogitasse, in eumque, quem nunc videmus ordinem, digessisse. Unde non erubescunt inventionem Philosophiae atque omnis scientiae et antiquitatis sibi arrogare: sed vel hae ipsae literae nostrae fabulas eorum abunde refutant: ac certis testimoniis demonstrant Asiaticos Scythas et vetustiores et populo Dei longe propinquiores istis fuisse: literarumque Scientiam et Sapientiam ab Hebraeis ad Asiaticos, ab his ad Graecos demum promanasse. Jam vero si vel numerum literarum nostrarum spectes, omnes aliarum gentium characteres superat: vel elegantiam consideres, nullis certe exterorum elementis cedit. In hoc vero literae nostrae aliarum gentium literas longis etiam parasangis superant, quod et sine punctis scribuntur: et pronunciationes omnes, nostrae multo quam aliarum nationum literae perfectius exprimunt, et denique illis omnibus facilius addiscuntur. Graecam, Hebraeam, Latinam Lingvam toto vitae curriculo vix mediocriter addiscere possumus; Germanicam, Gallicam, Hispanicam difficillime inbibimus, et ad eas ex arte addiscendas et percipiendas multis Libris, multis expensis, papyro, calamo, atramento, et nescio quibus aliis multiplicibus instrumentis opus habemus: has vero nostras Literas facillime, brevissimoque tempore quispiam addiscere potest: has sine ullis libris, ca-

[1]) Szószerinti másolat a maros-vásárhelyi Teleki-féle könyvtárban lévő, 1503. b. könyvtári jegygyel jegyzett kéziratból.

lamis, atramento, papyro, vel lignis instar Scytalae Lacedaemoniae, vel aliis quibusvis materiis nullo negotio inscribere. Quamobrem equidem dignas hasce Literas esse iudico, quae non solum in omnibus scholis pueris proponantur et instillentur, sed etiam quas omnium ordinum nostrates homines, pueri, iuvenes, senes, viri, mulieres, nobiles ac rustici, breviter omnes, qui se Hungaros nominare volunt, addiscant.

Laudo ego propositum Tuum, quod haec Lingvae Scythicae Rudimenta collegeris, et discere volentibus communicare volueris. Etsi enim breviora sunt et rudiora, quam forte quis desideraret, tamen non diffido, quin alii quoque reperiantur, qui hoc exemplo, haec lingvae nostrae praecepta amplificare, et exactius tradere velint. Janus ille Pannonius Episcopus Quinque Ecclesiensis, nostrorum Poetarum celeberrimus cum tanta doctrina et autoritate praeditus fuisset, tamen non erubuit Hungaricam Grammaticam describere; quam si maiorum nostrorum negligentia non amisissemus, haberemus certe, quo in hoc quoque studii genere gloriaremur. Nunc cum illa interciderit, et Tu recte facis, quod nostrae Gentis Literaturam ab oblivione vindicare studes; et aliis, qui maximis forent digni laudibus, si Hungaricam Grammaticam, nativorumque proverbiorum origines, ad praescriptum artis elaborarent.

At si iam cum Graecis Provinciam amisimus magna ex parte, et (ni Deus pro sua clementia averruncet) amissuri sumus: saltem Lingvam, ac res gestas, ac literaturam immortalitati consecremus. Quamquam si id, prout sentio, fateri licet, meliora omnia de interitu imperii Turcici spero: augurorque hanc dirimitus furiam nostrae genti reservatam, ut non multis post annis armis Hungaricis Dei beneficio Turcica potentia inclinetur. Quod ut Deus pro sua clementia faxit, Vosque nobiscum, ac cum tota Ecclesia Orthodoxa conservet, ex animo precor. Datum ex Foro Siculorum 5-a Die Martii 1598.

ELEMENTA VETERUM HUNNORUM BREVITER PROPOSITA.

Quot sunt Literae veterum Hunnorum seu Scytharum?
Triginta duae:

(Itt a kéziratban az alphabet számára hat sor van fentartva.)

DE PRONUNCIATIONE HARUM LITERARUM.

Quomodo pronunciantur?
Horum Characterum sonum seu pronunciationem facillime absque viva voce perdisces, si cum Latinis characteribus conferas, parum enim ab earum enunciatione differunt: nisi quod Latini suas Consonantes bifariam efferant. Quaedam enim ex illis ita sonum edunt, ac si vocalem post se habeant; ut: *be, ce, de, ge, ka, pe, te, ze.* Quaedam vero in initio vocales exprimere videntur; ut: *ef, el, em, en, er, es.* Siculi autem uno tantum modo efferunt, quo singulae consonantes vocalem ante se habeant. Pronunciantur vero sic universae veterum Hunnorum seu Scytharum Literae: *A, eb, ets, etz, ed, e, ef, egh, egy, ch, i, ej, ek, ak, el, ely, em, en, eny, o, ö, ep, er, es, esz, et, ety, u, ü, ev, ez, ex.*

Quomodo dividuntur hae Literae?
In vocales et consonantes.

Quot sunt consonantes?
Viginti tres:

(négy sornyi hézag.)

Quomodo dividuntur Consonantes?
In simplices et mixtas.
Quod sunt simplices consonantes?
Novem decim:

(két sornyi hézag.)

sic dictae, quod vim unius seu simplicis consonantis habeant.
Quot sunt mixtae consonantes?
Quatuor: (hézag) sic dictae, quia mixtum cum vocali sonum edunt.
Quae est observatio de mixtis Consonantibus?
Cum in Lingva nativa utimur Latinis charecteribus, nonnunquam in quibusdam dictionibus Romana Lingva non est sufficiens ad enunciationem nativi sermonis: unde Literis quibusdam *g, l, n, t*, vim inferre cogimur; notamus enim accentu gravi, hoc modo: *g', l', n', t'*, ut perfectius ad nativi sermonis enunciationem sonus referatur. Sic in Ungarico sermone Latinis characterihns v. gr. G'ámoltalan pro Gyámoltalan, n'aval'ás pro nyavalyás. At Siculi et Hunni veteres peculiares habent literas has quinque, quibus implicitae vocalis *y* sonus perfecte editur; nt Zolyom (- - - - -), Gyalu (- - - -), Tsanád (- - - - -), Atya (- - -), Nyavalyás (- - - - - -).
Quid observandum circa Literam (hézag) *sz*?
Circa Literam (·) alioquin simplicissimam observandum est: quod eatenus, quatenus in vernacula Lingva Literae *S* addimus *z*, ut: Szentség, szépség, habeat vim duarum consonantium: Siculi autem simplici Litera haec scribunt sic: Szentség (- - - - - -), szépség (- - - - - -).
Quid differunt (hézag a közép- és vég-*k* részére)?
Nihil nisi quod (vég-*k*) in initio et fine dictionum, cum eam vocalis (hézag az *a* részére) sequitur, commodius usurpari possit, quam alia, et in fine semper corripitur; ut: Kalmár (- - - - -), adnak (- - - -), akkor (- - - -) nam duas Literas in se continet *ka*, verum utroque modo licebit sive (- - ?) sive (- -?) accipias.
Quid differnnt invicem posteriores duae consonantes?
Quantum differant ex suppositis exemplis liquido deprehendi potest: ut: 'Sálya (- - - -), zöld (- - - -), 'sák (- - -)
Quot sunt vocales?
Novem: (- - - - - - - - -).

DE ADBREVIATIONIBUS.

Quae est ratio Adbreviationis Literarum apud Siculos?
Habent Siculi Syllabas quasdam brevitatis caussa inventas, cum Vocales Consonantium lateribus inseruntur; ut

(egy és fél sornyi hézag.)

Sed ita sunt observandae istarum Syllabarum combinationes, ne regulam rectae collectionis confundant. Non valet ergo Harmadik (- - - - - - - -) quia literae — — — — — —

(Itt megszakadt.)

„A hunok és magyarok fekete illetve fehér elnevezésének megfejtése“ czímű mű birálata és a válasz e birálatra.

Azon édes reményben, hogy azok, a kik első, „a hunok és magyarok fekete illetve fehér elnevezésének megfejtése“ czimű kis művemet olvasták, ezt is el fogják olvasni: megismertetem az arról megjelent hivatalos és nem hivatalos birálatokat.

E birálatok megjelenése óta egy év folyt le; a „hivatalos“ birálatra is felelhettem volna mindjárt, de nem tettem, mert ez uj könyvem kiadását akartam erre felhasználni, s a késedelem csupán csak a bő anyag alapos átkutatása és tanulmányozása, a rajzok pontos elkészítése s néhány, ez érdemben tett utazás miatt állott be.

A hivatalos birálat a „Századok“ czimű folyóirat 1888. márczius 15-ki füzetében jelent meg, melynek szerzője azonban ismeretlen akart maradni, mert czikke alá csak a „*P. Gy.*“ kezdőbetűket bigyesztette. [1])

E birálat szószerinti szövege a következő:

Másolat a „Századok“ 1888. márczius 15-ki (3-ik) füzetéből.

A HUNOK ÉS MAGYAROK „FEKETE“ ILLETVE „FEHÉR“ ELNEVEZÉSÉNEK MEGFEJTÉSE. IRTA FISCHER KÁROLY ANTAL. BUDAPEST, 1888.

„E röpirat alapgondolatja nem uj, sőt nagyon régi. A scythák, kikről a régi irók emlékeznek, tulajdonkép mind magyarok voltak, csakhogy később a hun nevet vették fel, s azután — még később — a magyart. E scytha-hun-magyarok „fekete és fehérek“-re oszlottak. A feketékhez tartoztak: a hunnok vagy kunok, besenyők, avarok sat. sat. A fehérekhez az Árpád alatt bejött, honfoglaló hét törzs. A különbség e két árnyalat közt — s ez a mi már szerző saját elmélete — még most is felismerhető a szűrökön, melyeket a nép visel. Van vidék a hol a fehér, van a hol a fekete szűr divik, különféle czifrázatokkal, melyek — szerző szerint — a további nemi, ági különbségek megjelölésére szolgáltak. Szerző az egész országból gyüjtötte az adatokat, maga is vizsgálódott, mily vidéken? mily szűrt viselnek? vagyis, hol laknak „fehér“, hol „fekete“ magyarok? s vizsgálódásának eredménye egy térkép mely a röpirat 64. lapján látható, s mely a kétféle szűr elterjedését tünteti fel.“

„Az egész elmélet ellen mindjárt legelőször az a kétség merül fel, hogy habár egy két külföldi iró, mint p. o. Ademar interpolált szövege „fekete“ és „fehér“ magyarokról beszél is, és ezt a distinctiót Kézai s a Képes Krónika forrása a kunokra nézve alkalmazza is: mégis a magyar forrásokban, krónikákban, oklevelekben, a magyar föld lakóira nézve soha sehol e megkülönböztetéssel nem találkozunk, mi pedig hihetetlen, ha ez oly általános, állandó, jellemző különbség volt, hogy az még 1000 év mulva is a ruházatban ki van fejezve. Én legalább ily adatot nem ismerek, és szerző sem tud felhozni, mert a mit V. Istvánról mond (22. l.), hogy „Fekete népről“ emlékezik, tévedés, a mennyiben: „Feketenép“ egy szerémi helység neve s nevét — valószinüleg, mert egyenes adatunk nincs, — az izmaelitáktól, „szerecsen“-ektől vette, kik e vidéken több telepet birtak. De ha eredetiben létezett is volna a különbség, a mostani ruházatból arra következtetést vonni csak ugy lehetne, ha e ruházat stabilitása ily hosszú időre nézve megállapitható volna. Már pedig maga szerző idéz pél-

[1]) Bizony nem vitéz tett, ha valaki lesből rányilaz arra, kinek bátorsága volt fedetlen fővel, sisak nélkül küzdtérre szállni, hogy erejét megmutassa.

dákat, hogy a szűr is alá van vetve a divatnak, valamint adataiból azt is látjuk, hogy a tények sem igazolják elméletét. A székelyek ugyan sötét szűrt viselnek, mi szerző szerint világos bizonyitéka a hun származásnak, de például a Hevesmegyei Besenyőn fehér szűr divatozik — holott a besnyők a fekete magyarokhoz tartoztak, sőt az ország legkétségtelenebb „feketeségü" népe a kunok és jászok általjában fehér szűrben járnak."

„Szerző sokat olvasott, de azért történelmi ismerete mégis rendkivül fogyatékos és csak abból magyarázható, hogy — mikor a magyar és erdélyi Fehérmegyékről vitatja, hogy azok nem Székes- illetve Gyulafehérvártól vették nevüket, hanem „fehér" magyar lakóiktól, mert felső fehér megyében nem is volt Fehérvár, feledi: hogy Felsőfehér csak ujabb alakulás, kiválás a régi erdélyi Fehérvár megyéből. Nestort sem érti jól, mert Leger franczia forditásából is, melyet, a németekben nem bizván, használ, a 8. lapnak a 19-ikkel való összevetéséből kivehette volna, hogy az orosz krónika a IX. század honfoglaló magyarjait nevezi fekete Ugroknak, mi, mellesleg mondva, egész theoriáját halomra dönti. Jellemzi egyébiránt történeti felfogását, — hogy még egyet emlitsek — a mit a magyar fejedelmi hatalom keletkeztéről mond. Nem hiheti, hogy Árpád előtt ne lett volna a magyaroknak soha fejedelmük, mert hisz a maszagetáknak, „a szorosabb értelemben vett magyaroknak" (79. l.), mikor Cyrust megverték, volt királynéjuk, ki Cyrus levágott fejét — mint az iskolában tanultak — vérbe mártotta."

„Hogy a szerző az ujabb nyelvtudománynyal és eredményeivel, legyen az finn-ugor, vagy turk, nincs megelégedve, természetes: csakhogy nyelvtudományi ismerete — ugy látszik — csak olyan, mint historiai tudása. A röpirat egyébiránt hazafias érzéssel, jó magyarsággal, nem minden humor nélkül és bizonyos verve-vel van irva, csak hogy: nem lévén biztos, tudományos alapja, számbavehető tudományos eredményre sem juthat."

P. Gy.

Ez a „hivatalos birálat," melyet, mint velem tudatták, „illetékes szakférfiu" irt.

Megvallom őszintén, hogy a hirneves irók és tudósoktól nyert bátorító levelek után is, melyek a „Századok" e czikkét jóval megelőzték, nem vártam kedvező hivatalos birálatot, mert ama művemben kifejtett „elmélet" — mit én azonban nem elméletnek, hanem kézzel fogható valóságnak tartok, — a hivatalos „elméletek"-kel homlokegyenest ellenkezik.

A hivatalos birálatnak hosszadalmas, több mint egy évi késedelmezéséből azt következtetém, hogy a biráló még habozik, vajjon a kész, sujtó itéletek közül melyiket fogja alkalmazni. Ugy látszik azonban, hogy azok között nem talált egyetlen egyet sem, mely kedvére való volt volna. Minthogy a tárgy uj volt, uj kaptát is kellett gyártani, s ez került neki annyi fejtörése, fáradsága s idejébe.

De végre, mint láttuk, mégis megjelent; levett süveggel vettem tudomásul a legutolsó szót is; de a czikk hangja oly hivalkodó, oly önhitt, kicsinylő, s oly kevéssé jóakaró és igazságos, hogy a választ csak föltett süveggel adhatom meg, a mi végett Önöktől szives olvasóim bocsánatot kérek.

A biráló nyilván haragudott; haragudott hihetőleg azért, mert nem ő oldotta meg az általam tárgyalt kérdést, ámbár az ősi történelemmel foglalkozik, mit abból gyanitok, hogy őt „illetékes"-nek mondták.

P. Gy. boszuló művét azon kezdi, hogy a történelmi tanulmányt „röpirat"-nak czimezi, mi nyilván annak kicsinyitése akart lenni. Czélt tévesztett. Engem ez elnevezés nem sért, s evvel csak elárulta azt, hogy a „röpirat" szó értelmét föl nem fogta; mert röpirat alatt csak napi eseményt, napi politikai, egyházi, társadalmi, tudományos vagy más ily, de napirenden álló kérdést tárgyaló csekély terjedelmü nyomtatványt kell érteni. Minthogy azonban a jelen esetben oly kérdés megfejtéséről volt szó, melyet, minthogy megfejthetetlennek tartották, már régen levettek a napi rendről, P. Gy. pedig azt napi rendre soha ki sem tűzte: azt hiszem, hogy a „röpirat" elnevezésnek itt helye sem lehetett. Ismétlem, hogy e szó nem bántott engem; mert lehet és volt is már eset, hogy ha mindjárt igénytelen, egyszerű ember által, de helyes irányban, a gyakorlati életben szerzett tapasztalatok alapján irt, két-három levélből álló röpiratka üdvösebb és hasznosabbnak bizonyult egész nemzetekre, mint holmi szoba-tudósnak kötetekre terjedő fonák okoskodása.

P. Gy. úr szerént röpiratom „alapgondolatja nem uj sőt nagyon régi." Hisz nem magáról az alapgondolatról, hanem annak megfejtéséről volt szó, hogy t. i. azon, más szinek által jellegessé tett fehér vagy fekete szűrféle ruha szerént neveztettek el elődeink fekete és fehér hunok, később fekete és fehér magyaroknak.

P. Gy. úrban ez „elmélet" ellen kétség merül fel, mert csak egy-két külföldi iró beszél fekete és fehér hunok és ugyanily szinű magyarokról. — Nem egy-két irót hoztam föl bizonyságul, hanem (a 19—24. lapokon) egy tuczatnál is többet; a magyar föld lakóira nézve pedig megtaláljuk a „fekete" és „fehér" jelzőket helynevekben nagy menynyiségben (73. l.). De P. Gy. úr ezt nem vette figyelembe, hanem kapaszkodik az általam emlitett „Feketenép" helynévbe, s azt irja, hogy e helység valószinűleg az izmaelitáktól, szerecsenektől vette nevét. — Lehet, hogy e helység azoktól vette nevét, a mit azonban ő sem állithat bizonyosan; de hát ha a Feketenép helység csakugyan a szerecsenektől kapta elnevezését: akkor a többi „fekete" jelzőjü számtalan helynevet is mind szerecsenek lakták, s ezek lakták egész Erdélyt a Fekete Magyarországot is?? Csodálatos, hogy semmi nyomuk nem maradt fenn!

A Feketenépen kivül egész sorát hoztam föl a bizonyítékoknak; terjednek azok a 19. laptól a 22. lapig.

Az „elméletem“ mellett fölhozott történelmi bizonyságok P. Gy. úrnak nem elégségesek; kellenek neki „oklevelek“ is, melyekben világosan és határozottan ki legyen irva, hogy miért kapta nemzetünk az említett két jelzőt.

Azt hiszem, ha minden „elméletnek“ annyi alapja volna, mint az enyémnek: akkor megszűnt volna elméletnek lenni, s vált volna belőle tökéletes „valóság.“

Azt irja a biráló úr, hogy a mostani ruházatból következtetést vonni csak úgy lehetne, ha e ruházat stabilitása ily hosszu időre nézve megállapítható volna; állítja továbbá, hogy én magam is idézek példákat, melyek szerint a szűr alá volt vetve a divatnak. — Ezen utóbbi megjegyzése nem más, mint szavaimnak csűrése-csavarása, mert éppen az ellenkezőt irtam a 26. lapon, hol egyszersmind a ruha stabilitásáról is van szó. Én ezt irtam: „viselték e ruhát századok, ezredek óta, s divatnak, e szó jelenlegi értelme szerént, azaz változásnak, sohasem volt alávetve egész a legujabb időkig (mit én művemben tekintetbe is vettem); mert a mily alakjában ismerjük a (régibb szabásu, galléros) szűrt ma, oly alakjában látjuk azt Persepolis romjainak dombormüvein is, mint a Persiával határos népeknek vagyis a magyar törzseknek ruháját.“

Az akkor mondottakat most megtoldhatom a következővel, melyre engem művem német átdolgozója figyelmeztetett. Bécsben, az ambrasi gyűjteményben egy felette szép, görög márvány koporsó látható, melynek mind a négy oldalán egymással harczoló görögök és lovas amazonok vannak ábrázolva. E remekművet Fugger Miksa gróf szerezte meg a lepantói csata után 1571-ben, [1]) miért is Fugger-féle koporsónak nevezik. Az amazonokon vállra vetett, a mellükön csattal összekapcsolt, lebegő, ujjas, szűrféle felső ruha szemlélhető.

Az amazokat a történelem a Fekete tenger partjaira, tehát, mint tudjuk, a fekete hunok területére, továbbá Scythiába, az ősi hazába helyezi és sok tekintetben érintkezésbe hozza a trójai háboru hőseivel és az előtt. Hunok és scythák területén lakván az amazonok, kétség nélkül ők is azok fajához tartoztak. Ne ütközzék meg P. Gy. úr ismét azon, hogy ezt Homerosz a költő irja. Hogy amazonok csakugyan léteztek, bizonyitja Herodotosz, Strabo és más komoly történetirók is.

A koporsón látható amazonok alakja továbbá megczáfolja a szóelemzők azon állítását, hogy az amazonok elnevezésüket az ἀμαζός (amadszosz) azaz „melletlen“ szóból vették, s hogy félmellöket kiégették volna, hogy az íjjat kenyelmesebben megfeszíthessék. A koporsón szemlélhető hölgyek, valamint a haldokló Pentesilia amazon királynő szobra, melynek eredetije ugyancsak az ambrasi gyűjteményben van, [2]) gyönyörű, csonkittatlan, domboru mellet mutatnak, miből meggyőződhetünk, hogy e szószármaztatás alaptalan, légből kapott.

Olvassa továbbá P. Gy. úr azt is, mit a 27., 28. és 29. lapon a ruha szine s alakjára nézve irtam, a mit ő — azt veszem észre — átugrott; egyeztesse ezt össze a valósággal, s más nézeten lesz; mert a ruha, de különösen az ő szine és tarkázásának stabilitását bizonyítja a tapasztalás, melyről alább lesz szó azon kérdésekben, melyeket a birálóhoz intézni fogok.

A 82. lapon is azt irtam: „Divat a népnek említett öltönyein, de különösen a szűrön csak a legujabb időben támadt.“

Ezen és föntebb idézett szavaimnak pedig sehol ellen nem mondtam.

De nemcsak nálunk tartotta fenn magát az ősi ruha oly sok ideig, hanem ott is, hol egykoron magyar faju nép, az avarok laktak, így Bajorország és Ausztriában. Mindkét országban a föld népe sötétszürke, zölddel szegélyezett felsőt visel, mely itt-ott zsinordiszitésekkel is bir, mint például a Krems felző völgyében [3]) valamint Bajorország több vidékén. Visel továbbá e nép nagy része hosszu száru csizmát, szűk, magyar szabásu nadrágot, pitykés mellényt. Ezt láttam többek közt a mult nyáron a Mühl-Vierteli (Mühl-negyedi) Waldhausen környékén Felső-Ausztriában, hol a virrasztást, halotti tort megtartják annak a rendje és módja szerént. A leányok hajukat, mint nálunk, hátul lelógó két fonatban viselik; a hegylejtőt Leithen-nek nevezik. Úgyanigy van ez a szomszédos, alsó-ausztriai Wald-Viertelben is.

Egybevetve már most mindezt s még hozzá számítva a kétféle typuszt, mely a nép között az első tekintetre is megkülönböztethető, s mely közül az egyik határozottan magyar, nem helyesen következtethető-e, hogy a ruha szine s a többi sajátságok az avarok korából maradtak fön? Ezt belátják oda való emberek is; így például Haupt, a bécsi cs. k. udvari könyvtár volt könyvtárosa is beismerte e viszonyt a bajor és ausztriai nép e ruházata s a magyar népöltözet között, csakhogy ő — mint ez már így szokott lenni — a dolgot megfordítva vette s azt állította, hogy a magyar nép öltözetét a németektől vette át. Szegény magyar, se nyelve, se irása, se zenéje, de még csak ruhája sem volt!

---

[1]) Ez adatokat ugyancsak művem német átdolgozójának, Pötzl Károly úrnak köszönöm.

[2]) Gipszutánzata nemzeti Muzeumunkban (12. sz. alatt) szemlélhető.

[3]) Az osztrák-magyar monarchia irásban és képben. Felső-Ausztria. Ennek 123. lapján egy ily ruháju férfiu rajzban látható.

P. Gy. úr gúnyolódva mondja, hogy a székelyek sötét szűre szeréntem világos bizonyítéka a hun származásnak. Én ezt nem mondtam, hanem (a 67. lapon) azt, hogy „Anonymus, Kézai, Turóczi, a Csíki Székely Krónika, valamint a szóbéli hagyomány Attila hunjaitól, a fekete hunoktól származtatja a székelyeket, — — — — —, s íme, ruhájuk szine által igazolva van e hagyomány."

P. Gy. úr adataimból továbbá azt látja, hogy a tények sem igazolják „elméletemet," mert például a hevesmegyei Besenyőn fehér szűr divatozik, holott a besenyők a fekete magyarokhoz tartoztak, sőt az ország legkétségtelenebb „feketeségü" népe, a kunok és jászok általjában fehér szűrben járnak.

A mi magát a Besenyő helységet illeti, P. Gy. szerencsétlen példát választott, mert erre nézve Holló Mihály besenyői plébános úr 1885. april 11-én kelt levelében ezt írta: „Itt Besenyőn lakhattak valaha besnyők, de ezek nem azok, hanem a szomszédos Szihalom községben egy Szabó nevű egri főkáptalani jobbágy nemességet kapott és vele Bessenyőt és Tepély pusztát, erről szaporodtak el s birják mai napig is e két határt királyi kisebb haszonvételeivel együtt."

De ha ugy állana is a dolog, hogy ezen elszigetelt Besenyőn csakugyan besenyők laknának, s mégis fehér szürt viselnének: figyelmeztetnem kellene P. Gy. urat arra, mit a 73. lapon mondtam: „Küldtem a Kazar, Kozár és Besenyő nevű községekbe is levelező lapokat. De e helységek elszórtan fekvén, szerte az egész országban, szinténamegye többi népének öltözetét vették át. A besenyők azonban ott, hol tömötten vannak vagy voltak, mint az ország nyugoti határain, Csallóközben s nehány déli megyében, megtartották ruhájok szürke vagy fekete szinét."

A mi pedig az ország általa „legkétségtelenebb feketeségü"-nek nevezett népét, a kunokat és jászokat illeti, kik fehér szürben járnak, azt kell kérdeznem, nem olvasta-e P. Gy. úr a byzanczi és hazai történetiróknak általam idézett szavait, hogy voltak „fehér" kunok is? A jászoknak nevét pedig talán ő is, mint egynémelyek, a „gyász" szóból származtatja? Jaj, jaj! Hisz akkor nem „gyászok" hanem „gyászosok" volt volna a nevök. Kár volt neki meg nem mondani, hogy mire alapítja azoknak „legkétségtelenebb feketeségüket."

Történeti ismereteimet P. Gy. rendkivül fogyatékosoknak találja azért, mert nem tudtam, hogy az erdélyrészi „Felső Fehér" (megye) csak ujabb alakulás, kiválás a régi erdélyi Fehérvár (sic!) megyéből. Megvallom őszintén, hogy ezt nem tudtam. Hja! Ha én meggyőződve vagyok, hogy mindent tudok, mint P. Gy. úr — fenhéjázó szavai után itélve — meg van győződve, hogy ő tud mindent: akkor nekem nem kell birálat, hanem magam mondom ki, azt: hogy e könyvemben nincs fogyatékosság, mert én irtam, a csalhatatlan, a mindentudó bölcs.

De hát mit változtat az én állításomon az, hogy eredetileg nem két, hanem csak egy Fehér vármegye létezett? Semmit, mert azért a Fehér vármegye mégis csak fehér szűrös népétől kapta elnevezését.

P. Gy. úr ez elnevezést — Hunfalvy Pálként — akként akarja csürni-csavarni, hogy kihozza belőle a Fehérvár-megye szót; csakhogy sem mi, sem mások e helytelen, mert hibás, uj orthographiát el nem fogadjuk. Előbb létezett a megye és így természetesen a neve, s azután épültek a megyei várak, melyek közül sok, s jórészt a legtöbb, egészen más nevet viselt, mint maga a megye. Ez a logika, de bizonyítja a történelem is, mert a megyerendszer Kézai szerént már Scythiában létezett, létezett pedig 108 megye, mert 108 nemzetség volt.

Különben igazán kár eziránt vitatkozni, mit bizonyára ő maga sem hisz, mert nem hiheti.

P. Gy. úr azt mondja, hogy Nestort sem értettem jól, mert a 8. lapnak a 19-ikkel való összevetéséből kivehettem volna, hogy az orosz krónika a IX. század honfoglaló magyarjait nevezi fekete ugoroknak, mi — P. Gy. szerént — egész „theoriámat" halomra dönti.

Itéljenek, kérem szives olvasóim, az idézett két lapnak szószerénti szövegéből, hogy vajjon Nestor szavait ki értette jobban, ő-e vagy én.

A 8. lapon: [1])

VIII. INVASION DES BULGARES, DES OUGRES ET DES OBRES.

„Quand les Slaves, comme nous l'avons dit, vivaient sur le Danube, de la Scythie, c'est-à-dire, de la Kozarie arrivèrent les peuples appelés Bulgares: ils s'établirent sur le Danube et opprimèrent les Slaves; puis vinrent les Ougres blancs qui s'emparèrent de la terre

[1]) Chronique dite de Nestor, traduite sur le texte slavon-russe, par Louis Leger, professeur à l'école des langues orientales vivantes. Paris 1884. 8-r.

slave, après avoir chassé les Vlakhs qui avaient occupé cette terre avant eux. Ces Ougres se montrèrent sous l'empereur Héraclius, qui attaqua le roi de Perse Chosroès. Dans le même temps parurent aussi les Obres, qui marchèrent contre l'empereur Héraclius et faillirent le faire prisonnier. Ces Obres firent la guerre aux Slaves, vainquirent les Doulèbes, qui sont de race slave, et firent violence à leurs femmes. Quand un Obre voulait aller quelque part, il ne faisait pas atteler à sa voiture un cheval ou un boeuf; mais il ordonnait qu'on attelât trois, quatre ou cinq femmes pour le traîner: c'est ainsi qu'ils opprimèrent les Doulèbes. Les Obres étaient hauts de taille et orgueilleux d'esprit; et Dieu les anéantit, et ils moururent tous et pas un d'entre eux ne survécut; et il y a un proverbe en Russie encore aujourd'hui: ils ont péri comme les Obres; car ils n'ont laissé ni descendants ni héritiers. Après eux survinrent les Petchénègues; puis les Ougres noirs (azaz ugyanezen besenyők) s avancèrent au delà de Kiev, plus tard sous Oleg."

A 19. lapon:

„Les Ougres passèrent auprès de Kiev, près de la montagne qui s'appelle encore aujourd'hui la montagne des Ougres.[1]) Arrivés aux bords du Dnieper, ils y établirent leurs tentes; car ils étaient nomades, comme sont encore aujourd'hui les Polovtses. Ils venaient de l'Orient; ils franchirent de grandes montagnes qu'on a appelées montagnes des Ougres et se mirent à combattre avec les Vlokhs et les Slaves qui vivaient dans ces contrées: car les Slaves s'y étaient d'abord établis; puis vinrent les Vlokhs qui soumirent la terre slave; puis les Ougres ayant chassé les Vlokhs, et ayant conquis cette terre s'y établirent avec les Slaves après les avoir soumis: de là vint au pays le nom de Ougrie (Hongrie). Et les Ougres se mirent à faire la guerre aux Grecs, et ils ravagèrent la Thrace et la Macédonie jusqu' à Thessalonique. Puis ils se mirent à faire la guerre aux Moraves et aux Tchéques; car il n'y avait qu'une seule race slave, à savoir: les Slaves établis aux bords du Danube et que soumirent les Ougres, les Moraves, les Tchèques, les Lekhs et les Polianes appelé aujourd'hui Russes. C'est pour eux qu'ont été d'abord écrits des livres en Moravie, avec des caractères slaves qui subsistent en Russie et chez les Bulgares danubiens (888—98.[2])

Közöltem szószerént az egészet, még a szükségtelen, ide nem tartozót is, nehogy valaki azt hihesse, hogy kihagytam valamit, a mi P. Gy. úr állítását igazolhatná.

P. Gy. úr szerént tehát, mint látják szives olvasóim, Önökkel el kellett volna hitetnem azt, hogy a fehér nem fehér, hanem fekete, a fekete pedig nem fekete, hanem fehér; mert a ki Nestor e szövegéből egyebet bir kibetűzni, mint azt, hogy a fehérek (az Árpád-féle magyarok) s a feketék (a besenyők) is Kiev mellett vonultak el, az azután még nagyobb mestere ám a szavak csűrése-csavarásának, mint azon finn „tudós," a ki azt hirdeti a szenvedő emberiséguek, hogy az „asszony" szó a a mordva „oksz" (= úr) szóból származik.

Különben „halomradöntés"-ről szó sem lehet, mert ott van még Szt. Bruno, ki a tulajdonképi Magyarországot „Fehér Magyarország"-nak, Erdélyt pedig „Fekete Magyarország"-nak nevezi. P. Gy. felfogása szerént ennélfogva a fekete magyarok a „Fehér"-, a fehér magyarok ellenben a „Fekete Magyarország"-ot lakták volna. Ugyan hol itt a logika?!

Schlözer követte el a hibát, hogy Árpád embereire alkalmazta a „fekete" jelzőt. Észrevették e hibát már korábban Podhradczky József [3]) és Szabó Károly. [4])

„Jellemzi egyébiránt — így folytatja P. Gy. — (szerző) történeti felfogását, a mit a magyar fejedelmi hatalom keletkeztéről mond. Nem hiheti, hogy Árpád előtt ne volt volna a magyaroknak soha fejedelmök, mert hisz a maszagétáknak, a szorosabb értelemben vett magyaroknak, mikor Cyrust megverték, volt királynéjuk, ki Cyrus levágott fejét — mint az iskolában tanultuk — vérbe mártotta."

Valóban szegényes argumentáczió a történelemben való járatlanságom s a biráló úr kritikai tehetsége mellett, hogy ezt az általam csak úgy mellékesen oda vetett dolgot így felfújja. Én nem

---

[1]) Nyilván az ejtette tévedésbe P. Gy. urat, hogy Nestor szerint a besenyők, de Árpád is Kievnek vették utjokat. Mert hogy itt ujra Árpád magyarjairól szól, kétséget nem szenvedhet, mert csaknem szóról szóra ismétli az előbb mondottakat.

[2]) Ez évszámok pedig éppen halomra döntenek minden okoskodást.

[3]) Béla király névtelen jegyzőjének kora és hitelessége. Budán, 1861. 8-r.

[4]) A magyar vezérek kora. Budapest 1878. 8-r.

mondtam, hogy nem hihetem, miszerént a magyaroknak a fejedelmek előtt ne voltak volna királyaik, hanem azt, hogy „az sem tesz nemzeti különbséget, hogy a hunok ős időktől fogva egy urú fejedelem vagyis király alatt éltek, a magyarok pedig köztársaságban Árpád fejedelem elválasztásig. De ez sem volt mindig így. Emlékezzünk csak vissza a persa birodalom alapvetőjére, Cyrusra“ sat. s ekkor előhoztam ennek esetét, a mint azt Xenophon Cyropaediájából tudom és igenis, az iskolában is hallottam, még pedig egyik igen tudós és tiszteletreméltó tanáromtól, Dr Schrökk (Somhegyi) Ferencztől.

P. Gy. nagyon kicsinylőleg nyilatkozik az iskolában tanultakról; ugy látszik — engedje meg P. Gy., hogy ugy mint ő, de talán több joggal, én is élhessek e szóval — ugy látszik, hogy P. Gy. nem sokat tanult az iskolában, mert az ott szerzett tudományáról oly fitymálólag szól.

Különben nem tudom egyáltalában, miért kapaszkodik oly erősen ezen mellékes csekélységbe, mely a tárgy érdeméhez nem is tartozik.

Az ujabb nyelvtudománynyal és eredményeivel, legyen az finn-ugor vagy turk, bizony — s ebben igaza van — nem vagyunk megelégedve, a minek okát, azt hiszem, elég világosan és alaposan meg is mondtam. Kár, hogy P. Gy. nem mondja meg, melyikkel legyünk megelégedve: mindkét fél vivmányait egyszerre nem méltathatjuk, mert azok homlokegyenest ellenkeznek egymással. Olvassa csak Vámbérynek „A magyarok eredete“ czimű művét, s a jegyzetekből megfogja tudni azt, hogy Vámbéry, a turkisták feje, nem a legjobb véleménynyel viseltetik a finn-ugor[1]) „elmélet“ iránt. Hunfalvy Pál, a finn-ugoristák vezére ellenben a turk „elméletet“ kereken és tartózkodás nélkül „szellemi betyárság“-nak nevezte el. — Nos biráló úr, e két vivmány melyikét ajánlaná most már az elfogadásra?

Jegyezze meg P. Gy. úr, hogy az összehasonlító nyelvészet egymagában semmit sem ér. Ha nyelvészt a történelem, földrajz, népisme vezérfonala nélkül útnak indítanak, hogy kutassa, vajjon mely népek a magyar faj rokonai: ez éppen annyi, mint mikor a szegény világtalant, vezető nélkül, világgá bocsátják, hogy keresse fel azon országot, a hol — mondjuk például — a legtöbb szép leány terem. Vegyük például, hogy a szláv kutató csak nyelvtudományával indul ki: akkor azon eredménynyel fog visszatérni, hogy a bolgárok szlávok, holott a történelem, a néprajz azt bizonyítja, hogy azok a magyarral rokon faj, s hogy valaha ezekéhez hasonló nyelvet is beszéltek. Szintén így áll ez a frankok, longobardok s a góthoknak egy részével is. Az arab „khalife“ egyértelmű a német „Gehülfe“, segéd, tanítvány szóval; rokonságban van azért a német az arabbal? Bizonyára nem.

Azért a nyelvészet, mint a legkevésbbé csalhatatlan, csak igen alárendelt, s a legnagyobb óvatossággal használható segédeszköze lehet a történetbuvárnak.

A ki pedig magyar ügyben lappok, finnek, vogulok, cseremiszek vagy csuvaszok közt kutat: éppen ugy tesz, mint az, a ki a napsugarak színelemzésével foglalkozik, de a ki az elemzésnél nem a közvetlenül magából a napból eredő, hanem a holdvilágon visszaverődő sugarakat használja.

Nyelvtudományunk alapjaiban rendült meg. Megrendítették azok, kik akár tapasztalatlanságuk, nyelvbéli fogyatékosságuk, s így ügyetlen, akár pedig öntudatosan, s így szándékosan romboló kezekkel nyúltak hozzá, vagy a kik e tudományt kenyérkeresetté alacsonyították le.

A nyelvtudományunkba helyzett hit ily „nyelvészek“ által lett megingatva, kik a magyar nyelvet összelopdosott, csipri-csupri népecskéknél összekoldult szavakból alkototttnak állították. Ez tette a közönséget nyelvtudományunk iránt közönbössé, mire nézve például szolgálhat a „magyar nyelvtörténeti szótár“ esete, melynek 1888. szeptember 23-án összesen három (!) magyarországi megrendelője volt. [2]) Hogy azóta van vevő, s tudtomra sok, azt a mű csak a maga jelességének köszönheti. Szárazon, eszelkedés nélkül hozza a puszta tényt. Ez kell nekünk, nem pedig, hogy valaki a maga gyarló véleményét — hisz emberek vagyunk mindannyian — mint megdönthetetlen valót ránk erőszakolja.

Hogy a magyar közönség irodalma iránt nem közönbös s hogy aránylag több tudományos könyvet vesz, mint p. a német közönség, azt statisztikai adatokkal bizonyította be Szily Kálmán a magy. tud. Akadémia 1888. január 30-án tartott ülésén.

Igaz, hogy Kőrösi Csoma Sándor és Reguly Antal is téves uton jártak, bár képességük nagy, hazafiságuk kétségbevonhatatlan, önzéstelenségük a napvilágnál is fényesebb volt. De buzgóságában mindkettő túllőtt a czélon; az nagyon túl ment a keleti, ez nagyon túl ment az északi határon.

Nyelvtudományi ismereteimről P. Gy. azt irja, hogy azok — úgy látszik — csak olyanok mint históriai tudásom. Mi jogon és alapon bátorkodik P. Gy. úr azokat kétségbevonni és gyanúsítani? Hisz ő engem nem ismer, s így nem is tudhatja, hogy én hány és miféle nyelveket beszélek vagy értek és hogy beszélem vagy értem azokat.

Én eziránt nem akarom magamat igazolni, mert nem tartozik ide s mert a szives olvasót bizonyára nagyon kevéssé fogná érdekelni, hogy azon kivül, mit számukra irtam, mit tudok még, mit nem, P. Gy. urnak pedig semmi köze hozzá, mert ő neki nem azt kellett megbirálni, a miről nem volt szó, hanem azt, a miről szó volt.

---

[1]) A »finn-ugor« elnevezés maga is mily különös, és nem bir több jogosultsággal, mint midőn azt mondaná valaki: a magyar-spanyol, az angol-török, a német-maori népek.

[2]) Budapesti Hirlap 1888. szept. 23. száma.

Végül azt irja P. Gy., hogy röpiratomnak „nem lévén biztos, tudományos alapja, számba vehető, tudományos eredményre sem juthat."

Hogy mit érthet itt a biztos és tudományos alap alatt: nem tudom; azt érti talán, hogy nem tudtam és akartam Önökkel elhitetni, hogy a fehér alatt feketét kell érteni, a fekete alatt pedig fehéret?

De nem is akartam én tudományos eredményt elérni, hanem csupán elmondani azt, a mit én a történelemből tanulva s a valósággal összehasonlitva, tapasztaltam; ezt pedig elmondtam úgy a hogy tudtam, s Önök szives olvasóim meg is értettek engem s szivesen vették „röpiratomat," ezt mutatja annak kelendősége, mert már ezer és egynehány példány van közkézen, s volna még több is, ha egy láthatatlan kéz annak terjesztését nem gátolta volna. Legalább másképp nem magyarázhatom meg magamnak azon körülményt, hogy a népkönyvtárak részére fölajánlottam, ingyen, nehány száz példányt, s kértek kettőt. Pénzért elkel a könyvem és ingyen nem? Adja rá a feleletet a ki tudja.

P. Gy. úr, biráló létére, roszul fogta fel föladatát, mert nem birálta meg azt, mit megbirálnia kellett volna. Ő csak ismereteim fogyatékosságát hánytorgatta és lényegtelen, általam csak mellesleg oda vetett csekélységeken rágódott, a helyett, hogy a tárgy lényegét, a főpontokat birálta volna meg, melyeket ilyeneknek vagy fel nem ismert vagy pedig óvatosan, bölcsen kerülte. Minthogy tehát röpiratom „jó magyarsága" ellenére nem értette meg, hogy mit kell neki megbirálni, fölteszem a kérdéseket magam.

Előre bocsátom, hogy nem tételezem föl, miszerént P. Gy. úr a táblázatok adatainak helyességében kételkedik. Tiszteletreméltó urak szolgáltatták azokat, kik különben rövid kérdéseimből nem is tudhatták, mi czélt akarok elérni, s így — ha P. Gy. úr ezt föltételezni akarná — kezemre sem játszhattak. De különben P. Gy. úr valamint bárki ez adatok alaposságáról akár mikor meggyőződhetik, ha szeme előtt tartja a megyék régi beosztását s az állapotot, mint volt egy-két megyében ezelőtt még csak 20—25 évvel. [1])

Kérdéseim P. Gy. úrhoz ezek:

1. Mit tart arról, hogy térképemen azon országrész, melyen Nestor szerént a fehér magyarok telepedtek meg, a ruha szine után szintén fehérnek mutatkozik, s hogy ez országrész Szent Bruno „fehér" Magyarországának, a másik, Erdély pedig Szent Bruno „fekete" Magyarországának teljesen megfelel? (65. l.)

2. Nestor a besenyőket fekete ugoroknak nevezte, s ime ábránkon ott, hol azok — jól értse meg P. Gy. úr — tömegesen megtelepedtek, a ruha szine szerént térképemén szintén feketeség mutatkozik (66. l.). Mint vélekedik eziránt?

3. A történelem s a hagyomány a székelyeket Attila hunjaitól, a fekete hunoktól származtatja, s ruhájuk szine után a térképen szintén feketeség van (67 l.). Minek tulajdonitja ezt?

4. Erdélyben a feketeség között fehér szine által kiri a két Fehér-megye, hol fehér szűrt viselnek (67. l.).

5. A történelem 7 fekete és 7 fehér törzset emlit, s mi hétféle tarkázó szint találunk a fekete s ugyanannyit a fehér szűrön vagy zekén (68. l.).

6. Kézai 108-ra teszi a fehér nemzetségek számát, s ugyanannyit mutattam ki én is a kapott adatok alapján szerkesztett táblázaton (69. 70. l.)

7. A Székely Krónika s III. Károlynak egy 1724-ki oklevele szerént az összes székely székeken 6 törzs létezett, s ugyanannyit mutattam ki én is a táblázatok alapján. (72. l.)

8. Az összes, fekete szűrt vagy zekét viselő nép tájszólása alapjaiban hasonlít egymáshoz, akármily távolban is lakjanak egymástól, és különbözik a fehér szűrt viselő népétől, habár vele szomszédos (73. l.).

Mi a felelete P. Gy. úrnak e pontokra nézve? Ezen kérdéseimre feleljen s ha felelete helyes és alappal bír, azaz ha az abbéli állításaimat megczáfolja: akkor legelsőben és leghangosabban én fogom kiáltani: Bravo, Ön a legény! Mindaddig azonban le nem szállok a gátról; mindaddig a „Századok"-ban közzétett czikkét birálatnak el nem ismerhetem, mert az fölületes, minthogy a sarkalatos pontokat mellőzi, a tárgy érdeméhez nem tartozó csekélységeken ellenben rágódik; nem ismerhetem el továbbá birálatnak azon czikkét, mert nem részrehajlatlan, hanem roszakaratu, minthogy a felsorolt bizonyitékokat mellőzi, a vélt gyengeségeken ellenben kap, s azokat felhordja; végre pedig mert igazságtalan, minthogy szavaimat csűri-csavarja s azoknak más, egészen ellenkező magyarázatot ad, mint a minőt én azokkal kifejtettem s így minden törekvése csak arra irányult, hogy könyvem hitelét megrontsa.

Ezen birálat után örömmel jelenthetem ki, hogy röpiratomban nem találok semmi javitani, legfölebb bőviteni vagy pótolni valót.

S most ajánljuk P. Gy. úrnak, ha valamikor ismét kedve fog kerekedni sikra szállni: akkor jobban álljon ám a talpára, hozzon magával kevesebb önhittséget, de annál több tudományt, mert nem tartozunk azok közzé, kik megijednek. Nekünk sem gőgösség, sem lenézés, sem név, vagy annak

---

[1]) A vezérkori megyebeosztásról a pontos térkép ügyes kezek és körültekintő szem alatt ma is készíthető volna.

kezdőbetűje nem imponál, hanem igenis meghajolunk a szellemi fensőbbség, a tudományosság előtt, melyből ő vajmi keveset hozott a piaczra.

Ha még egyszer birálatot fog mondani vagy irni: akkor jussanak eszébe Petőfi szavai:

„Biró, biró, hivatalod
Nem játék, nem tréfa dolog;
Jól meggondold, jól meggondold,
— — — — — — — — —"
mint itélj helyesen,
bölcsen és igazságosan.

Hogy röpiratom nem volt hatás nélkül a finnisták táborában, hiába tagadná valaki, mert beszélnek a tények.

Megjelenése óta ugyanis a finnekről mitsem hallhatni. Most már csak a vogul rokonság járja, mert azoknak nyelve legközelebb áll e mienkhez, de azért mégis sokkal távolabh, mint a német vagy a szláv nyelvek a latintól.

Továbbá röpiratom megjelenése után nemsokára J. E. azt inditványozta, hogy hozassák haza a hírneves utazót, Bálint Gábort, ki a Kőrösi Csoma Sándor kezéből kiesett fonalat fölvéve, Ázsiában szerzett tapasztalatai segélyével megkönnyíti a magyar nemzet eredete iránt való nyomozásokat. [1])

Hogy a természetben való vizsgálódásnál sok és oly ismereteket gyűjthetünk, melyek könyvekben leirva nincsenek, az szent igaz, s ha már le vannak irva: akkor a természetben való vizsgálódás gyarapítja azokat. De minthogy a magyar nemzet eredetére vonatkozólag számos hiteles kútforrásnnk van, s köztök olyanok is, minőkkel más nemzetek szivesen dicsekednének, ha volnának: a további vizsgálódásokat csakis ezeknek nyomán eszközölhetnők. Tegyük fel most már azon lehetőséget, — kérem, ne magyarázza félre senki e szavaimat — tegyük föl, mondom, azon lehetőséget, hogy Bálint Gábor, kit én nem ismerek, a magyar faj eredetére vonatkozó kútforrásokat nem olvasta, hanem csak mint nyelvész bnvárkodik, s meghallotta, hogy valamely chinai néptörzs a macskát „mauzá"-nak nevezi, akkor ismét chinai atyafiság fogja járni, szemben a görög, a római, byzanczi és hazai történetirók feljegyzéseivel, kik egyhangulag az ősi hazát Scythiába, tehát Ázsia nyugoti részébe helyezik? Ugyan ne nevettessük és gúnyoltassuk magunkat továbbra is a külföldiek által, kik ngyis eleget nevetik, gúnyolják és fennhangon hirdetik a mi tudatlanságunkat.

Másképen, mint P. Gy. czikke, szóllanak azon tudósok és irók sorai, melyeket szívesek voltak, felkérés nélkül hozzám intézni. Neveiket megmondanom tiltja a diskreczió, de az iránt biztosíthatok mindenkit, hogy irodalmunkban mindegyikének a neve ismeretesehb és jobb hangzásn, mint a P. Gy.

Az első így szól: „Figyelemmel átolvastam munkáját s meggyőződtem, hogy buzgó magyar érzés mellett, széleskörü olvasottsággal és eredeti észleletekre alapított, megfontolásra méltó okadatolással van irva."

A második: „— — — üdvözlöm pedig mint — — ahhoz az egészen uj módszerhez, melyet a kérdés földerítésében választott. A szokások és a rnházat tehát az ethnographia közvetlen megfigyelésére sokkal hathatósabb és biztosabb eszköz, a szoba négy fala között kieszelt és kétes okmányokra alapított philosophiai okoskodásnál."

A harmadik: „Egyuttal a hunokról irott tanulmáyát oly kiváló becsű felfedezésnek és oly nemzeti irány úttörőjének tartom, a mely hazánk kultnrájában példaadó és buzdító lesz."

A negyedik: „A művet nemcsak gondosan és figyelemmel olvastam, hanem adandó alkalommal használni és idézni is fogom. Adja Isten, hogy e munkát hasonló szellemben, hasonló irányban a többi mnnkái, nem mondom gyorsan, de bizonyosan kövessék! Nekem őszintén szólva, rég nem érzett örömöt okozott."

Ötödiknek vehető művem német átdolgozójának régi magyar batűkkel irott uj évi köszöntője, mely így szól: „Uraságodnak boldog uj évet és szerencsés mnnkálást a jövőben is legszivesebben kiván hű követője Pötzl Károly.

---

[1]) Budapesti Hirlap. 1888. junius 13-ki szám.

Hogy mily kedvezően hozták könyvem megjelenésének hirét a lapok: azt annak idején olvashatták.

Ezen tisztelt tudósok és irók bátoritó, biztató kedves sorai fognak engem további működésemben is ösztönözni, s ha lankadok, uj erőt fognak adni azon út folytatására, melyet magamnak kitűztem, ez a történelem, tehát a valóság, a természet útja. Csak vékonyka botom lesz az összehasonlitó, de sokszor csalóka nyelvészet, melyre ezért nem is szabad erősen támaszkodni.

Korunk hatalmas, örvendetes átalakuláson megy keresztül, melynek laghatalmasabb vivmánya az, hogy minden tudomány módszere a valóság, a természettudományok felé közeledett.

Minden körben mindinkább annak fölismerésére jutnak, mennyire károsodott gondolkodásunk és megfigyelési tehetségünk az abstrakczió és phrázis uralma alatt. A meddő bölcselkedés, az erőszakolt elmélet- és rendszercsinálás, a badar magyarázgatások és következtetések mindinkább kezdenek kiszorulni a józan tapasztalás révén. A tunya önszemlélődés helyett az elmének az élet és jelennel való viszonybahozása, a szeresség s a kapta helyébe a természettani elemzés, az alkotás lép.

E haladás elve: egyszerűsiteni mindent és érthetővé tenni az emberi elme határain belül eső jelenségeket, a megfoghatatlanokat pedig nyakatekert okoskodás helyett egyszerűen konstatálni. Az ismert törvények pontos alkalmazása, a lelkiismeretes megfigyelés, a szigoru kritika, a mesterkéletlen indukczió, ezek a mai tapasztalati rendszer legfőbb szabályai. Ezekből sugárzott a világosság ama rejtekekbe, ama zürzavaros homályba, a hol a történelem, a fizika, természethistória, a fiziologia eddig eltemetve voltak.

És e rendszerrel dolgozik ma már mindenki, csak némely nyelvész nem akar még a haladással megbarátkozni, s azért is annál konokabbul ragaszkodik ahhoz a régi, czopfos világához. Csak ő bújja még egyre a szobáját, szurágta könyveit, a téntatartóját, s fekete pápaszemével nézi és vizsgálja négy fal közzé szoritott kis világát, minek természetes következménye az lőn, hogy oly szédületes távolságra tévedt az élettől, a valóságtól. Ha szobájából végre mégis kimozdul, már nem lát, mert az öncsinálta mécs pislogásához rögzött, már-már hályogos szeme nem lát többé az Isten szabad ege alatt, a lángoló napvilágnál. Egy pár hasonló szó, néhány nyelvszerkezeti sajátság találása végett atyafiságba hoz ő germánt, magyart, kalmükot, törököt, tatárt, mongolt egyaránt. A typusz, a szokások, a lelki tulajdonságok különbözésével ő mitsem törődik, nem törődhetik, mert vakságában azokat már nem is látja.

S ez az összehasonlitó nyelvészet gyakorolt az utóbbi évtizedekben az általános, de különösen a hazai történetirásra oly káros befolyást.[1])

E nyelvészet, a történetirás szolgálatában, tagadhatatlanul haszonnal járhat, de önállóan működve és avatatlan kezekben semmi, sőt, mi a semminél is rosszabb, káros.

A badarnál badarabb, a vadnál is vadabb szószármaztatással, a mesterkélt elméletek s az ezekből folyó következtetésekkel immár oly dilemmába estek, hogy a magyart, a finnt, a vogult, az osztyákot és votyákot, törököt és tatárt rokonságba hozták egymással, jóllehet a finn, arczidoma és lelki tulajdonságai után hihetőleg (mert eredete még nincs teljességgel megállapítva) valamely góth és más, de bizonyára nem magyar faj keveréke; a vogul, osztyák és votják ellenben kalmük, a magyar pedig sem az egyik, sem a másik; tették pedig ezt azért, mert találtatnak e nyelvekben egyes hasonló szavak, s ennél még sokkal ferdébb okoskodással megállapitották azt, hogy az egykor oly hatalmas hun-magyar nemzetnek ennyi meg ennyi évszázaddal elébb nem volt nyelve.

E mesterkélt, megfoghatatlan szisztemájukkal tönkre akarták silányitani nemzeti történetünk összes kútforrásait Herodottól kezdve egész a legujabb korban, bár ősrégi iromány ok alapján szerkesztett Székely Krónikáig.

Oly tárgy lévén ez, melynek megvitatása is nevetséges: abbahagyjuk, s azt mondjuk, ha létezik oknyomozó és kútfőkre alapitott történetirás: akkor ez mindenesetre előbbre helyezendő minden filologiai okoskodásnál.

A történelem csinálódik önnönmagából, de nem a meséből, mint Hunfalvy Pál azt több izban hajtogatta.

Azért a történelem valóság; a történetiró kútforrások, hagyomány vagy saját tapasztalásból leirta a történteket. Ha itt-ott tévedett: csak természetes következménye annak, hogy ő is ember. E

---

[1]) De nemcsak a történetirásra, hanem a magyar nyelv ápolására is gyakorolt káros befolyást. A finn-ugor nyelvek tanulása s az azokbani kutatások mellett elhanyagoljuk saját nyelvünket. Tudjuk már a legkisebb részleteit az ugor nyelvek harmadik személynévmásának is, de azért a magyar helyesirási szabályaink csak általánosak és fölületesek. Például a szórészek elválasztására a sor végén a szabály így hangzik: »A szót a sor végén nem az elemzés, hanem a tagolás szerént választjuk el; tehát nem így: *sok-ad-al-om*, hanem így: *so-ka-da-lom*. Különösen: 1. Ha két önhangzó között csak egy mássalhangzó áll, ezt mindig átviszszük a következő sorba: *ha-lom, fű-rész, jo-gász*.« A magyar helyesirás elvei és szabályai. Ujabban átvizsgálva kiadta a magy. tud. Akademia. III. *változatlan* kiadás. Budapest 1884.) Helyeseljük ezt; de ugyane szabály szól ám a névraggal biró szókra nézve is, p. *bo-rért, szé-kért, ü-gyért*. A ki így választja el a szókat, nem vét-e azon másik szabály ellen, mely azt mondja, hogy a szótagok betűi elválaszthatatlanok? Bizonyára vét, s így sokkal helyesebb azon kivétel, melyet a nagy közönség csinált, a mely a névragot így választja el a szótól: *bor-ért, szék-ért, ügy-ért*.

Tartalomjegyzék.

Értelemzavaró hibák helyreigazítása:

4. lap,	alulról	16. sor	tahát	helyett olv.	tehát
7.	„ „	9. „	a követséget szó után helyezendő: 2)		
9.	„ „	18. „	impérial	helyett olv.	impériale
12.	„ „	18. „	puam	„ „	quam
16.	„ „	7. „	irónk	„ „	iróink
16.	„ „	2. „	Evanczium	„ „	Evanczicium
18.	„ felülről	16. „	külösen	„ „	különösen
20.	„ „	23. „	megállapítójának	„ „	megalapítójának
22.	„ alulról	3. „	Deserecii	„ „	Desericii
22.	„ „	5. „	professus szó után betoltandó: , et origine Siculus Transylvanus, audivisse		
23. lap,	felülről	17. sor	nun-irásrói	helyett olv.	hun irásról
27.	„ „	11. „	volt szó után helyezendő:)		
29.	„ alulról	12. „	im	helyett olv.	um
37.	„ „	4. „	Abreviationes	„ „	Abbreviationes
45.	„ „	1. „	1881	„ „	1884.
50	„ „	3. „	Moeso-góth rúnák (Vulfila alphabetje)	helyett olv.	Moeso-góth (Vulfila-féle) alphabet
51.	„ „	11. „	orvosai	helyett olv.	orsovai
55.	„ „	1. „	kézirat	„ „	kézirás
56.	„ felülről	20. „	obbra	„ „	jobbra
63.	„ „	7. „	*Stytan*	„ „	*Styitan*
63.	„ „	11. „	*tegye*	„ „	*tege*
63.	„ „	18. „	*vchess*	„ „	*vehess*
63.	„ alulról	22. „	Végre szó elébe helyezendő: 6.		
63.	„ „	6. „	Dc	helyett olv.	De
63.	„ „	6. „	einsque	„ „	eiusque
64.	„ felülről	3. „	tartama	„ „	tartalma
64.	„ alulról	20. „	Discripta	„ „	Descripta
69.	„ felülről	2. „	föliratot	„ „	főliratokat
69.	„ „	2. „	melyet	„ „	melyeket
73.	„ „	5. „	barnásságra	„ „	barnássárga
77.	„ alulról	4. „	nonnullorum	„ „	nonnullarum
91.	„ felülről	3. „	Telegdi szó után helyezendő: 1)		
95.	„ alulról	6. „	valósznüleg	helyett olv.	valószinüleg
97.	„ felülről	16. „	Peraiavl	„ „	Persiával.
99.	„ „	12. „	s avancèrent	helyett olv.	s'avancèrent

